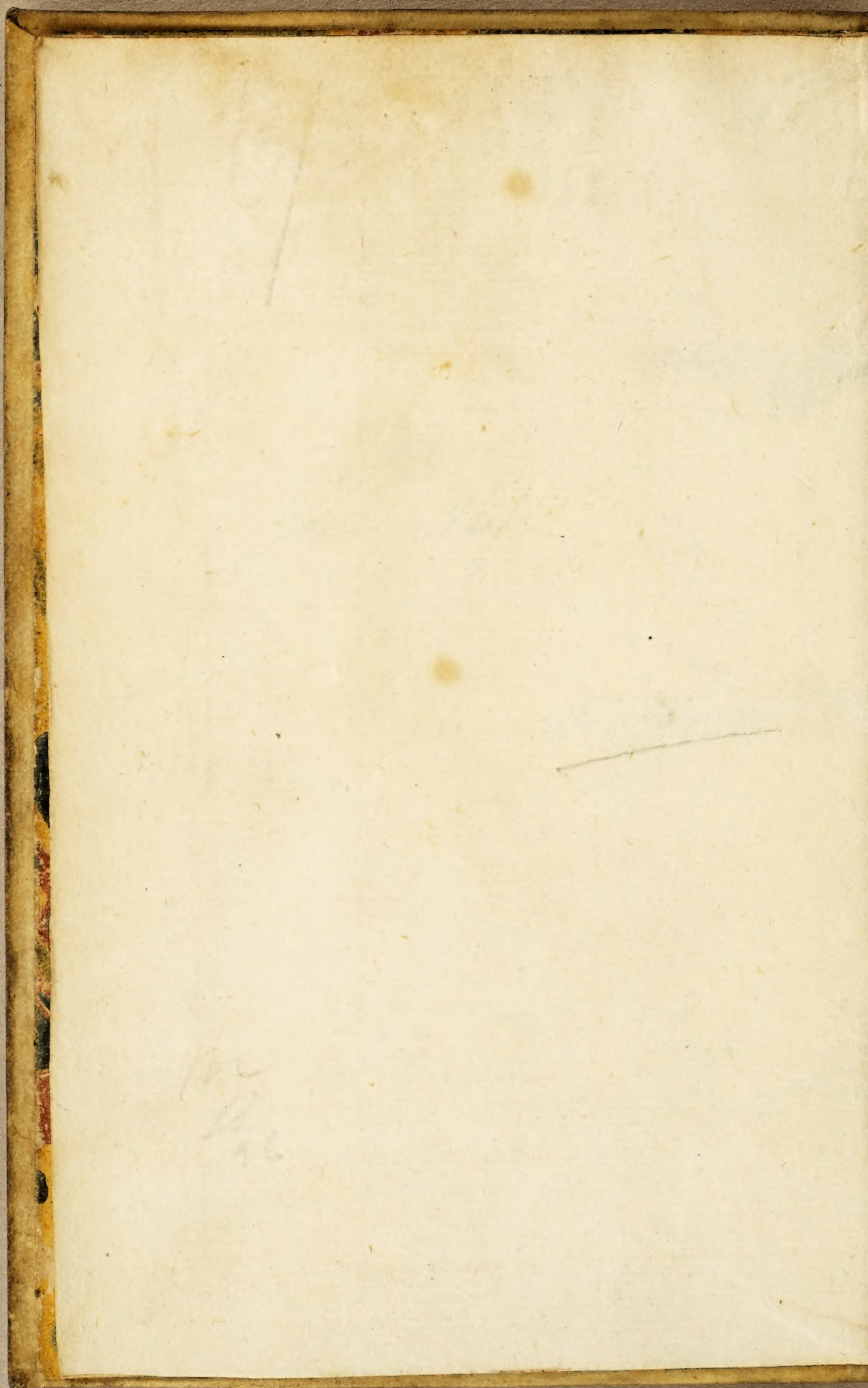
MD

John Wyndham Bruce.

Bt. of John Bohn – 10/6.

J. W. Bruce –
Jany. 1843 –

H. V. Elliott.
[illegible] sociis [illegible] Cantab.
Romae. 7 Id. Jan. 1818 –
Paoli

"Elle est rare".

Renouard.

IN HOC VOLVMINE HAEC CONTINENTVR.

M. T. CIC. OFFICIORVM. LIB. III.

CATO MAIOR, SIVE DE SENECTVTE.

LAELIVS, SIVE DE AMICITIA.

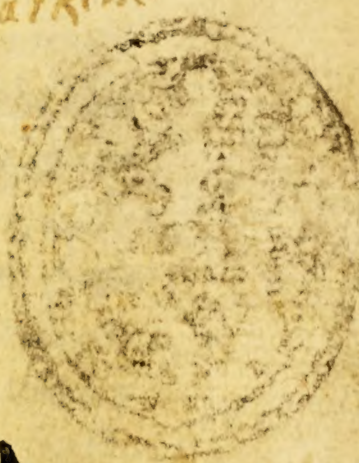
SOMNIVM SCIPIONIS EX VI. DE REP. EXCERPTVM.

ΠΑΡΑΔΟΞΑ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΕΡΙ ΓΗΡΩΣ ἙΡΜΗΝΕΙΑ.

ὌΝΕΙΡΟΣ ΣΚΙΠΙΩΝΟΣ.

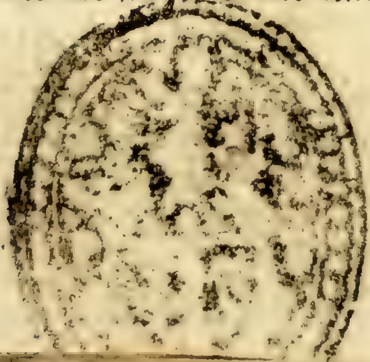

IOANNES BAPTISTA EGNATIVS VENETVS MARCO MOLINO PATRITIO ORNATISSIMO ALOISII · D · MARCI PROCVRATORIS FILIO · S · P · D ·

Tanta semper ab ineunte ætate tui uel animi uel ingenij fuit expectatio Marce charissime, ut omnes, qui te à puero spectabant, omnia de te sibi facile pollicerentur · nec occurrebăt illis hæc cogitantibus (opinor) aut Molinæ gentis summa nobilitas, aut educatiōis sanctitas, aut clarissimi patris amplitudo : sed elucebat in te iam puero uigor quidá animi, atq; indoles egregia, qua partim mirabilem omnium erga te beneuolentiam, partim etiam admirationem multorum concitabas · & cum ætas ea natura id habeat, ut grata, iucundáq; sit omnibus: in te nescio quid suauius, illustriusq; semper extare uidebatur : quod haud dubium præsagium faceret subsecutæ uirtutis, et laudis, quá maturiore hac ætate plenissime reddis · Inter cætera uero illud excellens, & planè præstans in te eminebat: & quod beneficentiam in primis amplectebaris: & quod uerecundiam uirtutum omnium parentem ita retinebas: ut maiores natu non solum plurimum uererere: uerum etiá eorum consuetudine præter ætatis institutum aliorum, summopere gauderes · Creuit mox ætas : & quam spem de te à puero oés habuerăt, adeo plene et cumulate adultus præstitisti: ut nihil te uno ciuitas nostra aut amabilius, aut cha

rius habeat. Ego quoq; cum te non solũ de his uirtuti
bus plurimum semper amarem, uerum etiam ma-
ximis tuis in me beneficijs etiam, atq; etiam deberẽ:
sic mecum ipse planè statuebam, nisi monimẽtum ali
quod grati erga te saltem animi mei posteritati etiam
extaret: uitam mihi acerbissimam fore. Nam si iuxta
Hesiodi sententiam, ea quæ acceperis si potes, ma-
iori mensura reddere nos decet: quid ubi non mo-
do beneficio prouocatus, uerum etiã penè obrutus sis
præstandum tibi censeas? an agri ipsi plus quàm ac
cepere tanto uberius reddant: homines in referenda
gratia, qua nullum uitæ officium magis necessarium
est: segnes, inertesq; iaceant? ꝙ si ita natura compara
tum est, ut in eos etiã, quos profuturos tibi ꝑsuaseris,
officia cõferas: qualis in eos eẽ debes, q plurimũ ante
profuere? mea uero sententia de tota hac beneficẽtiæ
ratione ea planè fuit: quam & Ciceroni his Officio
rum libris, qui tibi nuncupantur, probari maxi-
me uideo: quod cum duo sint liberalitatis gene-
ra, unum tribuendi beneficij, alterum reddendi,
tribuas ea nec'ne, integrum tibi esse, gratiæ au-
tem acceptæ obliuisci, nullamq; parem gratiam red
dere, non modo inhumani esse hominis, uerum etiã
impij. Quis enim non uideat cum alias uirtu-
tes hac ratione tolli, tum uero societatem, communio-
nẽq; humani generis euerti? quare grauiter admodũ
ĩdignari, queriq; iuste solemus, cum in ingratum ho
minem offendimus. Itaq; non modo prudẽter sensisse,
uerum etiam peramanter fecisse uisus est mihi Fran
ciscus Asulanus iuuenis cum literis tum optimis mo-

ribus ornatus, qui mecum egit, ut hi tibi libri inscriberētur. quos olim Aldus Compater græcæ, latinæq; linguæ instaurator unicus summo studio recognoscebat, (eorum enim lectione plurimum oblectabatur) idq; ipsum eo feci libentius, quod ille tibi pridem hosce destinarat. neq; enim aliud dies noctesq; cogitabat, quàm ut amicos omnes, te uero in primis ornaret, nullumq; munus omitteret in te honestando. Amauit enim te semper iam inde à pueritia, omniq; studio id egit: ut dignus eius disciplina euaderes. ille igitur uiuens cum hosce tibi destinasset: non iniuria ego quoq; illos tibi nuncupaui, quibus nihil ad uitam instituendam utilius, nihil ornatius esse potest. Nam cum multi sint in philosophia loci graues & utiles in primis uitæ hominum, & de his accurate, copioseq; à Cicerone primum literis latinis multa disputata: latissime tamen patet hæc pars, quæ de officiis à nobis, à græcis περὶ καθήκοντος appellata est. (sic enim Zeno stoicæ sectæ author primus dixit.) Quæ enim uitæ hominum pars esse potest, siue illi publicæ, siue priuatim quid agant: siue forensia, seu domestica curent: siue secum quid seu cum alio contrahant, quæ uacare officio possit? in quo sanè colendo, omnis honesti ratio, omnis uirtus, omnis deniq; actio plurimum eluceat. quod si contra negligas, omnis animi labes, omnis turpitudo, omnia denique uitia erumpant. Accedit ad utilitatem, quod genus orationis temperatum uidelicet & æquabile Cicero his libris ita retinet, uti non immerito adhortetur filium non solum ad orationes lectitandas suas,

uerum etiam ad hosce de philosophia libros, qui sese illis iam pridem ferè æquarunt: ediscendos. Nam ut in illis uis quædã maior, et copia, qua planè admirabilis ac diuinus uideatur, extet: sic genus hoc orationis totum à forensi contentione se positum plurimum & iuuare, & alere studia adolescentum possit. Quare mi Marce non adhortari solum te habeo, ut eam animi propensionem tueare, quæ tibi à natura insita sit, literas ac bonos mores colendi: uerum etiam ut ita contendas, ut dignus patriæ amplissimæ authoritate, dignus familia clarissima, dignus deniq; patre tuo optimo euadas. neq; enim ille ita te genuit, ut rei tantum ac opum, quas amplissimas bonis artibus comparauit: hæredem te instituat: sed ut paternæ, auitæq; gloriæ te præcipue successorem relinquat. Additus ad hosce libros Cato maior, additus & qui Lælius siue de amicitia inscribitur. addita & quæ in Bruti nomine apparuere παράδοξα. quæ quoniam præter uulgi opinionẽ dicuntur, iure Cicero παράδοξα nuncuparit: ut cum illa leges, qui fructus senectæ ætatis sit, quantum'ue illi tribuendum accipias: aut cum Lælium, quorum hominum amicitiam expetas, quibus officijs eam tueare: qua'ue fini etiam colas, & quatenus, intelligas. Nec contemnenda interim admirabilia illa, quã uis breuia, exiguáq; sint, quæ non indigna Cicero duxerit, quæ in Bruti nomine emitteret: uiri facile per ea tempora ciuitatis principis & in studijs philosophiæ eminentissimi. quibus ille felicissime consecutus est, uti à quibus sanè uulgus abhorreat, quæq; plurimum ab opinione eius discrepent, et quæ uix ullum

orationis florem recipere posse ... dicantur: ea iam opi-
nione multorum probentur: ornamentisq; oratiois ad
hibitis ita explicentur: ut lucem, forumq; facile patian
tur. adeo nihil tam incredibile, quod non dicendo pro
babile facias: nihil tam horridum, incultum'ue, quod
oratione splendida et ornata non illustretur, ac uelut
excolatur. Suscipies igitur hosce libros Marce claris-
sime eo etiam libentius, quod græca etiã primi, quæ
Theodorus Gaza olim transtulerat: excudenda cura
uimus, libellum uidelicet γήρος πέρι καὶ σκιπίωνος
ἐνύπνιον. quæ cum ille uir doctissimus plurimum
admiraretur: digna duxit quæ græcis hominibus le-
ctitanda traderet: ne gloriari tantum Græcia possit,
nihil habere à latinis, quo merito ἀντιπελαργεῖσθαι
τῇ ἑλλάδι uideamur. bene uale, & Egnatium ama.

EGNATIVS STVDIOSIS.

C VM hi tres officiorum libri, de quibus Cicero princeps apud latinos scripsit, huiusmodi semper habiti sint: ut doctissimi cuiusq; iudicio scriptis eius in hoc genere iure præponantur omnibus, quos etiam Plinius grauis author non legendos tantum, sed ediscendos prodiderit, haud ab re fuerit, si ex ueterum interpretum formula, quædã de nominis huiusce ratione præfabimur, tum qui authores græci, latiniq; de re tam utili, ac necessaria scripserint, repetamus: ut appareat non sine causa à Cicerone præcipue nuncupatos: quem filio cum natura plus alijs diligeret: iure quoq; eos libros illi iscriberet, quos maxime omnium ipse probaret. Sed & res tanta haud sanè nuda, sineq; dote aliqua edenda fuerat: quando id etiam in sacris obseruari uideas, ut sacerdotes ipsi augustiore forma componantur, & uasa ornatiora, reliquusq; ad ea curanda apparatus elegantior expetatur. accedent in calce ẽt de inscriptione quædam nõ iniucunda. Officiũ igitur ueteres pro re probrosa adeo usurparunt: ut qui turpi corporis obsequio aliquos demeruissent: eos non sine graui nota officiosos dixerint. inualuit hinc usus uerbi melior: ut omnes actiones quæcunq; ab honesto, utiliq; fluerent uelut à fonte, Officia sequẽs ætas appellarit. Quare ea quæ in philosophorum præceptionibus posita essent: quibusq; uitæ usus ornari, confirmariq; posset, hac appellatione insignierunt, ut media hæc officia

interdum dixerint ad eius differentiam, quod græci κατόρθωμα, nos, quando id ad finem bonorũ spectet: summum & perfectum, ac rectum officium appellare possumus. atqui hoc, de quo Cicero his libris quærit, ad institutionem uitæ communis maxime facit, ut quicquid tale sit: quod cur factum sit à nobis probabilis ratio reddi possit: id officium, sæpe etiam mediũ esse dicamus. græci uero cum hoc intelligere uolunt, κατὰ περίστασιν καθῆκον, id est cum circunstantijs id intelligunt. in quo eorum requiro prudentiam, q illud apud Ciceronem in epistolis ad Atticum καθῆκον κατὰ περίστασιν officium circa Fortunæ aduersitatem interpretati sint: ut uel illi nõ satis rẽ perceperint: uel anxie, ac scrupulose nimis rem apertã explicarint. Iam uero uis uerbi se se adeo effudit, ut honorẽ habitum alicui hoc uerbo accipiamus, cum s. dicimus officij gratia prodire obuiam. est & illud ueteribus perelegans habitum, ut dicerent, familiam in officio esse, cum munia sua quisq; bene perageret, cum quid tempori, quid loco, quid personis, quid rei cõueniret: obseruarent, lõgeq; ab ineptijs abessent. sed et ipsa beneficia passim officia iã appellamus. Quid quod cum sponsalia celebras, cum iusta ducis, sequens ætas hæc omnia officij nomine notarit? Ipsos etiam magistratus, locum ubi sedeant, unde'ue ius dicant: officium nuncupamus. Nec hactenus contenti inanimatis, naturæq; ipsi hoc attribuimus. accedit quod nulla ferè popularior actio iureconsultis est ea, quæ de inofficioso testamento quæritur: ut à Cicerone uerissime sit dictum late admodum patere, non solum ea præcepta

quæ à philoſophis tradita de officijs ad communem uitæ uſum ſint, ſed uerbi etiam ſignificationem ad infinita quodam modo uſurpari poſſe: ut quicquid uitæ hominum proſit, nec cuiquam officiat: quicquid nos loquendo, agendo'ue deceat (nam ἐν τῷ πρέποντι, id eſt in decoro eius eſt tota ſedes & ortus) id officium eſſe ſentias. Primus autem apud græcos, quod Laertius ipſe etiã prodat, Zeno Cittieus ſtoicæ hæreſeos princeps ad hanc uitæ partem præcepta tradidit. primus etiam τὸ καθῆκον quaſi conueniens interpreteris, appellauit. quẽ certatim complures eius auditores æmulati ſunt. reliqui etiã philoſophi plura ſuper hac re poſteris commentaria reliquere: ut nullus appellatione philoſophi dignus cenſeretur, qui hac de re non aliquid ſcripſiſſet. Inter eos autem, qui ſtoicam hæreſim amplexi ſunt, excelluit facile Panætius ex Rhodo, non ille ſenior, ſed Nicagoræ filius ætate poſterior ex eadem inſula, qui Africanum docuit, quiq; Athenis obijt. cuius περὶ καθήκοντος libri maxime celebres erant. hunc tanta felicitate ſecutus eſt Cicero, ut niſi ingenuitate illa ſua memorabili Panætij, quem authorem ſequi fateatur, meminiſſet: uix Panætij nomen latinis hominibus notum eſſet. ſed Poſſidonius Rhodius & ipſe Panætij diſcipulus, qui Pompeij magni ætate floruit, cuiq; faſces illos triumphales ex toto orbe ſummiſit, dum fores à lictore percuti uetuit in philoſophiæ honorem, non contemnendos reliquerat commentarios, quos Cicero legerit. cuius etiam uoluminis κεφάλαια mitti ad ſe per Athenodorũ Caluũ ab Attico maxime petit: quando in his erat περὶ τοῦ κα-

τὰ περίστασιν καθήκοντος, idest ut ego interpretor de officio quod in personis rebusq́; atq; alijs circunstantijs exquireretur. Quod autem de inscriptione quærere aliqui possent, melius ne à Cicerone factum esset, si de officio græcos æmulatus inscripsisset, ille uero nõ dubitat inscribendum ita fuisse. sed pleniorem sibi uisam inscriptionem, si multitudinis numero officia dixisset. de quibus adeo luculente & accurate scripserit: ut quod de Apellis Venere memoriæ proditum sit, uerissime de his dici possit inuisuros potius esse omnes quã æmulaturos. Nam ut nemo postea pictor inuentus ẽ: qui Veneris extremam partem, quam Apelles inchoatam reliquerat: absolueret: (capitis enim & oris pulchritudo spem omnem cæteris adimebat eius industriam adæquandi) sic ea quæ Cicero non inchoauit, sed plane absoluit quis te assequi unquã speret? Quare iure filio προσφώνησε, quippe qui prudenter sane arbitraretur, aut hac lectione, aut alia nulla uitam alioqui adolescentis liberiorẽ componi, corrigiq́; posse. Quapropter etsi cẽset ab omnibus eẽ hosce cõmẽtarios lectitandos, qui uitam honestam ingredi cogitant: atq; his præceptis teneras adhuc iuuenum mentes informandas: ut optimis assuescant à pueritia, circunsonentq́; puerorum aures huiusmodi uoces, nec aliud unquam audiant: filio tamen in primis hæc euoluẽda & habenda semper in manibus admonet: quippe qui expectationem sustineret non paruam paternæ industriæ æmulandæ, magnam etiam eius honorum, ac dignitatis, aliquam præterea nominis. Vtinam uero quæ Cicero filio præcipit, ea nostrates adolescen

tes præcepta sibi censeant, uelintq; Ciceronis lectione delectari. In primis uero tribus hisce officiorum libris, & alijs, qui ad hos additi sunt de senectute aut de amicitia. ut interim nec eos libros neglĩgant, quos Diuus Ambrosius ad Cicerõis imitationẽ conscripsit. qui tanto etiam diligentius legendi à nobis sunt, quo ille Christianum hominem, idest perfectum & absolutum nec naturæ solum obtemperãtem, sed deo perfectius deseruientem istituit. Valete.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM, LIBER PRIMVS.

q

Vanquam te Marce fili annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris authoritatem, & urbis: quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem semper cum græcis latina coniunxi: neq; id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci: idem tibi censeo faciendum: ut par sis in utriusq; orationis facultate. Quam quidem ad rē nos (ut uidemur) magnum attulimus adiumentum hominibus nostris: ut non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandum. Quãobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum: & disces quãdiu uoles: tandiu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens non multum à peripateticis dissidētia, quoniam utriq; & Socratici et Platonici esse uolumus: de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio. orationem autem latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. Nec uero hoc arroganter dictū existimari uelim. nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium apte, distincte, ornateq; dicere: quoniam in eo studio ætatem con-

sumpsi: si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. Quamobrem magnopere te hortor mi Cicero: ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam se illis fere æquarunt: studiose legas. Vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini uideo græcorũ adhuc contigisse: ut idem utroq; in genere laboraret: sequereturq; & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. Nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest: disputator subtilis, orator parum uehemens: dulcis tamen: ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroq; profecerimus: aliorum sit iudicium. Vtrunq; certe secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare uoluisset: grauissime, & copiosissime potuisse dicere. Et Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat: tenuisset: & pronuntiare uoluisset: ornate, splendideq; facere potuisse. Eodemq; modo de Aristotele & Isocrate iudico: quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere: & multa post hac, ab eo exordiri uolui maxime: quod & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritati meæ grauissimum. Nam cum multa sint in philosophia & grauia et utilia accurate, copioseq; à philosophis disputata: latissime patere uidentur ea: quæ de officijs tradita ab illis et præcepta sunt, et consumata. Nulla enim uitæ pars, neq; publicis, neq; priuatis, neq; forensibus, neq; domesticis in rebus, neq; si tecum agas quid, neq; si cum al-

tero contrahas: uacare officio potest. In eoq; colendo sita uitæ est honestas omnis, et in negligendo turpitudo. Atq; hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nõ nullæ disciplinæ, quæ propositis malorum & bonorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui summum bonum sic instituit: ut nihil habeat cum uirtute coniunctum: id'q; suis commodis, non honestate metitur: hic, si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur: fit, ut neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem. Fortis uero, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, uoluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat: tamen sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint: de officio nihil queant dicere: neque ulla officij præcepta, firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorũ, & Peripateticorum, quoniam Aristonis, Pyrrhonis, et Herilli iampridem explosa sententia est. qui tamen haberent ius suum disputandi de officio: si rerum aliquẽ delectum reliquissent: ut ad officij inuentionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos: non ut interpretes, sed (ut solemus) è fontibus eorum, iudicio, arbitrio'q; nostro, quantum quo'q; modo uidebitur, hauriemus.

Placet igitur (quoniam omnis disputatio de officio futura est) ante definire quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci: ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quæstio: unū genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis: quibus in omnes partes usus uitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exēpla sunt. Omnia ne officia perfecta sint: nunquid officium aliud alio maius sit: & quæ sunt generis eiusdem. Quorū autem officiorum præcepta traduntur: ea quanquam pertinent ad finem bonorum: tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidentur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atq; etiā alia diuisio est officij. Nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium rectum (opinor) uocemus, quod græci κατόρθωμα. hoc autem commune officium uocant: atq; ea sic definiunt: ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium id esse dicunt: quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestum'ne factu sit, an turpe dubitant: id quod in deliberationem cadit. in quo consyderando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tū autem inquirunt, aut consultant ad uitæ commoditatem iucunditatem'q;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iu-

uare, & suos: conducat id nec'ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur: fit ut distrahatur in deliberando animus: afferatq; ancipitem curam cogitandi. Hac in diuisione, cũ præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit: duo prætermissa sunt. Nec enim solum utrum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius. Itemq; duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita quam ille triplicem putauit esse rationem: in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter. tum pari ratione de utili. post de comparatione eorum differendum. Principio generi animantium omni est à natura tributũ, ut se, uitam, corpus'q; tueatur: declinetq; ea, quæ ei nocitura uideantur: omniáq;, quæ sint ad uiuendum necessaria: inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. Commune autem animantium omnium est coniunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paulum admodum sentiẽs præteritum, aut futurum. Homo autem, qui rationis est particeps: per quam consequentia cernit: principia & causas rerum uidet: earumq; progressus, quasi antecessiones non ignorat: similitudines comparat: re-

busq; præsentibus adiungit: atq; annectit futuras: facile totius uitæ cursum uidet: ad eamq; degendam præparat res necessarias. Eademq; natura ui rationis hominem conciliat homini: & ad orationis, & ad uitæ societatem. Ingeneratq; in primis præcipuū quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitq;, ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire uelit: ob easq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum & ad uictum: nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;, quos charos habeat: tueriq; debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos: & maiores ad rem gerendam facit. in primisq; hominis est propria ueri inquisitio, atq; inuestigatio. Itaq; cum sumus necessarijs negotijs, curisq; uacui: tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere. Cognitionemq; rerum, aut occultarum, aut admirabilium ad bene, beateq; uiuendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod uerum simplex, sincerumq; sit: id esse naturæ hominis aptissimum. Huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus: ut nemini parêre animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa iuste & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quod unum hoc animal sentit: quid sit ordo, quid sit, quod deceat in factis, dictisq;, qui modus. Itaq; eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur: nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo ē

magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq́; conseruanda putat: cauetq́; nequid indecore, effœminate'ue faciat: tum in omnibus & opinionibus & factis, nequid libidinose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur, & efficitur, id quod quærimus honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit: quodq́; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur: laudabile esse natura. Formam quidem ipsam Marce fili, & tanquam faciem honesti uides: quæ si oculis cerneretur: mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne quod honestum est: id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia ueri, solertiaq́; uersatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendoq́; suum cuiq́;, & rerum contractarum fide: aut in animi excelsi, atq; inuicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fiunt, quæq́; dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est: in qua sapientiam & prudentiam ponimus: inest indagatio, atq; inuentio ueri: eiusq́; uirtutis hoc munus est propriū. Vt enim quisq; maxime pspicit, quid in re quaq; uerissimum sit, quiq́; & acutissime & celerrime potest & uidere & explicare rationem: is prudentissimus & sapientissimus rite haberi solet. Quo circa huic quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. Reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parādas, tuendasq́;, quibus actio uitæ

prudentia
fortitudo
iustitia
fortitudo
temp

continetur, ut societas hominum, coniũctioq́; seruetur: & animi excellentia, magnitudoq́;, cum in augendis opibus, utilitatibusq́; & sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia: uersantur in eo genere: ad quod adhibenda est quædam actio, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes & ordinem, honestatem & decus conseruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, uimq́; diuisimus: primus ille, qui in ueri cognitione consistit: maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, nescire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere naturali, & honesto duo uitia uitanda sunt: unum ne incognita pro cognitis habeamus: hisq́; temere assentiamus. Quod uitium effugere qui uolet (omnes autem uelle debent) adhibebit ad consyderandas res, & tempus, & diligentiam. Alterum est uitium, quod quidam nimis magnum studium, multamq́; operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemq́; non necessarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honestis & cognitione dignis operæ, curæq́; ponetur: id iure laudabitur. ut in astrologia C. Sulpitium audiuimus: in geometria Sextum Pompeium ipsi cognouimus: multos in dialecticis, plures in iure ciuili. Quæ omnes artes in ueri inuestigatione uersantur: cuius studio à rebus agendis abduci contra officium

est. uirtutis enim laus omnis in actione consistit. à qua tamen sæpe fit intermissio: multiq; dantur ad studia reditus, tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit: potest nos in studijs cogitationis & sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio, motusq; animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateq; uiuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; uersabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & uitæ quasi communitas continetur. Cuius partes duæ sunt. Iustitia, in qua uirtutis splendor est maximus: ex qua boni uiri nominantur. & huic est coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria. deinde ut communibus pro communibus utatur, priuatis autem ut suis. Sunt autem priuata nulla natura, sed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt. aut uictoria, ut qui bello potiti sunt. aut lege, aut pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur: Thusculanus Thusculanorum. Similisq; est priuatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusq; fit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuiq; obtigit: id quisq; teneat. Eo siquis sibi plus æquo appetet, uiolabit ius humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solũ nati sumus: sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici: atq; (ut placet Stoi-

cis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari: homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alij alijs prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi. Et communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, idest dictorum, conuentorumq; constantia, & ueritas. ex quo (quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius: tamen audeamus imitari Stoicos: qui studiose exquirũt unde uerba sint ducta) credamusq;, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt. unum eorum, qui inferunt. Alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam. Nã qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio. qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ: tam est in uitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferũtur: sæpe à metu proficiscuntur. cum is, qui alteri nocere cogitat, timet ne nisi id alteri fecerit: ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt, in quo uitio latissime patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ, tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. In quibus autem maior est animus: in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem.

ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps uellet esse: cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq; cultus, cum elegantia & copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocens uituperanda est: sed fugienda semper iniuria est. Maxime autem adducuntur pleriq;, ut eos iustitiæ capiat obliuio: cum in imperiorum, honorũ, gloriæue cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium. NVLLA SANCTA SOCIETAS, NEC FIDES REGNI EST. Id latius patet. Nam quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere: in eo plerunq; fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo tempestas C. Cæsaris: qui omnia iura diuina & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisq; ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cauendum est, nequid in eo genere peccetur. Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto & cogitata fiat iniuria. Leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt: quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officij plures solent esse causæ. Nam aut

inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam'ue occupationibus sic impediuntur: ut eos, quos tutari debeant: desertos esse patiantur. Itaq; uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum. quod in ueri inuestigatione uersentur: quod'q; ea, quæ plerique uehementer expectant: de quibus inter se digladiari soleant: contemnant, & pro nihilo ducant: propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur in inferenda, ne cui noceant: iniuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent: deserunt. Itaq; eos ne ad Remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. Aequius autem erat id uoluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit: si est uoluntarium. Sunt etiã qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui dum altero iniustitiæ genere uacant: in alterum incurrunt. deserunt enim uitæ societatem: quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis adiunximus causas utriusq; generis: easq; res ante constituimus, quibus iustitia continetur: facile quod cuiusq; temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos ualde amabimus: iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terẽtianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus: quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt: quàm

illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus: aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quo circa bene præcipiunt, qui uetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum. Aequitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ. Sed incidunt sæpe tempora cum ea, quæ maxime uidetur digna esse iusto homine: eoque, quem uirum bonum dicimus, commutantur: fiuntq; contraria. ut non reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæq; ptinent ad ueritatem, et ad fidẽ: ea negare interdum, & non seruare sit iustum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio fundamenta iustitiæ. primum, ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati seruiatur. Ea cum tempore commutantur: commutatur officium: ut non semper sit idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit: uel ei, qui promiserit. Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset: Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium: quod de Hippolyti interitu iratus optauit. Quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea: quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia. nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidem promiseris. Contra officium est, maius damnum anteponi minori. ut si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse uenturum: atque interim grauiter ægrotare filius cœperit: non sit contra officium: non facere quod dixeris. magisq; ille, cui pro-

missum sit, ab officio discedat: si se destitutum quæratur. Iam illis promissis non standum esse quis non uidet? quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit. Quæ quidem pleraq; iure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud. Summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut ille, qui cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ: noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus est: si uerum est. Quintum Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à senatu datum: cum ad locum uenisset: cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atq; ut regredi, quàm progredi mallent. Id cũ utrique fecissent aliquantum agri in medio relictum est. Itaq; illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, Populo Ro. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. Quo circa in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruãda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus: atq; haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit: iniuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nequid tale posthac committat: & cæteri sint ad iniuriam tardiores. Atq; in Rep. maxime conseruanda sunt iura belli. Nã cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem,

alterum per uim: cumq; illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace uiuatur. Parta autem uictoria conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt. ut maiores nostri Thusculanos, Equos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiã acceperunt. At Carthaginem et Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum. Sed credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci quæ nihil habitura sit insidiarum: semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset: si nõ optimam, at aliquã Rẽp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cum iis, quos ui deuiceris, consulendum est, tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt (quamuis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem cœpissent: earum patroni essent more maiorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali Populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest nullum bellum esse iustum, nisi qđ aut rebus repetitis geratur: aut denuntiatum ante sit, & indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam: in cuius exercitu Catonis filius Tiro militabat. Cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem: Catonis quoq; filium, qui in eadem legione militabat: dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset: Cato ad Pompilium scripsit: ut si eum pa

teretur in exercitu remanere: secundo eum obligaret militiæ sacramento, quia priore amisso iure pugnare cum hostibus non poterat. Adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad M. filium: in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à consule, cum in Macedonia bello persico miles esset. Monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat. Negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quod qui proprio nomine perduellis esset: is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur: quem nunc peregrinum dicimus. Indicant XII tabulæ, aut status dies cum hoste. Itemq; aduersus hostem æterna authoritas. quid ad hanc mansuetudinem addi potest? eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetustas. À peregrino. n. recessit, et proprie in eo, qui contra ferret arma: remansit. Cum uero de imperio decertatur: belloq; quæritur gloria: causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi pauloante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est: minus acerbe gerenda sunt. Vt enim cum ciuiliter contendimus: aliter si est inimicus: aliter si competitor, cum altero certamen honoris, & dignitatis est: cum altero capitis, et famæ. Sic cum Celtiberis, cum Cymbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret. Cum Latinis, Sabinis, Sãnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores.

qui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia est.

Nec mi aurum posco: nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.
Ferro non auro uitam cernamus utriq;,
Vos'ne uelit, an me regnare hera: quid'ue ferat sors,
Virtute experiamur (& hoc simul accipe dictum)
Quorum uirtuti, belli fortuna pepercit:
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite, doq; uolentibus cum magnis diis.

Regalis sane, et digna Aeacidarum genere sententia.

Atq; etiam siquid singuli tēporibus adducti hosti promiserint est in eo ipso fides seruanda. ut primo punico bello Regulus captus à Pœnis: cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasset'q; se rediturum: primum ut uenit: captiuos reddēdos in senatu nō censuit. Deinde cum retineretur à propinquis, & ab amicis: ad supplicium redire maluit, quàm fidē hosti datam fallere. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem & aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio, & fortuna seruorum, quibus non male præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenariis ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, idest aut ui, aut fraude fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunq; alienissimū ab homine est: sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est quàm eorum, q tum cum maxime fallunt: id tamen agunt, ut uiri boni esse uideantur. De iustitia satis dictum est. Dein-

ceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius. Sed habet multas cautiones. uidendū est enim primum, ne obsit benignitas, et ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, et cæteris: deinde ne maior benignitas sit, quàm facultas. Tum ut pro dignitate cuiq; tribuatur. Id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nā et qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur: non benefici, neq; liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocēt, ut in alios liberales sint: in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, et q̄dē cupidi splendoris, et gloriæ: qui eripiunt ab alijs, quod alijs largiantur. Hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri: si locupletent eos quacunq; ratione. Id autem tantum abest ab officio: ut nihil magis officio possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea liberalitate utamur: quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis uideri. Nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset quàm facultates: quod qui benigniores uolunt esse, q̄ res patitur: primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his et suppeditari æquius est, & relinqui: eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunq;, & auferendi per iniuriam: ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiam licet ple-

rosq; non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideãtur: facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis quàm à uoluntate uideãtur. Talis aũt simulatio uanitati est coniunctior, q̃ aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficẽtia delectus esset dignitatis: in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur: & animus erga nos, et communitas, ac societas uitæ, et ad nostras utilitates officia ante collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile est. Sin minus, plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. Quoniã autem uiuitur non cum perfectis hominibus, plenéq; sapientibus: sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulachra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum: in quo aliqua significatio uirtutis: appareat. Colendum autem esse ita quẽquam maxime, ut quisq; maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt: iustitia. Nã fortis animus et magnus in homine nõ perfecto, nec sapiente, feruentior plerunq; est. Illæ uero uirtutes bonum uirum uidẽtur potius attingere. atq; hæc in moribus consyderentur. De beneuolentia autem, quã quisq; habeat erga nos, primũ illud est in officio, ut ei plurimũ tribuamus: à quo plurimũ diligimur. Sed beneuolentiã non adolescentulorũ more ardore quodã amoris, sed stabilitate potius et constantia iudicemus. Sin erunt merita, ut nõ ineunda, sed referenda sit gratia: maior quædã cura adhibenda est. Nullũ.n. officiũ referẽda gratia magis necessariũ est. Quod si

ea quæ acceperis utenda maiore mẽsura (si mò possis) iubet reddere Hesiodus: q̃d nã bñficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos: non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus: qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unũ dandi beneficium, alterum reddendi: demus nec'ne in nostra potestate est: non reddere, uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quisq; animo, studio, beneuolentia fecerit: ponderandum est. Multi enim multa faciunt temeritate quadam sine iudicio, uel modo in omnes, uel repentino quodam quasi uento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atq; ea, quæ iudicio, consyderate, constanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cætera paria sunt: hoc maxime officij est, ut q̃sq; maxime opis indigeat: ita ei potissimũ opitulari. Quod contra fit à plerisq;. A' quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget: tamen ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctioq; seruabitur, si ut quisq; erit coniunctissimus: ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sunt communitatis & societatis humanæ: repetendum altius uidetur. Est enim primum quod cernitur in uniuersi generis humani societate. Eius autem uinculum est ratio, &

oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines: coniungitq; naturali quadam societate. Neq; ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in Equis, in Leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. In qua omnium rerũ, quas ad communem usum hominum natura genuit: est seruanda cõmunitas: ut quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneãtur, ut sit constitutum. E quibus ipsis cætera sic obseruẽtur (ut in græcorum prouerbio est) amicorum omnia esse communia. Omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem: qđ ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest.

Vt homo, qui erranti comiti monstrat uiam:
Quasi lumen de suo lumine accendat: facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipitur, ut quicquid sine detrimento possit cõmodari: id tribuatur cuiq;, uel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquã profluentem: pati ab igne ignem capere. Siquis uelit consilium, fidele deliberanti dare: quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est: & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt: eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illũ

Ennij finē, nihilo minus ut ipsi luceat. Vt facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum. ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdē gentis, nationis, linguae, qua maxime homines coniūguntur. Interius etiā est, eiusdē esse ciuitatis. Multa sunt. n. ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, uiae, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines, praeterea & familiaritates, multaéq; cum multis res, rationesq; contractae. Arctior uero colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immēsa societate humani generis, in exiguū, angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura cōmune omniū animantiū: ut habeāt libidinē procreandi: prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis: deinde una domus, cōmunia omnia. Id autem est principium urbis, et quasi seminarium Reip. Sequūtur fratrum coniūctiones, post consobrinorum, sobrinorumq;: qui cum una domo iam capi non possint: in alias domos tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quae propagatio, & soboles, origo est rerum publicarum. sanguinis autem coniūctio, et beneuolentia deuincit charitate homines. Magnū est enim eadem habere monimenta maiorum: eisdē uti sacris: sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, q̄ cum uiri boni moribus similes sunt familiaritate coniūcti. Illud. n. honestum, quod saepe diximus, etiam si in alio cernimus: tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse uidetur: amicos facit. Et quāquā omnis uirtus nos ad se al

licit: facitq́;, ut eos diligamus: in quibus ipsa inesse uideatur: tamen iustitia, & liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eædemq́; uoluntates: in his fit, ut æque quisq; altero delectetur, ac seipso. Efficiturq́;, id qđ pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est: quæ conficitur ex beneficijs ultro citroq́; datis, acceptisq́;. Quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt: firma deuinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoq́; lustraueris: omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Repub. est unicuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares. Sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorũ immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam: & in ea funditus delenda occupati et sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuẽdum sit officij: principes sunt patria, et parẽtes: quorũ beneficijs maxime obligati sumus. proximi liberi, totaq́; domus: quæ spectat in nos solos: neq; aliud ullũ potest habere perfugiũ. Deinceps bene conueniẽtes propinq, qbus cōis etiã plerũq; fortuna est. Quãobrẽ necessaria uitæ præsidia debẽtur ijs maxime, quos ante dixi. Vita autem, uictusq́; cōmunis, cōsilia, sermones, cohortationes, cōsolationes, interdũ ẽt obiurgatiōes, in amicis uigẽt maxime. Estq́; ea iucũdissima amicitia, quã simili

tudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis: uidendum erit quid cuiq; maxime necesse sit: et qd quisq; nobiscum uel sine nobis, aut possit consequi: aut non possit. Ita non ijdem erunt necessitudinum gradus, q & temporũ. Suntq; officia, quae alijs magis, quàm alijs debeantur: ut uicinũ citius adiuueris in frugibus pcipiendis, q̃ aut fratrẽ, aut familiarẽ. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm uicinum defenderis. Haec igitur & talia circunspicienda sunt in omni officio: et consuetudo, exercitatioq; capiẽda: ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus: & addendo, deducendoq; uidere, quae reliqui summa fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis praecepta perceperint: quicquam magna laude dignum sine usu, & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi praecepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi: sed rei magnitudo usum quoq;, exercitationeq; desyderat. Atq; ab ijs rebus, quae sunt in iure societatis humanae, quẽadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, e quibus honestas, officiumq; manaret: splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factum sit. Itaq; in probris maxime in promptu est, siquid tale dici potest.

Vos etenim iuuenes animum geritis mulibrem:
Illaq; uirgo uiri. et siquid huiusmodi.
Salmacida spolia sine sanguine & sudore.

Contráq; laudibus, quæ magno animo et fortiter, excellenteŕq; gesta sunt: ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorũ cãpus de Marathone Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris. Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, Hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcel. innumerabilesq; alij, maximeq; ipse populus Ro. animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoq; uidemus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis et laboribus: si iustitia uacat: pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis: in uitio est. Non enim modo id uirtutis non est: sed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis. Itaq; probe definitur à Stoicis fortitudo: cum eam uirtutẽ esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quo circa nemo qui fortitudinis gloriam consecutus est: insidijs & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. Præclarum igitur Platonis illud, non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: uerũ etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur: audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaq; uiros fortes & magnanimos, eosdemq; bonos & simplicis ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est: quod in hac elatione et magnitudine animi, facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonẽ est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum

esse cupiditate uincendi, sic ut quisq; animi magnitudine maxime excellit: ita maxime uult princeps omnium esse, uel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus cõcupieris: seruare æquitatẽ, quæ est iustitiæ maxime propria. Ex quo fit: ut neq; disceptatione uinci se, nec ullo publico ac legitimo iure patiantur. Existuntq; in Rep. plerunq; largitores et factiosi: ut opes quã maximas consequantur: et sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tẽpus, quod iustitia uacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur: in factis positum, nõ in gloria iudicat: principemq; se esse mauult, quàm uideri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pẽdet: hic in magnis uiris non est habendus. Facillime autẽ ad res iniustas impellitur, ut qsq; est altissimo animo et gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus: quod uix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desyderet gloriam. Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur: cum ꝑsuasum sit nihil hominẽ nisi quod honestum, decorumq; sit aut admirari: aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neq; homini neq; perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cũ ita sis affectus animo, ut supra dixi: res geras magnas illas quidem & maxime utiles, sed ut uehementer ardu-

as, plenasq; laborum et periculorũ: tum causa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore. Causa autem & ratio efficiens magnos uiros est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus: si et solũ id, quod honestum sit, bonum iudices: et ab omni animi perturbatione liber sis. Nã et ea, quæ eximia plerisq; & præclara uidentur: parua ducere, eaq; ratione stabili, firmáq; contemnere: fortis animi, magníq; dicendum est. Et ea, quæ uidentur acerba, quæ multa & uaria in hominum uita, fortunáq; uersantur: ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapiẽtis: robusti animi est, magnæq; constantiæ. Nõ est autem consentaneum, qui metu nõ frangatur: eum frangi cupiditate: nec qui inuictum se à labore præstiterit: uinci à uoluptate. Quãobrẽ & hæc uitanda sunt: et pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, támq; parui, quàm amare diuitias. Nihil honestius, magnificentiúsq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatémq; conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem: pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. Nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracun-

dia, ut tranquillitas animi adsit & securitas: quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quã dico, trãquillitatem expetentes, à negotijs publicis se remouerunt: ad otiumq; perfugerunt. in his & nobilissimi Philosophi, longéq; principes: & quidam homines seueri & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixeruntq; nõnulli in agris delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod & regibus: ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cuius propriũ est, sic uiuere, ut uelis. Quare cum hoc cõmune sit potentiæ cupidorum, cum ijs, quos dixi otiosos: alteri se adipisci id posse arbitrantur: si opes magnas habeant: alteri si contenti sunt & suo et paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilior, et tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est otiosorum. Fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemq; aptior: eorum, qui se ad Rẽp. & ad magnas res gerendas accommodauerũt.

Quapropter & his forsitan concedendum sit, Remp. non capessentibus, qui excellẽti ingenio doctrinæ sese dediderunt. Et ijs, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Rep. recesserunt, cum eius administrãdæ potestatem alijs, laudemq; concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ pleriq; admirentur, imperia, & magistratus: his non modo non laudi, uerũetiam uitio dandum puto: quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant: & pro nihilo pu-

tent, difficile factu est non probare. Sed uidentur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarũ, quasi quandam ignominiam timere & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum sibi constent: uoluptatẽ seuerissime contemnant: i dolore sint molliores. gloriã negligant: frangantur infamia. atq; ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt: et gerenda Resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autẽ Rẽp. nihil minus quam philosophis, haud scio an magis ẽt, & magnificentia et despicientia adhibenda sit rerũ humanarum, quàm sæpe dico: & tranquillitas animi, atq; securitas. Siquidem nec anxij futuri sunt: & cum grauitate, constantiáq; uicturi: quæ eo faciliora sunt Philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna ferat: & quo minus multis rebus egent: & quia siquid aduersi eueniat: tam grauiter cadere nõ possunt. Quo circa nõ sine causa maiores motus animorũ concitantur: maioráq; efficienda Rẽp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit: caueat ne id modo consydere, quàm illa res honesta sit: sed etiã ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso consyderandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam: aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autẽ negotijs prius quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. Sed cum pleriq; arbitrẽtur res belli

cas maiores esse quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem, atq; in magnis animus, ingenijsq; id plerunq; contingit: eoq; magis si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si uolumus iudicare: multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq; quàm bellicæ. Quamuis eni Themistocles iure laudetur: & sit eius nomen quàm Solonis illustrius: citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas: nõ minus præclarũ hoc, quàm illud iudicandum est. Illud enim semen profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. Et Themistocles quidẽ nihil dixit: in quo ipse Areopagum adiuuerit. at ille adiuuit Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. Quorum rebus gestis, quanquã imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas, & paratiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mihi quidem neq; pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neq; cum uersaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. Parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus singularis & uir & imperator in excidenda Numantia Reip. profuit: quàm eodem tempore P. Nasica priuatus cum Tiberium Gracchum interemit. Quan-

quam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione. Attingit enim et bellicam, quoniam ui, manuq; confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis & improbis audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus non'ne togæ arma cessere? neq; enim in Rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius odium. ita consilijs, diligentiáq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triũphus conferendus? Licet enim mihi M. fili apud te gloriari: ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidẽ certe uir abũdans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit: ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus, in quibus plus etiam quàm in his operæ, studíjq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificóq; quærimus, animi efficitur, nõ corporis uiribus. Exercendũ tamẽ est corpus, et ita afficiendũ: ut obedire consilio, rationiq; possit in exequẽdis negotijs, et ĩ labore tolerãdo. Honestum aũt id, qđ exq̃rimus, totum est positum in animi cura & cogitatione. In quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reip. præsunt. q̃ qui bella gerunt. Itaq; eorũ consilio sæpe aut non suscepta, aut cõfecta bella sunt,

nonnunquam etiã illata, ut M. Catonis consilio bellũ tertium punicum in quo etiam mortui ualuit authoritas. Quare expetenda quidẽ magis est decernẽdi ratio, q̃ decertandi fortitudo. Sed cauẽdum ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quæsita uideatur. Fortis uero animi & constantis est non perturbari in rebus asperis: nec tumultuãtem de gradu deijci, ut dicitur: sed præsentis animi uti consilio: nec à ratione discedere. Quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est præcipere cogitatione futura: et aliq̃n ante constituere, quid accidere possit in utranq; partem: & quid agendũ sit, cum quid euenerit: nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. Hæc sunt opera magni animi & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. Temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddã et belluarum simile est. Sed cum tempus est: necessitasq; postulat: decertandũ manu est, et mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud consyderandum est: nequid temere, nequid crudeliter fiat. Idq; est uiri magnanimi rebus agitatis punire sontes: multitudinem conseruare: in omni fortuna, recta atq; honesta retinere. Vt .n. sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora & maiora uideantur. Nunquam omnino periculi fuga committendum est: ut imbelles, timidiq; uideamur.

Sed fugiendum

Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est: qui leuiter ægrotantes, leuiter curant grauioribus autẽ morbis periculosas curationes, et ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem aduersam optare dementis est: subuenire autem tempestati qua uis ratione, sapiẽtis. Eoq; magis si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim Reip. Itemq; alij de uita: alij de gloria: et beneuolentia ciuiũ in discrimẽ uocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula quàm ad communia: dimicareq; paratius de honore & gloria q̃ de cæteris cõmodis. Inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent. Iidem gloriæ iacturã ne minimam quidem facere uellent, ne Repub. quidem postulante. ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux esset: Peloponnesiaco bello: multaq; fecisset egregie: uertit ad extremum omnia, cum consilio nõ paruit eorum: qui classem ab Arginussis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit: Lacedæmonios classe illa amissa aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atq; hæc quidẽ Lacedæmonis plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus inuidiã timens temere cum Epaminunda conflixisset: Lacedæmoniorũ opes corruerũt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius.

Vnus homo nobis cuntando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq́;,magisq; uiri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi uitandum est etiã in rebus urbanis. Sunt enim qui quod sentiunt, etiam si optimum sit: tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino qui Reip. præfuturi sunt: duo Platonis præcepta teneant. Vnum ut utilitatem ciuium sic tueantur: ut quicquid agunt, ad eam referant obliti commodorum suorum. Alterum ut totum corpus Reipub. curent: ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum quibus commissa gerenda est. Qui autem parti ciuiũ consulunt: partem negligunt: rem pernitiosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem atq; discordiam. Ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusq; uideantur: pauci uniuersorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ. In nostra Rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. Quæ grauis & fortis ciuis in Rep. dignus principatu fugiet: atq; oderit: tradetq́; se totum Reip. neq; opes aut potentiam consectabitur: totamq́; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec uero criminibus falsis in odium, aut inuidiam quenquam uocabit. Omninoq́; ita iustitiæ, honestatiq́; adhæresset: ut dum eam conseruet: quamuis grauiter offendat: mortem appetat potius, quàm deserat illa, quæ dixi. Miserrima est omnino ambitio, honorumq́; contentio. De qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderẽt

uter potius Remp. administret: ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemq́; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. uelint: Qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi qui grauiter irascendum inimicis putabant. idq́; magnanimi et fortis uiri esse censebant. Nhil enim laudabilius, nihil magno & præclaro uiro dignius, placabilitate atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur. Ne si irascamur, aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus: in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atq; clementia: ut adhibeatur Reipublicæ causa seueritas: sine qua administrari ciuitas non potest. Omnis autem & animaduersio, & castigatio, contumelia uacare debet. Neq; ad eius, q̃ puniet aliquem, aut uerbis castigat: sed ad Reip. utilitatem referri. Cauendum est etiã ne maior pœna quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alij plectantur: alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nũquam. n. iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatẽ illã tenebit, quæ est inter nimiũ et parum: quæ placet Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarẽt iracundiã: & dicerent utiliter à natura datã. Illa uero oĩbus in rebus repudianda est, optandumq́; ut ij, q̃ præsunt Reip. legũ similes sint: quæ ad puniendũ non iracundia, sed æqtate ducuntur. Atq; ẽt in rebus prosperis, et ad uolũtatẽ nostrã fluẽ

tibus superbiam magnopere, fastidiũ, arrogantiamq́; fugiamus. Nam ut aduersas res, sic secundas immoderate ferre leuitatis est. præclaraq́; est æquabilitas in omni uita: & idem semper uultus, eademq́; frons, ut de Socrate. idem de C. quoq; Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis & gloria superatum à filio: facilitate uero & humanitate, uideo superiorem fuisse. Itaq; alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit. Vt recte præcipere uideantur qui monent, ut quanto superiores simus: tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: ut equos propter crebas contentiones, præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant: ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibique præfidẽtes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere: ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq́; Fortunæ. Atq; etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum. Hisq́; etiam maior quàm ante tribuenda est authoritas: iisdemq́; temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures: nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata: cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur: & in maximis uersantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum maximas geri res: et maximi animi ab iis, qui Remp. regant: quod eorum administratio latissime pateat: ad plurimosq́; ptineat.

Esse autem magni animi: & fuisse multos etiam in uita otiosa: qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam: seseq; suarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philosophos, & eos qui Remp. administrarent: delectarentur re sua familiari: non eã quidem omni ratione exaggerantes, neq; excludentes ab eius usu suos: potiusq; & amicis impartientes, & Reip. siquando usus esset. Quæ primum bene parata sit, nulloq; turpi quæstu neq; odioso: tum quam plurimis modo dignis se utilem præbeat. Deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia, nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, et beneficentiæ pareat. Hæc præscripta seruantem licet magnifice, grauiter, animoseq; uiuere: atq; etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice. Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua uerecundia est, & quasi quidam ornatus uitæ, temperantia et modestia: omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum motus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici latine decorũ potest, græce enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet honestum est: et quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, et decori: facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enĩ est q̃d deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaq; nõ solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est: sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti atq; oratione prudenter: & agere quod agas consyderate: omniq; in re quid sit ueri, uidere & tueri decet. Con

traq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta omnia cõtra: ut turpia, sic in decora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim uiriliter animoq; magno fit: id dignum uiro & decorum uidetur: quod contra id ut turpe, sic indecorũ. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadã ratione cernatur: sed sit in promptu. Est enim quiddã, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. Vt enim uenustas, et pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine: sic hoc, de quo loquimur decorũ, illud totum qdẽ cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus: quod in omni honestate uersatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq; illud superius sic fere definiri solet. Decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ: in eo, in quo natura eius à reliqs animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiũt. ut id decorum esse uelint: quod ita naturæ consentaneũ sit: ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadã liberali. Nec ita intelligi à philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequũtur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum seruare illud poetas dicimus quod deceat: cum id, qđ quaq; persona dignum est, & fit, et dicitur. ut si Aeacus aut Minos diceret. ODERINT DVM METVANT.

AVT NATIS SEPVLCHRO IPSE EST PARENS Indecorũ uideretur: qđ eos fuisse iustos accepimus. At Atreo dicente. Plausus excitantur. Est enĩ digna persona oratio. Sed poetæ quid quẽq; deceat, ex ꝑsona iudicabunt. Nobis autem personã imposuit ipsa natura magna cum excellentia, præstantiáq; animantium reliquorum. Quócirca poetæ in magna uarietate personarum: etiam uitiosis quid conueniat, & qđ deceat, uidebunt. Nobis autem cum à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint: cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, ut & illud quod ad omnem honestatem pertinet decorum, quã late fusum sit, appareat: & hoc, quod spectatur in uno quoq; genere uirtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione mẽbrorum, mouet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodã lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorũ, quibus cum uiuitur, ordine & constantia moderatione dictorum omnium atq; factorum. Adhibẽda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusq;, & reliquorum. Nã negligere quid de se quisq; sentiat: non solũ arrogantis est, sed etiã omnino dissoluti. Est aũt qđ differat in omni rõne hñda: inter iustitiam & uerecundiam. Iustitiæ partes sunt non uiolare homines: uerecundiæ non offendere. In quo maxime ꝑspicitur uis decori. His igitur expositis quale sit id, qđ decere dicimus, intellectum puto. Officiũ autem quod ab eo ducitur, hãc primũ habet uiã, quæ

deducit ad conuenientiam, conseruationemq́; naturæ. Quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus. Sequemurq́; & id, quod acutum et perspicax natura est: et id quod ad hominum societatem accõmodatũ: et id, quod uehemens atq; forte. Sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solum corporis qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi: qui item ad naturã accommodati sunt. Duplex est enim uis animorum atq; naturæ. Vna pars in appetitu posita est: quæ est ὁρμὴ græce: quæ hoiem huc et illuc rapit. Altera in oratione, quæ docet et explanat: quid faciendũ fugiẽdũq́; sit. Ita fit ut ratio præsit: appetitus uero obtemperet omnis autem actio uacare debet temeritate et negligentia. Nec uero agere quicquam, cuius non possit causam probabilẽ reddere. Hæc est enim fere descriptio officij. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant: eamq; neq; præcurrãt, nec propter pigritiã aut ignauiã deserant: sintq́; tranquilli, atq; omni ꝑturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis cõstantia, omnisq́; moderatio. Nam qui appetitus longius euagantur, et tanquam exultantes, siue cupiẽdo, siue fugiendo nõ satis à ratione retinentur: hi sine dubio finẽ et modũ trãseunt. Relinquũt.n. & abijciunt obedientiam: nec rationi parent, cui sunt, subiecti lege naturæ. A quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu cõmoti sunt: aut uoluptate nimia gestiunt. Quorum oĩum uultus, uoces, motus, statusq́; mutantur. Ex quibus illud intel=

ligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahēdos, sedādosq́; , excitandamq́; esse animaduersionem & diligentiam, ut nequid temere, ac fortuitu, inconsyderate, negligenterq́; agamus. Neque enim ita generati à natura sumus, ut ad ludū et iocum facti esse uideamur, sed ad seueritatē potius, et ad quædam studia grauiora, atq; maiora. Ludo autem et ioco uti illis quidē licet: sed sicut somno et qetibus cæteris, tum cum grauibus serijsq́; rebus satisfecerimus. Ipsumq́; genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus: sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. Duplex omnino est iocandi genus. Vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum. Alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum socraticorum libri referti sunt. Multaq́; multorum facete dicta, ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis ioci. Alter est si tpe fit ac remisso animo homine dignus. Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus: elatiq́; uoluptate in aliquam turpitudinē dilabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi, honesta exempla ludendi. Sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habe-

re,q̃tum natura hoīs pecudibus,reliquisq; bestijs ante cedat. Illæ.n.nihil sentiunt nisi uoluptatem,ad eãq; ferũtur omni impetu. Hominis autem mens, discendo alitur,et cogitando semp̃ aliquid aut inq̃rit,aut agit: uidendiq; et audiendi delectatione ducitur. Quin etiam siquis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere. (Sunt enim quidam homines non re sed nomine). Sed siquis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum uoluptatis,propter uerecundiam. Ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignã hominis præstantia,eamq; contemni & reijci oportere. Sin sit quispiam,qui aliquid tribuat uoluptati: diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. Itaq; uictus,cultusq; corporis ad ualetudinem referantur, et ad uires,non ad uoluptatem. Atq; etiam si cõsyderare uolumus, quæ sit in natura,excellẽtia & dignitas: intelligemus quàm sit turpe diffluere luxuria: & delicate ac molliter uiuere: quamq; honestũ parce,continenter,seuere,sobrieq;. Intelligendum est etiam duabus quasi nos à natura indutos esse personis. Quarũ una est communis,ex eo,quod omnes participes sumus rationis,præstantiæq; eius,qua antecellimus bestijs: à qua omne honestum,decorumq; trahitur: et ex qua ratio inueniendi officij exquiritur. Altera autem, quæ proprie singulis est tributa. Vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt, (Alios enim uidemus uelocitate ad cursum , alios uiribus ad luctandum ualere: Itemq; in formis alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic et in animis existunt etiam ma

iores uarietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos: maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare Lucij filio. At iisdem temporibus in M. Scauro, et in M. Druso adolescēte singularis seueritas: in C. Lælio multa hilaritas: in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. De græcis autem dulcē et facetum, festiuiq; sermonis, atq; in oī oratione simulatorem, quē εἴρωνα græci nominauerūt: Socratē accepimus. Contra Pythagoram & Periclem summam authoritatē consecutos sine ulla hilaritate. Calidū Annibalē ex Pœnorū: ex nostris ducibus. Q. Maximū accepimus, facile cælare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere græci Themistoclē Atheniensem et Phæreū Iasonē cæteris anteponunt. in primisq; uersutum & callidū factum Solonis: qui quo et tutior uita eius esset: et plus aliquāto Reip. prodesset, furere se simulauit. Sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum quod uelint, consequantur. VT Syllam & M. Crassum uidebamus. Quo in genere uersutissimum et patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus. Contráq; Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itemq; in sermonibus alium quidē uidemus, quamuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. Quod in Catulo et in patre & in filio, idemq; et in Q. Mutio Mancino uidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Sci-

pione Nasica. contráq; patrem eius illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit: nullam comitatem habuisse sermonis. Nec non Xenocratem quidē seuerissimum philosophorum, ob eamq; rē ipsam magnum, clarumq́; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq́;, minime tamen uituperandorum. Admodum autem tuenda sunt sua cuiq; non uitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus: retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam uniuersam nihil contendamus. ea tamen conseruata propriam naturam sequamur: ut etiam si sint alia grauiora, atq; meliora: tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neq; enim naturæ attinet repugnare, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit quale sit decorū illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiūt) Minerua, idest aduersante & repugnante natura. Oino si quicquā est decorum, nihil est profecto magis quàm æquabilitas uniuersæ uitæ, tū singularū actionum. quam conseruare non possis: si aliorum naturā imiteris, omittas tuam. ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne ut quidam græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur? sic in actiones, omnemq́; uitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differētia naturarum tantam habet uim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi aliquis consciscere debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. Atqui cæteris forsitan uitio datū esset: si se interemissent: propterea quod eorum uita lenior, et mores fue-

rant faciliores. Catoni autem, cum incredibilem tribuisset natura grauitatem: eamq; ipse perpetua constātia roborasset: semperq; in proposito, susceptoq; consilio permansisset: moriendum potius quàm tyranni uultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret: et in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet. domi uero & contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit: ut ad id aliquando, quod cupiebat: perueniret. At Aiax quo animo traditur, millies oppetere mortem q̃ illa perpeti ab alio maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisq; habeat sui, eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceāt. Id enim maxime quenq; decet, quod est cuiusq; suū maxime. Suum igitur quisq; noscat ingeniū: acremq; se & uitiorum & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scænici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq;. Qui gestu, Menalippā, Clytemnestram. Semper Rupilius, quem ego memini, Antiopā: non sæpe Aesopus Aiacem. Ergo histrio hoc uidebit in scena: quod non uidebit sapiēs uir in uita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in his potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit: quæ nostri ingenij nō erunt: omnis adhibēda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si nō decore, at quā minime indecore facere possimus. Nec tam est enitendum ut bona, quæ nobis data non sunt: sequamur, q̃

ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi: tertia adiũgitur, quã casus aliquis uel tempus imponit. Quarta etiam, quàm nobismetipsis iudicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq;, quæ sunt his contraria, in casu sita temporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere uelimus: à nostra uoluntate proficiscitur. Itaq; se alij ad philosophiã, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant. Ipsarũq; uirtutum in alia, alius mauult excellere. Quorum uero patres aut maiores in aliqua gloria præstiterũt, eorum pleriq; in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili. Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam. Vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius. qui cum belli laude non inferior fuisset, quàm pater: ad eam laudem doctrinæ & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur. Maximéq; in eo plerunque elaborant ij, qui magna sibi proponunt obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia cum quærimus quid deceat: complecti animo et cogitatione debemus. in primis autem constituendum est, quos nos & quales esse uelimus: & in quo genere uitæ, quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cui inest maxima imbecillitas consilij: tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamauit.

Itaq; ante implicatur aliquo certo genere, cursúq; uiuendi, quàm potuit, quod optimum esset iudicare. Namq; Herculem Prodicus dicit, ut est apud Xenophontem, cum primum pubesceret (quod tempus à natura ad deligendum quam quisque uiam uiuendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinẽ, atq; ibi sedentem diu secum, multúmq; dubitasse: cum duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius esset. Hoc Herculi Iouis satu edito potuit fortasse contingere: nobis non idem: q imitamur, quos cuiq; uisum est, atq; ad eorum studia, institutáq; impellimur. Plerunq; autem parentum praeceptis imbuti ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. Alij multitudinis iudicio ferũtur, quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptãt. Nonnulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. Illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut praeclara eruditione, atq; doctrina, aut utraq; re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. In qua deliberatione ad suam cuiusq; naturam consilium est omne reuocandũ. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo quẽ quisq; nactus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota uita constituenda, multo est rei cura maior adhibenda: ut constare in uitæ perpetuitate possimus nobismetipsis: nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniã maximam uim natura habet, Fortuna proximã: utriusq; omnino ra

tio habēda est in deligēdo genere uitæ, sed naturæ magis. Multo.n.et firmior est et constantior. ut fortuna nō nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. Qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consilium uitæ omne contulerit: is constantiā teneat. Id enim maxime decet, nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) faciēda morum, institutorumq; mutatio est. Eam igitur mutationem si tempora adiuuabunt: facilius, commodiusq; faciemus. Sin minus, sensim erit, pedetentimq; facienda. ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur: magis decere censent sapientes, sensim dissuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere uitæ omni ratione curādum est: ut id bono consilio fecisse uideamur. Sed quoniam pauloante dictum est imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne uitia sint imitanda: deinde si natura non ferret: ut quædam imitari possint. ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit propter infirmitatem ualetudinis: non tam potuit patri similis esse, quàm ille, qui fuerat sui. Si igitur non poterit siue causas defensitare: siue populū concionibus tenere: siue bella gerere: illa tamen præstare debebis: quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperātiam: quo minus ab eo id quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria uirtutis, rerumq;, gestarum: cui dedecori esse nefas, & uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadē disparibus ætatibus

tibus tribuuntur, aliáq; sunt iuuenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis maiores natu uereri, ex his'q; eligere optimos & probatissimos: quorum consilio atq; authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senū constituenda & regenda prudentia est. Maxime autē hæc ætas à libidinibus arcenda est. exercendáq; in labore, patientiáq; & animi & corporis, ut eorū et in bellicis et ciuilibus officijs uigeat industria. Atq; etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati uolent: caueant intemperātiam: meminerint uerecundiæ: qđ erit facilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi: exercitationes animi etiam augendæ uidentur. Danda uero opera, ut amicos & iuuentutem & maxime Remp. consilio & prudentia quam plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum ē senectuti, quàm ne langori, desidiæ'q; se dedat. Luxuria uero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem & libidinum intemperantia accesserit: duplex malum est, quod et ipsa senectus concipit dedecus: & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur propriū munus magistratus intelligere se gerere personam ciuitatis: debereq; eius dignitatem & decus sustinere: seruare leges: iura describere: ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo et pari cum ciuibus iure uiuere. neq; summissum & abiectum, neq; se efferen

tem, tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla & honesta sint. Talem enim & sentire & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere: nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quæretur quid deceat: & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, q̃ in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur: idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine ornatu ad actionem apto, difficilius ad eloquendum. sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos uiuamus. His quoq; de rebus pauca dicantur. Principio corporis nostri magnā natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamq; figurā, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum essent deformē habituræ atq; turpē, eas contexit atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominū uerecundia. Quæ enim natura occultauit: eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis, ipsiq; necessitati dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neq; partes, neq; earū usus suis nominibus appellant: quodq; facere non turpe est, modo occulte: id dicere obscœnum est. Itaq; nec actio rerum illarum aperta pe-

tulantia uacat, nec orationis obscœnitas. Nec uero audiendi sunt Cynici, aut siqui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident: quod ea quæ turpia re non sint, uerbis flagitiosa dicamus. Illa autẽ quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis, latrocinari, fraudare, adulterari turpe est, sed dicitur non obscœne. Liberis dare operam re honestum est, nomine obscœnum. pluraq; in eam sententiam ab eisdem contra uerecundiam disputantur. Nos autem Naturam sequamur: & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorũ auriumq; comprobatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, nequid effœminatum aut molle, aut neqd durum, aut rusticum sit. Nec uero histrionibus, oratoribusq; concedendum est, ut his hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidẽ mos tantam habuit à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim ne siquo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur: aspiciã tur nõ decore. Nostro quidẽ more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. Retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra et duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatẽ uirilẽ. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro nõ dignus ornatus. Et huic simile uitiũ in gestu, motuq; caueatur. Nã et palæstrici motus sæpe sunt odiosiores: & histrionum nonnulli

gestus ineptijs non uacant: & in utroq; genere, quae sunt recta & simplicia laudantur. Formae autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est praeterea munditia non odiosa, neq; exquisita nimis: tantum'q; fugiat agrestẽ & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habẽda uestitus. In quo, sicut in plerisq; rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur ingressu mollioribus, ut similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. Quae cum fiunt, anhelitus mouentur: uultus mutantur: ora torquentur: ex quibus magna significatio fit non adesse constantiã. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant. Quod assequemur, si cauebimus ne in ꝑturbationes atq; exanimationes incidamus: et si attentos animos ad decoris conseruationem tenebimus. motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in uero exqrendo maxime uersatur. Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur ut cogitatione ad res quam optimas utamur. Appetitum rationi obediẽtem praebeamus. Et quoniam magna uis orationis est, eadem'q; duplex: altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus. sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium uersetur: persequatur etiam conuiuia.
Contentionis, praecepta rhetorum sunt, nulla sermonis: quanquam haud scio an possint haec quoq; esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri. Huic au

tem qui studeant, sunt nulli. rhetorum turba referta omnis, quanquam quæ uerborum, sententiarumq; præcepta sunt: eadẽ ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem uocem habeamus: in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrunque omnino à natura petendum est. Verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? (quanquam erant literati) sed & alij. Hi autem optime uti lingua latina putabantur: sonus erat dulcis: literæ neq; expresse, neque oppresse: ne aut obscurum esset aut nimis putidum. sine contentione uox nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta. Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale uero conditus et facetijs Cæsar Catuli patris frater uicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. In omnibus igitur his elaborandum est: si in omnibus quod deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo socratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax. insit in eo lepos. Nec uero tanquã in possessionem suam uenerit: excludat alios. Sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur si serijs seueritatem adhibeat: si iocosis, leporem. In primis prouideat ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus: quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuere, aut maledice, contumelioseq; dicitur. Habentur au

tem plerunq; sermones aut de domesticis negotijs, aut de Rep. aut de artium studijs & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed utcunq; aderũt res. (Neq; enim ijsdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur). Animaduertendum est etiam quatenus sermo delectationem habeat: & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, idest motus animi nimios rationi non obtemperantes, sic eiusmodi motibus sermo debet uacare: ne aut ira existat. aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximéq; curãdum est, ut eos quibus cum sermonem conferimus, & uereri & diligere uideamur. Obiurgationes etiam nõnunquam incidunt necessariæ. In quibus utendum est fortasse & uocis contentione maiore, et uerborum grauitate acriori. Id agendum etiam, ut ea facere nõ uideamur irati, sed ut ad urendum & secandum medici ueniunt: sic ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; ueniamus. Nec unquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil consyderate potest.

Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti grauitate tamen adiũcta, ut seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt: etiam si nobis indigna audiamus, tamen

grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ eni cum aliqua perturbatione fiunt: ea neq; constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui ad sunt, approbari. De forme etiam est de se ipso prædicare falsa præsertim, & cum irrisione audiẽtium imitari militem gloriosum. Et quoniam omnia persequimur (uolumus quidem certe) dicendum est etiam qualem hominis honorati & principis domum placeat esse. Cuius finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tame adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia COS. factus est: honori fuisse accepimus, quod præclarã ædificasset in Palatio & plenam dignitatis domum. quæ cum uulgo uiseretur, suffragata domino nouo homini ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus accessionem adiunxit ædibus. Itaq; ille in suam domum consulatum primus intulit. Hic summi et clarissimi uiri filius in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in cæteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiẽdi: & admittenda hominum cuiusque generis multitudo: adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit: si est in ea solitudo & maxime si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum à prætereuntibus dicitur. O' domus antiqua heu quàm dispari dominaris dño.

Quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam praesertim si ipse aedifices: ne extra modum sumptu & magnificentia prodeas. Quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim pleriq; praesertim in hac parte facta principu imitantur. ut Lucij Luculli summi uiri uirtutem, cuius quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt. Quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq; mediocritas ad communem usum, cultumq; uitae referenda est. Sed haec hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde ut animaduertatur, quãta illa res sit, quam efficere uelimus, neu minor ne'ue maior cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertiũ est, ut caueamus, ut ea, quae pertinent ad liberalẽ speciem & dignitatem moderanda sint. Modus autem est optimus decus ipsum tenere, de quo ante diximus nec progredi longius. Horum autem trium praestantissimum est: appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum & temporum opportunitate dicendum est. Haec autem scientia continet eã, quam graeci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modestiã: quo in uerbo modus inest. Sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaq; ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis. ut modestia sit scientia earum rerum, quae agentur aut dicentur loco suo collocandarum. Itaq; uidetur eadem uis ordinis & collocatio-

nis fore. Nam & ordinem sic definiunt compositio nem rerũ aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum græce εὐκαιρία, latine appellatur occasio. Sic fit ut modestia hæc, quam interpretamur (ita ut dixi) scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia & aliis similibus uirtutibus quærimus. Itaq; quæ erant prudentiæ propria suo loco dicta sunt. Quæ autem harum uirtutum, de quibus iãdudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibus cum uiuimus: nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in uita omnia sint apta & inter se conuenientia. Turpe est enim ualdéq; uitiosum in re seuera, conuiuio dignum aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles cum haberet collegam in prætura Sophoclem. Hiq; de communi officio conuenissent: & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles. O' puerum pulchrum Pericle. At enim pericles, prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset: iusta reprehensione caruisset. Tanta uis est & loci & temporis, ut siquis cum causam sit acturus: in itinere aut in ambulatione, secum ipse meditetur: aut siquid aliud attentius cogitet: non reprehendatur. At hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus ui-

deatur inscitia temporis. Sed ea quæ multum ab humanitate discrepant, ut siquis in foro cantet, aut siqua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desyderant.

Quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. Vt in fidibus aut in tibijs quamuis paulum discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet. Sic uiuendum est in uita, ne forte quid discrepet, uel multo etiam magis, quo maior & melior actionum, quam sonorum concentus est. Itaq; ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt, sic nos, si acres ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligemus sæpe ex paruis. Ex oculorum obtutu, superciliorū aut remissione aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaq; discrepet. Quo in genere non est incommodum quale, quodq; eorum sit, ex alijs iudicare: ut siquid dedeceat in illos, uitemus & ipsi. Fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quam in nobismetipsis, siquid delinquitur. Itaq; facillime corriguntur illi in discendo, quorum uitia imitantur emendandi causa magistri. Nec uero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines uel etiā usu peritos: et quid his de uno quoq; genere officij placeat exquirere. Maior enim pars eò fere deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. in quibus uidendum est non modo quid quisque loquatur,

sed etiam quid quisq; sentiat: atq; etiam de qua causa quisq; sentiat. Vt enim pictores, & ij, qui signa fabricant, & ueri etiam poetæ suum quisque opus à uulgo consyderari uult: ut siquid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur: hiq; & secum, & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt. Sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, et inmutanda & corrigenda sunt. Quæ uero more aguntur & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt: nec quēquam hoc errore duci oportet. ut siquid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinemq; ciuilem fecerint locuti'ue sint: idem sibi arbitretur licere. Magnis illi & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum uero ratio tota est eijcienda. Est enim inimica uerecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem quorum uita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, bene de Rep. sentientes, ac benemeritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obseruare & colere debemus. Tribuere etiam multum senectuti. cedere ijs, qui magistratum habebunt. habere delectum ciuis et peregrini. in ipso quoq; peregrino priuatim'ne an publice uenerit. Ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & consociationem colere, tueri, seruare debemus. Iam de artificijs & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hoc ferè accepimus. Primum improbantur hi quæstus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, & fœneratorum. Illiberales au-

tem & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces authoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec uero quicquam est turpius uanitate. Opificesq; omnes in sordida arte uersantur. Nec uero quicquam ingenuum potest habere officina. Minimeq; artes probãdæ quæ ministræ sunt uoluptatũ. Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terẽtius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totũq; ludũ talariũ. Quibus aut artibus, aut prudẽtia maior inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerũ honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est: sin magna & copiosa, multa undiq; apportans, multisq; sine uanitate impartiens, non est admodum uituperanda. Atq; etiam si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit: uidetur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur: nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. De qua quoniam in Catone maiore satis multa diximus: illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio: & comparatio de duobus honestis, utrum honestius. Qui locus à Panæ

tio est prætermissus. Nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis, hæ in deligendo officio sæpe inter se comparẽtur necesse est. Placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, q̃ ea, quæ ex cognitione ducantur. Idq; hoc argumento confirmari pôt. Quod si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluẽtibus copijs ditetur: quãuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consyderet & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem uidere nõ possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν græci uocant. Prudentia enim, quam græci φρόνησιν dicũt, aliã quandam intelligimus. quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum et hominum communitas & societas inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certe) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit: si nulla actio rerum consequatur. Ea uero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis humani. ergo hæc cognitioni anteponenda est. Atq; id optimus quisq; re ipsa ostendit & iudicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendáq; rerum natura: ut si ei tractanti, contẽplantiq; res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum, discrimenq; pa-

triæ, cui subuenire, opitulariq́; possit: non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitraretur. Atq; hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur studijs, officijsq́; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia, uitaq́; omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. Nam et erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq́; in rebus suis publicis essent. ut Thebanum Epaminundã Lysias Pythagoreus: Syracusium Dionem Plato, multiq́; multos. Nosq́; ipsi quicquid ad Rēp. attulimus (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atq; doctrina instructi, ad eam & ornati accessimus. Neq; solum uiui atq; præsentes studiosos dicendi erudiunt, atq; docent: sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarum, assequuntur. Nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam Reip. pertineret: ut otium suum ad nostrum negotium contulisse uideantur. Ita illi ipsi doctrinæ studijs & sapientiæ dediti ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamq́; potissimum conferunt. Ob eam etiã causam eloqui copiose modo prudenter: melius est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa uertitur. Eloquentia uero complectitur eos, quibus cum communitate iuncti sumus. Atq; ut apum examina non fingendorum fauorum

causa congregantur: sed cum congregabilia natura sint, fingunt fauos. sic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; solertiam. Itaq; nisi ea uirtus, quæ constat ex hominibus tuendis, idest ex societate generis humani attingat rerum cognitionem, soliuaga cognitio, & ieiuna uideatur. Itemq; magnitudo animi remota communitate coniunctioneq; humana, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit ut uincat cognitionis studium, consociatio hominum, atq; communitas. Nec uerum est quod dicitur à quibusdã propter necessitatem uitæ, quod ea, quæ natura desyderaret, consequi sine alijs, atq; efficere non possemus, iccirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem. Quod si omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quasi uirgula diuina (ut aiunt) suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret: & socium studij quæreret: tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum & ad societatem tuendam ualet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiã moderationi, modestiæq; semper anteponẽda. nõ placet. Sunt enim quædã partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne cõseruãdæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Possidonius collegit permulta. sed ita tetra quædã, ita obscœ-

na, ut dictu quoq; uideantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquã Reip. causa, nec Resp. quidẽ per se suscipi uolet. Sed hæc cõmodius se res habet, quod nõ potest accidere tẽpus, ut intersit Reip. quicquam illorum facere sapientem. Quare hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, hoc genus officiorũ excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur consyderata actio. Ita fit, ut consyderate agere pluris sit quàm cogitare prudẽter. atq; hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirẽdo officio quid cuiq; sit præponendum, uidere. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuiq; præstet, intelligi possit: ut prima Dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus: deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solũ id homines solere dubitare honestum'ne an turpe sit, sed etiã duobus propositis honestis utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. Sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBER SECVNDVS.

q VEMADMODVM OFFICIA ducerētur ab honestate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur ut hæc officiorū genera persequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines facultatem: ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi quid utile, quid inutile, tum ex utilibus, quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdū uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq́; in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quādiu Resp. per eos regebatur, quibus se ipsa commiserat: omnes meas curas cogitationesq́; in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio, aut authoritati locus, socios deniq; tuendæ Reip. summos uiros amisissem: nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi his restitissem, nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. Atq; utinam Resp. stetisset quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarū rerum, quàm euertendarum cupidos

incidisset. Primum enim ut stante Rep. facere solebamus in agendo plus, quàm in scribendo operæ poneremus. Deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem Resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino: illæ scilicet literæ conticuerunt forenses & senatoriæ. Nihil autem agere cũ animus non posset, in ijs studijs ab initio uersatus ætatis: existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem: postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum Reip. tradidi: tantum erat philosophiæ loci, quantum super fuerat amicorum & Reip. temporis. Id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. Maximus igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur: ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim per deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hãc qui expetunt igitur philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia si interpretari uelis q̃ studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à ueteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum & humanarum causarumq;, quibus hæ res continentur: scientia: cuius studium qui uituperat, haud sanè intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarum: quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliqd acquirunt, quod spectet & ualeat ad bene beateq;

uiuendum? Siue ratio constantiæ, uirtutis'q; quæritur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit. hominum est parum consyderate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina uirtutis: ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad philosophiam cohortamur: accuratius solent disputari, quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati Reip. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis & quidem à doctis & eruditis quærentibus, satis'ne constanter facere uideamur: qui cum præcipi nihil posse dicamus: tamen & alijs de rebus differere soleamus: & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam quid sequatur. Quæ enim esset ista mens, uel quæ uita potius, non solum disputandi, sed etiam uiuendi, ratione sublata? Nos autem ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, sequi? quæ contra improbare: atq; affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum. Contra autem omnia disputantur à nostris, q̄d hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraq; parte causarũ cẽt facta cõtentio. Sed hæc ex

planata ſunt in academicis noſtris ſatis (ut arbitror) diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquiſſima, nobiliſſimaq; philoſophia Cratippo authore uerſaris his ſimillimo q̃ iſta præclara pepererunt: tamen hæc noſtra finitima ueſtris ignota eſſe nolui. Sed iam ad inſtituta pergamus. Quinq; igitur rationibus propoſitis officij perſequendi, quarum duæ ad decus, honeſtatemq; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium: ſiquando ea, quæ dixi pugnare inter ſe uiderentur. Honeſtatis pars perfecta eſt, quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile appellatur. In quo uerbo lapſa conſuetudo deflexit de uia: ſenſimq; eò deducta eſt, ut ab honeſto utile ſecerneret: & conſtitueret honeſtum aliquod, quod utile non eſſet: & utile, quod non honeſtum: qua nulla pernities maior hominum uitæ potuit afferri. Summa quidem authoritate philoſophi ſeuere: ſanè, atq; honeſte, hæc tria genera confuſa cogitatione diſtinguunt. Quicquid enim iuſtum ſit, id utile etiam eſſe cenſent. Itemq; quod honeſtum, idem eſſe iuſtum. Ex quo efficitur, ut q̃cq̃d honeſtum ſit, idẽ ſit utile. Quod qui parum proſpiciunt, hi ſæpe uerſutos homines et callidos admirantes eorum malitiam ſapientiam iudicant. Quorum error eripiendus eſt: omniſq; opinio ad eam ſpeciem traducenda, ut honeſtis conſilijs, iuſtiſq; factis non fraude & malitia ſe intelligant ea, quæ uelint, conſequi poſſe. Quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, ut Aurum, Argentum, ut ea quæ gignun

tur è terra, ut alia eiusdem generis. partim animalia, quæ habent suos impetus & rerum appetitus. Eorũ autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt Equi, Boues, reliquæ pecudes, Apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atq; uitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur. Vnum deorum, Alterum hominũ. Deos placatos Pietas efficiet & Sanctitas. Proxime autem & secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt. Earumq; iterum rerum, quæ noceant, & obsint, eadem diuisio est. Sed quia deos nocere non putant: his exceptis homines hominibus plurimum obesse uel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraq; sunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus nisi manus et ars accessissent: nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim ualetudinis curatio, neq; nauigatio, neq; agricultura, neq; frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum ulla esse potuisset. Iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset: nisi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione, nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec Ferrum, Aurum, Aes, Argentum effoderẽtur penitus abditum, sine hominum labore et manu. Tecta uero quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur: unde aut initio generi humano dari potuissent: aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræmotu, aut uetustate cecidissent: nisi communis

uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorũ irrigationes: moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ non sine hominum opere habere possemus. Ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ percipiantur: eas nos nullo modo sine hominum manu, atq; opera capere potuisse. Qui deniq; ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? Nam et qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaq; bellua usum habere possemus: homines certe fuerunt. Nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere equos, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eisdemq; & ea, quæ nocent, interficiuntur: & quæ usui possunt esse capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subuenisset, quæ esset oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarentur? Quibus rebus exculta hominum uita tantum destitit à uictu & cultu bestiarum. Vrbes uero sine hominum cœtu non potuissent, nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges moresq; cõstituti, tum iuris æqua descriptio, certaq; uiuendi disciplina, ꝑ quas bene beateq; uiuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta & uerecundia est. effectumq; est, ut esset uita munitior, atque ut dando & accipiendo, permutandisq; facultatibus & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est.

Quis est enim cui non perspicua sint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur? neminem neq; ducem bello, nec principē domi, magnas res et salutares sine hominum studijs gerere potuisse. Commemoratur, ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non dubia testibus non necessarijs. Atque ut magnas utilitates, adipiscimur conspiratione hominum, atq; consensu sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi. qui collectis cæteris causis eluuionis, pestilentiæ, uastitatis belluarum, etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta. Deinde comparat quanto plures deleti sint homines hominum impetu, idest bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cū igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obsint: proprium hoc statuo esse uirtutis: conciliare sibi animos hominum: & ad usus suos adiungere. Itaq; quæ in rebus inanimis, quæq; in usu & tractatione belluarum fiunt: utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autē studia ad amplificationem nostrarū rerū prompta ac parata uirorū præstātiū sapiētia et uirtute excitatur. Etenim uirtus fere oīs in tribus rebus uertitur. quarū una est in pspiciendo, qd in quaq; re uerū, syncerumq; sit: qd consentaneū cuiq;: qd consequēs: ex quo quæq; gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alterum cohibere motus animi turbatos quos græci πάθη nominant: appetitiones, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium ijs, qbus cū congregamur, uti moderate & scienter: quorum studijs ea, quæ natura desyderat, expleta, cumulataq; habeamus. Per eos deniq; siquid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt: tantaq; pœna afficiamus, quantum æquitas humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem asseq possumus, ut hominū studia complectamur: eaq; teneamus, dicemus. Neq; ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt. Magnam uim esse in fortuna in utranq; partem, uel ad secundas res uel aduersas quis ignorat? Nam & cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet. Primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia. Deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At uero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis uiri, inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eas benemeritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ. Rursusq; secundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quo nam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atq; excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur. Ita for-

tasse etiam breuior uidebitur. Quæcunq; igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atq; honestãdum: aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris: si cuius uirtutem suscipiunt: & si quem dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt, aut contra à quibus aliquid expectant. ut cum reges populares'ue homines largitiones aliquas proponunt, aut postremo pretio aut mercede ducuntur. Quæ sordidissima quidem est ratio & inquinatissima: & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, cum quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniã nonnunquã subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subijciunt se homines imperio alterius & potestati pluribus de causis. Ducuntur enim, aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe sibi id utile futurum, aut metu, ne ui parere cogantur: aut spe largitionis, promissionis'q; capti: aut postremo, ut sæpe in nostra Rep. uidemus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius est quicquã ad opes tuendas ac tenendas quàm diligi: nec alienius, quàm timeri. Præclare Ennius.

Quem metuunt oderunt,
Quem quisq; odit perijsse expetit.

Multorum autem odijs nullas opes posse obsistere: si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec uero hu

ius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad pestem. sed reliquorum similes exitus tyrannorum: quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit: malus enim custos diuturnitatis metus. contráq; beneuolentia fidelis est uel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui ui oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sæuitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. Qui uero in libera ciuitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil potest esse dementius. Quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissime patet, neq; ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam ualet plurimum: id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur. Ita facillime quæ uolumus, & priuatis in rebus & in Rep. consequemur. Etenim qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Phæreum, quo animo uixisse arbitremur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret: tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis threicijs districto gladio iubebat anteire. Præmittebatq; de stipatoribus

ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebres, & ne qđ in ueſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O' miſerum, qui fideliorem & barbarum & ſtigmatiam putaret quàm coniugem. Nec eum fefellit opinio. ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec uero ulla uis imperij tanta eſt, quæ premente motu poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cuius eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt, ut is, quẽ modo dixi, Alexander. Non à paucis, ut hic noſter, ſed in quem uniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid Macedones? non'ne Demetrium reliquerunt, uniuerſiq; ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid Lacedæmonios iniuſte imperantes? non'ne repente omnes ferè ſocij deſeruerunt: ſpectatoresq; ſe otioſos præbuerunt leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re quàm domeſtica recordor. Veruntamen quandiu imperium Po. Ro. beneficijs tenebatur, non iniurijs: bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij. Regum, populorum, nationum, portus erat & refugium Senatus: noſtri autem magiſtratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ uerius quàm imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam iam antea minuebamus: poſt uero Syllæ uictoriam penitus amiſimus. Deſitum eſt enim uideri quicquam in ſocios iniquũ, cum extitiſſet etiam in ciues tanta crudelitas.

Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta ui ctoria. Est enim ausus dicere hasta posita, cum bona in foro uenderet, & bonorum uirorum & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se uendere. Secutus est qui in causa impia, uictoria etiã fœdiore, non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersasq; prouincias, regionesq; uno calamitatis iure comprehenderet. Itaq; uexatis & perditis exteris nationibus ad exemplum amissi imperij, portari in triumpho Massiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarẽ nefaria in socios: si hoc uno Sol quicquam uidisset indignius. iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemes: nunquam ad unum tanta peruenisset licentia. A` quo quidem rei familiaris ad paucos: cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. Nec uero unquam bellorum ciuilium semen & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint & sperabunt. quam Lucius Sylla cum uibrasset dictatore propinquo suo: idẽ sexto tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadẽ nõ recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi talibus præmijs propositis nunqã defutura bella ciuilia. Itaq; parietes urbis modo stant et manent ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes. Rem uero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (Redeundum est enim ad propositum) dum metui, quàm chari esse, & diligi maluimus. Quæ si po=

pulo Romano iniuste imperanti accidere potuerunt: quid debent putare singuli? Quod cum perspicuũ sit, beneuolentiæ uim esse magnam: metus, imbecillem: sequitur ut disseramus quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus adipisci, cum honore & fide charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nã ad cuiusq; uitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, & id quod & primum & maxime necessariũ familiaritates habere fidas amantiũ nos amicorũ, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multũ inter summos & mediocres uiros: eaq; utrisq; propemodũ comparanda, honore et gloria et beneuolẽtia ciuiũ fortasse nõ æque oẽs egent. Sed tamen sicui hæc suppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est: qui inscribitur LAELIVS. Nunc dicamus, de gloria. q̃q̃ ea quoq; de re duo sunt nostri libri. Sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum. Sũma igitur, et perfecta gloria constat ex tribus his. Si diligit multitudo, si fidem habet, si cũ admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc autem si est simpliciter breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdẽ fere à multitudine. Sed est alius quoq; quidem aditus ad multitudinem, ut in uniuersorum animos tanquam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus. quæ quidem beneficijs capitur maxime. Secundo autem loco benefica uo

luntate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non suppetit. uehementer autem amor multitudinis cõmouetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniũq; earũ uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morũ ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omniũ natura & specie sua commouet: maximeq; quasi perlucet, ex ijs, quas commemoraui, uirtutibus: icirco illos, in quibus eas uirtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atq; hæ quidem causæ sunt diligendi grauissimæ. Possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam et ijs fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos arbitramur: quosq; & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; uentum sit: expedire rem, & consilium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant utilem: ueramq; prudentiã. Iustis autem et fidis hominibus idest bonis ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis iniuriæq; suspicio. Itaq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harũ igitur duarũ ad fidem faciendam iustitia plus pollet. quippe cum ea sine prudentia satis habeat authoritatis: prudẽtia sine iustitia nihil ualet ad faciendã fidem. Quo enim qs uersutior & callidor est, hoc inuisior & suspectior detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta quantum uolet habebit ad faciẽdam fidem uirium. Iustitia sine prudentia multum po

terit, sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus cur (cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit: qui unam haberet omnes habere uirtutes) Nũc ita seiũgam quasi possit quisquam qui non idẽ prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas. Alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim uerbis est agendum & usitatis, cum loquamur de opinione populari. Idq; eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertiũ, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidẽ omnia, quæ magna & præter opinionem suam animaduerterunt. separatim autem in singulis si perspiciunt, nec opinata quidem bona. Itaq; eos uiros suspiciunt: maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares uirtutes perspicere. Despiciunt autẽ eos et contemnunt, in qbus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant. Non enim omnes eos contemnunt, de qbus male existimant. Nã quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciẽdã iniuriã instructos, eos haud contemnunt qdem, sed de his male existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt (ut dicitur) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione quadã uero afficiuntur ij, q ante ire cæ

teros uirtute putantur: & cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij non facile possunt obsistere. Nam & uoluptates blandissimæ dominæ sæpe maiores partes animi à uirtute detorquent. & dolorum cum admouentur faces, præter modum pleriq; exterrentur. uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissime pmouent. Quæ qui in utrâq; partem excelso animo, magnóq; despiciunt, cumq; aliqua his ampla & honesta res obiecta est, totosq; ad se conuertit & rapit, tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; uirtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit, & maxime iustitia: ex qua una uirtute uiri boni appellátur: mirifica quædam res multitudini uidetur. Nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet: aut qui ea, quæ his sunt contraria, æqtati anteponit. Maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perspectum sit: hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaq; illa tria, quæ proposita sunt, ad gloriam, omnia iustitia conficit, & beneuolentiam: quod prodesse uult plurimis, & ob eandem causam fidem: & admirationem, quod eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio & institutio uitæ adiumenta hominum desyderat. In primisq; ut habeas, quibus cum possis familiares conferre sermones. quod est difficile, nisi speciem præ te boni uiri feras. Ergo etiam solitario homini, atq; in agro uitam agenti, opinio iustitiæ necessaria est: eoq; etiam magis,

quod

quod si eam non habebunt, iniusti habebuntur. Nul-
lis præsidijs septi multis afficientur iniurijs. Atq; his
etiam qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contra
hendisq; negotijs implicantur: iustitia ad regem gerē
dam necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi qui-
dem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine
ulla particula iustitiæ uiuere. Nam qui eorum cui-
piam, qui unà latrocinantur, furatur aliqd, aut clá
eripit, is ne sibi in latrocinio quidem reliquit locum.
Ille autem, qui archipirata, dicitur: nisi æquabiliter
prædam dispartiat: aut occidetur à socijs, aut relin-
quetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, qui
bus pareant, quas obseruent. Itaq; propter æquabi-
lem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro,
de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit.
et multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exer
citus nostri, imperatoresq; cesserunt. Quem C. Læ-
lius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & com-
minuit: ferocitatemq; eius ita repressit, ut facile bel-
lum reliquis traderet. Cum igitur tanta uis iustitiæ
sit: ut ea etiā latronum opes firmet, atq; augeat: quan
tam eius uim inter leges & iudicia et instituta Reip.
fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum
(ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros
fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati re
ges constituti. Nam cum premeretur initio multitudo
ab ijs, qui maiores opes habebant: ad unum aliquem
confugiebant uirtute præstantem: qui cum prohibe-
ret iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos
cum infimis pari iure retinebat. Eademq; constituen-

darum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim semper quæsitum est æquabile. Neq; enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto & bono uiro consequebantur: eo erant contenti. Cum id minus contingeret: leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una atq; eadem uoce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur: nihil erat quod homines his authoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda iustitia est, tum ipsa propter se (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ: quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda & collocanda ratione est. Quãquam præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si qs id ageret, ut qualis haberi uellet, talis esset. Quod si qui simulatione & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur: uehementer errant. Vera gloria radices agit, atq; etiã propagatur. ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt. Nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utranq; partem, sed breuitatis causa familia erimus contenti una. Tib. enim Gracchus Publij filius, tandiu laudabitur, dum memoria rerum romanarũ manebit. At eius filij nec uiui probabantur à bonis,

& mortuũ numerũ obtinent iure cæsorũ. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolent: iustitiæ fungãtur officijs: ea quæ essent, dictum est in superiore libro. Sed ut facillime quales simus, tales esse uideamur (& si in eo ipso uis maxima est, ut simus ij, qui haberi uelimus) tamen quædam præcepta danda sunt. Nã si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis et nominis: aut à patre acceptam (quod tibi nu Cicero arbitror contigisse) aut aliquo casu atq; fortuna, in hunc oculi oĩum conijciuntur: atq; in eo quid agat, quemadmodũ uiuat, ĩquiritur: et tanquam in clarissima luce uersetur, ita ut nullum obscurum potest, nec dictum eius esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem in hominũ ignoratione uersatur: hi simulac iuuenes esse cœperũt magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerum etiam fauetur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest. in qua multi apud maiores nostros extiterunt. Semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parũ. Quo tamen in bello cum te Põpeius alæ alteri' præfecisset: magnã laudem et à summo uiro et ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerãdo. atq; ea qdẽ tua laus pariter cum Rep. cecidit. Mihi aũt hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quãobrẽ ad ea, quæ restãt, pgamus. Vt igitur in reliqs rebus multo maiora sunt

opera animi q̃ corporis, sic hæ res, quas persequimur ingenio ac ratione gratiores sunt quàm illę, quas uiribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes uiros bene consulentes Reip. contulerunt. Quibus cum si frequẽtes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. Publij Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est: sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa, ex qua ætate qui exercentur laude affici solent, ut de Demosthene accepimus. Ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iam præmeditatum facere: quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarũ in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorẽ uim habeat ad gloriam. Ea est enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; sermonis. Extant epistolæ et Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum trium prudentissimorũ (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant: milites q; blando appellando sermone deliniant. Quæ autem in multi

tudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiose, sapienterq; dicentis. quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plus quàm cæteros arbitrantur. Si uero inest in oratione mista modestiæ grauitas: nil admirabilius fieri potest, eoq; magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desyderant: multiq; in nostra Rep. adolescentes, & apud iudices & apud Senatum dicendo laudem assecuti sunt: maxima etiam admuratio est in iudicijs. quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione constat. quarum et si laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi pauloante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit: cum seditiosum & inutilem ciuẽ C. Norbanum in iudicium uocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut Reip. causa, ut duo Luculli. aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis. pro M. Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam Manlio L. Fusij cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe. Sin erit cui faciendũ sit sæpius, Reip. tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulcisci sæpe, non est reprehendendum, modus tamen adsit. Duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis. Id enim tum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. Quod contingit M. Bruto summo genere nato illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atq; etiam hoc præceptũ

officij diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem in iudiciũ capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum quàm eloquentiam à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, pernitiemq; conuertere? Nec tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando & nefarium, impiumq; defendere. Vult hoc multitudo: patitur consuetudo: fert etiã humanitas. Iudicis est semper in causis uerũ sequi: patroni nonnũquam uerisimile, etiam si minus sit uerũ, defendere. Quod scribere præsertim cum de philosophia scriberem, nõ auderem, nisi idem placeret grauissimo stoicorum Panætio. Maxime autem et gloria paritur & gratia defensionibus: eoq; maior siquando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq; uideatur. ut nos, et sæpe aliâs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sexto Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio. Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriã adipiscendam, deinde de beneficẽtia, ac liberalitate dicendum est. cuius est ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim. Sed illa lautior ac splendidior, & uiro forti, claroq; dignior. Quanquam enim in utroq; inest gratificandi liberalis uoluntas, tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur. Largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur. Qua quo in plures usus sis, eo minus in

multos uti possis. Atqui opera idest uirtute & industria benefici & liberales erunt: primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt. deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, et tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat: quod largitione beneuolentiã Macedonum consectetur. Quod te malum inquit, rationis in istam spem induxit: ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Quo quid sordidius regi? melius etiã, quod largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad id idẽ semper expectandũ paratior. hoc ille filio. sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidẽ non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiẽdum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiãdum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atq; moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atq; etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cũ enim dando egere cœperunt: alienis bonis manus afferre coguntur. Ita cum beneuolentiæ cõparãdæ causa benefici esse uelint: non tanta studia assequũtur eorũ, quibus dederunt: quanta odia eorum, quibus ademerũt.

Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, is'q; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id q̃d à nostris hominibus sæpissime usurpatum: iam'q; in prouerbij consuetudinem uenit: largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cum & ijdem qui consueuerunt, & illud idem alij desyderent? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi qui epulis, & uisceerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationum'q; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam, aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus, aut captos à prædonibus redimunt: aut æs alienum suscipiunt amicorum causa, aut in filiarum collocatione adiuuant: aut opitulantur, uel in re quærenda, uel augenda. Itaq; miror quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclare, illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum: talium'q; sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. Quanto Aristoteles grauius & uerius nos reprehendit: qui has effusiones pecuniarum non admiremur: quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. At ij, q ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerentur: hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnes'q; mirari. Sed

cum attenderint ueniam necessitati dari: in his immanibus iacturis, infinitisq́; sumptibus, nihil nos magnopere mirari. cum præsertim neq; necessitati subueniatur: nec dignitas augeatur. ipsáq; illa delinitio multitudinis ad breue, exiguumq́; duratura sit tempus. eaq; à leuissimo quoq; animo. in quo tamen ipso unà cum satietate memoria quoq; moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata, Graui uero homini, & ea quæ fiũt iudicio certo ponderanti probari posse nullo modo. Quanquam intelligo in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis uiris postuletur. Itaq; P. Crassus cum cognomine diues, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cum omniũ hominum moderatissimo. Quinto Mutio magnificentissima ædilitate functus est. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi post. Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus me cõsule uicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima uero nostri Pompeij munera secundo consulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ. Nã Mamerco homini ditissimo prætermissio ædilitatis, consulatus repulsam attulit. Quare etsi postulatur à populo, bonis uiris si non desyderantibus, attamen approbantĩbus faciendum est: modo pro facultatibus nos ipsi ut fecimus. Et siquando aliqua res maior, aut utilior populari largitione acquiritur: ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerũt.

Ne Marcо quidē scio uitio datum est, quod in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magna enim se & inueterata inuidia nec turpi iactura quãdo erat ædilis, nec maxima liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit. quod gladiatoribus emptis Reip. causa, quæ salute nostra continebatur: omnes P. Clodij conatus furoresq; cópressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autē ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabij filius magno uir ingenio, in primisq; clarus gloriari solebat: se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus: nostro quidem anno (quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui) sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atq; etiã illæ ipensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq; quæ ad usum Reip. pertinent. Quanquam qđ præsens tanquam in manu datur iucũdius est, tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter Pompeium. Sed doctissimi nõ probant, ut et hic ipse Panætius, quē multũ in his libris secutus sum, nõ interpretatus. et Phalereus Demetrius, q̃ Periclé principē Græciæ uituperabat, qđ tantã pecuniã in præclara illa propylea coniecit. Sed de hoc gn̄e toto in his libris quos de Rep. scripsi, diligenter est disputatũ. Tota igitur ratio taliũ largitionũ genere uitiosa est, tēporibus necessaria, et tamē ipsa & ad facultates accõmodãda

et mediocritate moderanda est. In illo autē altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur: nō uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur: & eius qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos. nisi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorē gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus: sed in diligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius.

Benefacta male locata malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono uiro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas, eoq; eam studiosius pleriq; laudant, quod summi cuiusq; bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficijs quamplurimos afficiamus, quorum liberis, posteris'q; prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes.n. immemores beneficij oderunt: eamq; iniuriam in deterenda liberalitate sibi etiam fieri: eumq; qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi è seruitute captos: locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. Hæc est grauium hominum, atq; magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quasi titillātiū. Conuenit aūt tum in

dando munificum esse, tum in exigendo nō acerbū. In omniq; re contrahēda uēdēdo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus et cōfinijs: æquū et facilē multa multis de iure suo concedentē. A litibus uero quantū liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum nonnunquam de suo iure decedere: sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quā qdē delabi sinere flagitiosum est. sed ita ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idq; etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam uehementer utile iis, qui honeste posse multa uolunt, per hospites apud externos populos ualere opibus & gratia. Theophrastus scribit quidem Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse: & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, qcunq; Laciades in uillā suam diuertisse. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur: hæc tum in uniuersam Rēp. tum in singulos ciues conferuntur. nam in iure cauere, consilio iuuare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis uehementer, & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara maiorum, tum quàm optime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fu-

it cognitio, atq; interpretatio. quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt. Nunc ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est. idq; eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum his esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi, grauior facultas, & gratior & ornatior. Quid enim eloquentia laudabilius, et præstabilius, uel admiratione audiẽtium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic quoq; ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis & facile laborantis, quodq; in patrijs est moribus, multorum causas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoq; loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarẽ: ni uererer ne de me ipso aliquid uiderer queri. Sed tñ uidemus, qbus extinctis oratoribus, q̃ in paucis spes, q̃ in paucioribus facultas, q̃ in multis sit audacia. Cum autem omnes nõ possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus: uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt rogantem. qđ qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur. latissimeq; eorum manat industria. Iam illud non sunt admonẽdi (est enim in promptu) ut animaduertant, cum

alios iuuare uelint, ne quos offendant. Sæpe enim, aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas quacunq; possis: quare id quod feceris necesse fuerit, nec aliter facere potueris. Certisq; operis & officijs erit, quod uiolatum est, compensandum. Sed cum in hominibus iuuandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidem est procliue. Itaq; uulgo loquuntur sese in beneficijs collocandis mores hominum non fortunam sequi. Honesta oratio est. Sed quis est tandem, qui inopis & optimi uiri causæ, non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore uidetur, in eum fere est uoluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille si bonus est uir, etiam si referre gratiam non potest: habere certe potest. Commode autem quicunq; dixit pecuniam qui habeat, non reddidisse. & qui reddiderit, non habere. Gratiam autem & qui reddiderit habere, & qui habeat retulisse.

At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant: hi ne obligari quidem beneficio uolunt. quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur: cum ipsi quamuis aliquid magnum acceperint: æque etiam à se aut postulari. aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio uero se usos, aut clientes appellari mortis instar putant. At uero ille tenuis cum quid factum sit, sese spectatum, non fortunam putant. non modo illi, qui est meritus,

sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se uideri studet. Neq; enim uerbis auget suũ munus, si quo forte fungitur: sed etiam extenuat. uidendumq; illud idem, quod si opulentum, fortunatumq; defenderis: in illo uno aut forte in liberis eius manet gratia. Sin autem inopem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est(præsidium sibi paratum uident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficiũ collocari puto. Dãda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed si res in contentionem ueniet, nimirum Themistocles est author adhibendus. qui cum consuleretur utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: ego inquit, modo uirum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ uiro. Sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarũ. quarum magnitudo qd ad unum quenq; nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet, ne id quidem semper. Sed fac iuuare, potentior sane sit, honestior uero quomodo? Quod si etiam bonus erit uir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur, modo ne adiument: sitq; omne iudicium non quàm locuples, sed qualis quisq; sit. Extremum autem præceptum in beneficijs operaq; danda est, nequid contra æquitatem contendas, nequid pro iniuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant, deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq; ad Rempub. pertinent,

disputandum est. Eorum autem ipsorũ partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino si possit, utrisq;, nec minus ut etiam singulis consulatur. Sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Helij et P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit. exhauriebat igitur ærariũ. modica M. Octauij & Reip. tolerabilis, et plebi necessaria. Ergo et ciuibus & Reip. salutaris. In primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit: ut suum quisq; teneat: neq; de bonis priuatorum publice diminutio fiat. Perniciose enim Philippus in tribunatu: cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est: et in eo uehementer se moderatum præbuit. sed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens. Qua peste quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime ut sua tenerẽtur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt. Nã etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum urbium præsidia quærebant. Danda etiã opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatẽ, assiduitatemq; bellorũ tributum sit conferendum. Idq; ne eueniat multo ante erit prouidendum. Sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri quàm nostræ ominari) (neque tamen de nostra, sed de omni Rep. disputo) Danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. Atq; etiã

omnes

omnes qui Rēp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarū qualis comparatio fieri soleat, & debeat: non est necesse disputare. Est enim in promptu. tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotij & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. utinam inquit C. Pontius Samnis ad illa tempora fortuna me seruasset: & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent. non essem passus diutius eos imperare. Ne illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit. Itaq; facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidē in illo tantum fuit roboris, Non dum centum & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At uero postea tot leges & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum italicum bellū propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et iudicijs expilatio, direptioq; sociorum: ut imbecillitate aliorum non nostra uirtute ualeamus. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. quid ni laudetur? sed in illo alia maiora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus. tantum in ærarium pecuniæ inuexit: ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit præter memoriam nominis sempiternā. Imitatus patrem Africanus nihil locupletior Chartagine euersa. Quid? qui eius collega in censura fuit

L. Mummius? nunquid copiosior cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quanquam Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eo unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus & Remp. gubernantibus. Habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed scæleratum etiam & nefarium. Itaq; quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartã nulla re alia, nisi auaritia esse perituram: id uidetur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius beneuolentiã multitudinis possunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia & continentia. Qui uero se populares uolunt, ob eamq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: labefactant fundamenta Reip. concordiam primum tollunt: quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ. Deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuiq; non licet. Id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis atq; urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia: atque in hac pernitie Reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nã cui res erepta est, inimicus. cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse: & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. At uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit & præ se fert dolorem suum. nec si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi qui

bus iniuste ademptum est: icirco plus etiam ualent. non enim numero haec iudicantur, sed pondere. Quã autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt. Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necauerunt. Ex quo eo tempore tãtæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent: & optimates exterminarentur: & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. Nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. Quid nostros Gracchos Tib. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes, non'ne agrariæ contentiones perdiderũt? At uero Aratus Sicyonius iure laudatur: qui cum eius ciuitas L annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumq; tyrannum Metoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Remq; p. aduentu suo liberauit. Sed cum magnam animaduerteret in bonis & possessionibus difficultatem: quod & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur: & L. annorum possessiones mouere non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur, sine iniuria iudicauit: neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igi

tur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia: Alexandriam se proficisci uelle dixit: remq́; integram ad reditum suum iussit esse. Isq́; celeriter ad Ptolemæum suum hospitem uenit: qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq́; docuisset: à rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur. Quam cum in Sicyonem attulisset: adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit: & eorum qui aliena detinebant, et eorum, qui sua amiserant: præfecitq; æstimandis possessionibus: & ut persuaderent alijs, ut pecuniã accipere mallent, & possessionibus cederent: alijs ut commodius putarent numerari sibi, quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes constituta concordia sine querela discederent. O' uirum magnum, dignumq́;, qui in nostra Rep. natus esset. Sic par est agere cum ciuibus. non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere: & bona ciuium uoci subijcere præconis. At ille græcus, id quod fuit sapientis et præstantis uiri, omnibus consulendum putauit. Eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? ut cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo. quid est aliud nisi alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem

ne sit æs alienum, quod Reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest: si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant: debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res uehementius Remp. continet, quàm fides: quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim uehementius actum est quàm me consule, ne solueretur. armis & castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. Nūquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At uero hic noster uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret peccare, etiam si causa nō esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebuntur. In primísq; operam dabunt, ut iuris et iudiciorum æquitate suum quisq; teneat. Et neq; tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur: neq; locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia. Præterea quibuscunq; rebus uel belli uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt. hæc apud maiores nostros factitata. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reip. magnam ipsi adipiscentur et gratiam et gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa, ualetudi-

nis curationem, & pecuniæ. Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles. sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant aut obesse. & continentia in uictu omni atq; cultu corporis tuendi causa, & prætermittendis uoluptatibus. Postremo arte eorum, quorum ad scientiã hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet, his rebus, à quibus abest turpitudo. Conseruari autem diligentia & parsimonia, ijsdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui œconomicus inscribitur. quẽ nos ista ferè ætate cum essemus, qua es tu nunc, è græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis. & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo. comparãtur, ualere ut malis, quàm diues esse. Cum corporis externa, hoc modo. diues esse potius, quàm maximus corporis uiribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic. bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati. Externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana, rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis. à quo cum quæreretur quid maxime in re familiari expediret: respondit, bene pascere. Quid secundum? satis bene pascere. Quid tertium? bene uestire. Quid quartum? arare. Et cum ille qui quæsierat dixisset, quid fœnerari? Tum Cato, quid ho

minem inquit, occidere? Ex quo & multis alijs intelligi debet utilitatum comparationes solere fieri. recteq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia. etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis uiris ad medium ianuae sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda. Pertinent enim ad utilitatem de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBER TERTIVS.

P VBLIVM SCIPIONEM Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato: qui fuit ferè eius æqualis: nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus: nec minus solũ, quàm cum solus esset. Magnifica uero uox & magno uiro & sapiente digna, quæ declarat illum, & in otio de negotijs cogitare: & in solitudine secum loqui solitum. ut neq; cessaret unquã, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaq; duæ res, quæ langorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem uere dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus: uoluntate certe proxime accedimus. Nam & à Rep. forensibusq; negotijs armis impijs, uiq; prohibiti otium persequimur. & ob eam causam urbe relicta rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando: & à cœtu hominum, frequẽtiaq; interdum tanquam in portum se in solitudinem recipiebat. Nostrum autẽ otiũ negotij inopia, nec requiescendi studio constitutum est. Extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est quod dignum nobis aut

in curia, aut in foro agere possimus? Itaq; q in maxima celebritate atq; in oculis ciuium quondam uiximus: nunc fugientes conspectum scelaratorũ, quibus omnia redundant: abdimus nos quantum licet, & saepe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere: sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat uti is, qui quondam peperisset otium ciuitati. Nec eam solitudinem languere patior, quàm mihi affert necessitas, non uoluntas. Quanquam Africanus maiorem laudẽ uel meo iudicio assequebatur, nulla tamen eius ingenij monimenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequebatur: nec otiosum, nec solũ unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribẽdi operam, omne studium, curamq; conuertimus. Itaq; plura breui tẽpore euersa, quàm multis annis stante Rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia mi Cicero frugifera, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta ac deserta sit: tamen nullus ueracior, in ea locus est, nec uberior, quàm de officijs à quibus constanter, honesteq; uiuendi praecepta ducuntur. Quare quanquã à Cratippo nostro principe huius memoriae philosophorum hoc te assidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror talibus aures tuas uocibus undiq; circumsonare. nec eas si fieri possit, quicquam aliud audire. Quod cum

omnibus est faciendum, qui uitam honestam ingredi cogitant, tamen haud scio an nemini potius quàm tibi. Sustines enim non paruam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea graue & Athenarum & Cratippi. ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanẽ redire turpissimum est, dedecorantem & urbis authoritatem & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius quàm uoluptas) tantum fac ut efficias: ne'ue committas, ut ne cum oĩa suppeditata sint à nobis, tu te tibi defuisse uideare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit: quem'q; nos correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus: tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines & consultare de officio solerent. uno cum dubitarent honestum'ne id esset, de quo ageretur, an turpe. altero utile'ne esset an inutile. tertio si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur: quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit. De tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsoluit quod promiserat. Quod eo magis miror. quia scriptum à discipulo eius Possidonio est, triginta annos uixisse Panætiũ postquam illos libros edidisset. Quẽ locum miror à Possidonio breuiter esse tractatum in qbusdã

commentarijs, præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minime uero assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum'ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum. Alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit: huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Possidonius, qui etiam scribit in quadam epistola P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat: ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Appelles inchoatam reliquisset: absolueret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset & non perfecisset, propter eorum, quæ fecisset præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non pót. recte'ne aũt hãc tertiam partem ad exquirẽdũ officiũ adiũxerit, an secus: de eo fortasse dubitari pót. Nã siue honestũ solũ bonũ est, ut Stoicis placet: siue qđ honestum est, id ita summum bonum est: quẽadmodũ Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti instar habeant: dubitandũ non est, quin nũquã possit utilitas cũ honestate cõtendere. Itaq; accepimus Socratẽ solitũ execrari eos,

qui primum hæc natura cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiã quicquid honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset: ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed cum sit is qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit: quæ autem huic repugnẽt specie quadam utilitatis, eorum neq; accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorẽ: non uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere: in qua quod utile uideretur, cum eo quod honestum est, comparetur. Etenim quod summum bonum à Stoicis dicitur conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum uirtute congruere semper. Cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hãc comparationem recte non esse introductam: nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atq; illud quidem honestum, quod proprie uereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neq; à uirtute diuelli unquam potest. In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant: & ea communia sunt, & late patent, quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem

quod rectum idem appellant, perfectum atq; absolutum est: & ,ut ijdem dicunt, omnes numeros habet: nec præter sapientem cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia comparãtur, id cumulate uidetur esse perfectum: propterea quod uulgus quid absit à perfecto fere non ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autem in poëmatibus & in picturis usu euenit, in alijsq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint, ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros: qui quidẽ quid in unaquaq; re uitij sit, nequeant iudicare. Itaq; cum sint docti à peritis, desistunt facile sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque ij omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. Nec uero cum duo Decij aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ tanquam à sapiente petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic uolumus. Nec ij, qui sapientes habiti sunt et nominati. M. Cato & C. Lælius sapientes fuerunt: nec illi quidem septem. sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. Quo circa nec id, quod uere honestum est, fas est, cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq; colitur ab ijs, qui

bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur uereq; est honestum sapientibus. Aliter enim teneri non potest, siqua ad uirtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea uolunt præponderari honestate: hi solent in deliberando, honestum cum eo, quod utile putant, comparare, boni uiri non solent. Itaq; existimo Panætium cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. Quid est ergo quod nonnunquã addubitationem afferre soleat, consyderandumq; uideatur? Credo siquando dubitatio accidit, quale sit id de quo consyderetur. Sæpe enim tempore fit, ut qđ plerunq; turpe haberi soleat: inueniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, siquis tyrannum occidit quãuis familiarem? Populo quidẽ Romano non uidetur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatem secuta est. Itaq; ut sine ullo errore diiudicare possimus, siquando cum illo, quod honestum

intelligimus, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile, formula quædam constituẽda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maxime consentanea: quam quidem in his libris propterea sequimur, quod quanquam à ueteribus Academicis & peripateticis nostris, qui quondã ijdem erant, qui Academici, qui quæ honesta sunt, anteponunt ijs, quæ uidentur utilia, tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus quicquid honestum est, idem utile uidetur: nec utile quicquam quod non honestum, quàm ab ijs, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat: ut quodcunq; maxime probabile occurrat: id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam q̃ mors, quàm paupertas, quàm dolor, q̃ cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conuictum humanum et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut uiolet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam humani generis, societatem. Vt si unumquodq; membrũ sensum hunc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset: debilitari et interire totum corpus necesse esset: sic si unusquisq; nostrum rapiat ad se commoda aliorũ, detrahatq; quod cuiq; possit emolumenti sui gratia, societas

hominum et communitas euertatur necesse est. Nam si bi ut quisq; malit quod ad usum uitæ pertineat q̃ alteri acquirere, concessum est nó repugnante natura. Illud qdẽ natura nó patitur, ut aliorũ spolijs nostras facultates, copias, opes augeamus. Neq; uero hoc solũ natura.i.iure gentium, sed & legibus populorũ, quibus in singulis ciuitatibus Resp. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui cómodi causa, nocere alteri. Hoc enim spectant leges: hoc uolunt incolumẽ esse ciuium coniũctionem. quã q dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercent. Atq; hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio. quæ est lex diuina & humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nunquam committet, ut alienum appetat: & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundũ naturam celsitas & animi magnitudo, itemq; communitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. Quæ quidẽ contemnere, & pro nihilo ducere cóparãtẽ cum utilitate communi magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem. Itemq; magis est secundũ naturã pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis aut iuuandis maximos labores molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio cœlestium collocauit: quàm uiuere in solitudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam

pulchritudine

pulchritudine & uiribus. Quo circa optimo quisq;, splendidissimóq; ingenio longe illam uitam huic ante ponit. Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se exi stimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorẽ, amissionem etiá liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed multo illa peiora mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo q͂d ullum aut corporis aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusq; & uniuersorum: quá si ad se quisq; rapiat: dissoluetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunq; sit, ob eam ipsam causam tamen, q͂d is homo sit, consultum uelit: necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idq; ipsum (si ita est) certe uiolare alterũ lege naturæ prohibemur. uerum autem primum, uerum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt parenti se aut fratri nihil detracturos commodi sui causa: aliam rationem esse ciuium reliquorum: hi sibi nihil iuris & nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum ciuibus. quæ sententia omnem socie-

tatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam aduersus deos immortales impij iudicandi sunt. Ab iis enim constitutam inter homines societatem euertunt: cuius societatis arctissimum uinculum est, magis arbitrari esse contra naturam hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire, uel externa, uel corporis, uel etiam ipsius animi quæ uacent iustitia. Hæc enim uirtus omnium est domina et regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit, non'ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur: abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minime uero. Non enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid si Phalarim crudelem tyrannum & immanem uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non'ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. Nam siquid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ causa detraxeris: inhumane feceris, contráq; naturæ legem. Sin autem is tu sis, qui multam utilitatem Reip. atq; hominum societati, si in uita remaneas afferre possis: siquid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas, aut quid eiusmodi,

quàm detractio atque appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est, est enim iniusta. Itaq; lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet: decernit profecto ut ab homine inerti atq; inutili ad sapientem, bonum, fortem'q; uirum transferantur res ad uiuendum necessariæ. Qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit, modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, sese'q; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. Itaq; semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla est enim societas nobis cum tyrãnis, sed potius summa distractio: neq; est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. Atq; hoc omne genus pestiferum atq; impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine & tanquã spiritu carere cœperunt: & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis quæstiones sunt omnes hæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecutum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium eius præuenisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt: q̃bus prospici possit q̃d sit propter turpitudinẽ fugiendũ, quid sit id, q̃d iccirco fugiendũ non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato prope tamen absoluto tanquam

fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quędá sibi concedantur, quo facilius quæ uelint explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, qđ honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc nó licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrum uis satis est. & tum hoc, tum illud probabilius uidetur. Nec præter ea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare dixerit aliqñ posse: (neq; enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderētur utilia. Nihil uero utile, quod non idem honestum: nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatq; ullam pestem maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorũ opinionem, qui ista distraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honestis: sed ut ea sine errore diiudicaremus, siquando incidissent: induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neq; enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est: quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerunt. Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est: nos commoueri necesse est. Sed si cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est: sed intelligendum ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam quàm turpitudo (re-

cta enim et conuenientia & constantia natura desyde rat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundũ naturam, quàm utilitas (certe in eadem re utili turpitudo esse non potest). Itemq; si ad honestatem nati su mus, eaq; aut sola expetenda est (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile. Itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit: id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum & ciuium. Hinc opum nimiarum potentiæ non ferẽdæ. Postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest. Emolumenta enim rerum, fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt: sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totũ sceleratum & impium) qui deliberant utrum id sequantur quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt: in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione cælandi & occultandi spes, opinioq; remouenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid pro-

fecimus) persuasum eẽ debet, si omnes deos hominesq́; cælare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciẽdum. Hinc ille Giges inducitur à Platone, q cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit: æneumq́; æquum (ut ferunt fabulæ) animaduertit: cuius in lateribus fores essent. quibus apertis hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq́; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit: erat autem regius pastor. Tum in concilium pastorũ se recepit: ibi cum palàm eius annuli ad palmã conuerterat, à nullo uidebatur: ipse autem omnia uidebat. Idem rursus uidebatur, cum in locum annulum inuerterat. Itaq; hac opportunitate annulli usus reginæ stuprum intulit: eaq; adiutrice regem dominum interemit: sustulitq́; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere: sic repente annuli beneficio rex ortus est Lidyæ. Hũc igitur ipsum annullum si habeat sapiens: nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam minime mali illi quidẽ, sed non satis acuti fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quasi uero ille aut factũ id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est uis huius annuli & huius exempli, si nemo sciturus, nemo'ue suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris: si id dijs: hominibusq́; futurum sit semper ignotum, sis'ne fa-

Gigis annulus pro[illegible]

cturus? Negant id fieri posse, quanquam potest id quidem. Sed quæro quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Vrgent rustice sane: negant enim posse, & in eo perstant. Hoc uerbum quid ualeat, non uident. Cum enim quærimus si possint celare, quid facturi sint, non quærimus possint'ne celare, sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut si responderint se impunitate proposita facturos quod expediat facinorosos se esse fateantur: si negant, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non cum hoc deliberetur relinquenda'ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est) sed illud, possit'ne id, quod utile uideatur fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat: poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patriæ consulere: id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas ualuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege qui urbem condidit, non ita. Species enim utilitatis animum pepulit eius, cui cum uisum esset utilius solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit.

Omisit hic & pietatem & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur neq; erat, assequi posset. et tamen muri cau

sa opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccauit igitur, Pace uel Quirini uel Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, alijsq; tradendæ, cum his ipsi egeamus sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. Scite Chrysippus, ut multa, qui stadium inquit, currit, eniti & contendere debet q̃ maxime possit, ut uincat: supplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in uita sibi quenq; petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri subripere ius non est. Maxime autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere quod recte possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed huius generis totius breue & non difficile præceptum est. Quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neq; contra Remp. neq; contra iusiurandum, ac fidem amici sui causa uir bonus faciet: nec si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit, ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum uero iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, idest (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus: quæ salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ pauloante dixi, honeste amico à iudice posse concedi. Nã si omnia

faciendæ sint, quæ amici uelint non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. Loquor autem de cōmunibus amicitijs. Nam in sapientibus uiris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset: & is, qui morti addictus esset: paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset: uas factus est alter eius sistendi, ut si ille non reuertisset ad diem, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. Cum igitur id quod utile uidetur in amicitia, cum eo quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis species: ualeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt postulabuntur: religio & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij. Sed utilitatis specie in Rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, durius etiam Athenienses qui sciuerunt, ut Aeginetis qui classe ualebant, pollices præciderentur: hoc uisum est utile. Nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Pireæo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maximè inimica crudelitas. Male etiā qui peregrinos urbibus uti prohibent: eosq; exterminant: ut Petronius apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos sanè inhu-

manum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. tum sæpe, tum aliâs maxime bello punico secundo, quæ Cānensi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis: tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere: statuerentq; ut urbe relicta, coniugibus et liberis Trœzene depositis, naues conscēderēt: libertatemq; Græciæ classe defenderent. Cyrsillū quēdam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent: lapidibus obruerunt. Atq; ille sequi utilitatem uidebatur, sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit: dixit in concione se habere consiliū Reip. salutare, sed id sciri opus non esse. postulauit ut aliquem populus daret, qui cum communicaret. Datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse, quò facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audiuisset, in concionem magna expectatione uenit: dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaq; Athenienses quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt: totamq; eam rem, quàm ne audiuerant quidem, authore Aristide repudiauerūt. Melius hi q̄ nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. Maneat ergo quod turpe sit, id nunquā esse utile, ne tum q̄dem, cum id, quod esse utile putes,

adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur: ut animaduertendum sit, repugnet'ne planè, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hæ sunt quæstiones. Si exempli gratia uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse: nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum uiderit: dicturus'ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimum uenditurus? Sapientem & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione et consultatione quærimus, qui cælaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet: sed dubitet an turpe non sit. In huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio uideri solet magno & graui stoico, aliud Antipatro discipulo eius homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut nequid omnino, quod uēditor norit, emptor ignoret, Diogeni uenditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere uitia oportere, cætera sine insidijs agere. & quoniam uendat, uelle quam optime uendere. aduexi. exposui. uendo meum non pluris quàm cæteri, fortasse etiam minoris. cum maior est copia, cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati: eaque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas: ut utilitas tua communis utilitatis sit, uicissim & æque

Joannes Borsi...

communis utilitas tua sit, cælabis homines, quid his adsit & commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic. aliud cælare, aliud est tacere: neque ego nunc te cælo, si tibi non dico quæ natura deorum sit: quis sit finis bonorũ, quæ tibi plus prodessent cognita quàm tritici utilitas. Sed non quicquid tibi audire utile est: id mihi dicere necesse est. immo uero inquit ille, necesse est. Siquidem inter homines natura meministi coniunctam societatem. Memini inquit ille. Sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusq; sit? Quod si ita est, nec uendendũ quidẽ quicquã est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe sit, tamen quoniam expedit, faciam. Sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres. ignoretur in omnibus cubilibus apparere serpentes. male materiatæ, ruinosæ. sed hoc præter dominũ nemo sciat. quæro si hoc emptoribus uenditor non dixerit: ædesq; uendiderit pluris multo, quàm se uenditurum putarit: num id iuste aut improbe fecerit? Ille uero, inquit Antipater improbe facit. Quid enĩ est aliud q̃ erranti uiam non monstrare, qđ Athenis execrationibus publicis sancitum est. si hoc non est emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est quàm uiam non monstrare: nam est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra, num te emere coegit? qui ne hortatus quidem est: ille quod non placebat proscripsit,

tu quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt uillam bonam (ut ipsi asserunt) beneq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione, multo minus: qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est id præstandum putas? Quid uero est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem uendo. Sic ergo in quibusdam causis dubijs, ex altera parte defenditur honestas: ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, nō modo honestum facere sit, sed etiam nō facere, turpe. Hæc est illa, quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio, quæ diiudicanda sunt. Non enim ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædiū uenditor cælare emptores debuisse. neq; enim id est cælare, qcqd reticeas. sed cum quid tu scias, id ignorare emolumenti tui causa uelis eos, quorū interfit id scire. Hoc autem cælandi genus quale sit, & cuius hominis quis non uidet? Certe nō aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri boni. Versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. Hæc tot et alia plura, non'ne inutile est uitiorū subire nomina? Quod si uituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Cannius eques Romanus, homo nec infacetus,

& satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset: dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidā, qui argentariam faceret Syracusis, dixit uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio si uellet ut suis, & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. Cū ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit: & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur: dixitq; quid eos facere uellet. Ad cœnam tempore uenit Cannius. opipare paratum erat conuiuium. Cymbarū ante oculos multitudo. pro se quisq; qđ ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. Tum Cannius quæso inquit, quid est o' Pythi, tantum'ne piscium? tantum'ne cymbarum? Et ille. Quid mirum inquit, hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium, hic aquatio, hac uilla isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet, grauate ille primo. Quid multa? Impetrat: emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius uoluit: & emit instructos: nomina facit: negotiū conficit. Inuitat Cannius postera die familiares suos. uenit ipse mature: Scalmum nullū uidet. quærit ex proximo uicino, num feriæ quædā piscatorū essent, quod eos nullos uideret? Nullæ (quod sciam) inquit ille. sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, qđ accidisset. Stomachari Cannius, sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega familiaris meus

protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cũ ex eo quærerem quid esset dolus malus, respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. Quod si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. Ita nec ut emat melius, nec ut uendat, quisquam simulabit aut dissimulabit uir bonus. Atq; iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus. ut tutela XII tabulis & circunscriptio adolescentium lege plectoria, & sine lege iudicijs, in quibus ex fide bona agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, melius, æquius in fiducia, ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut cum dicitur inter bonos bene agier, quicquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem uenditor, nec qui contra se liceatur, emptor opponet: uterq; si ad loquendũ uenerit, non plus quàm semel loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur: idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. Nemo est qui hoc uiri boni fuisse neget, sapientis negant, ut si minoris, q̃ potuisset, emisset. Hæc igitur

est illa pernities, quod alios bonos alios sapientes existimant. Ex quo Ennius. NEQVICQVAM SAPERE SAPIENTEM, QVI SIBI IPSI PRODESSE NEQVIRET. Vere id quidem siquidem id esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidē Rhodiū discipulum Panætij uideo in ijs libris, quos de officijs scripsit Quinto Tuberoni dicere, sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientē, habere rationē rei familiaris. Neq; n. solum nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reip. Singulorū enim facultates et copiæ diuitiæ sunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum (de quo paulo ante dixi) placere nullo modo pōt. Eteni oīno se negat facturū cōpendij sui causa, quod nō liceat. Huic nec laus magna tribuēda est nec gratia. Sed siue et simulatio et dissimulatio dolus malus est: perpaucæ res sunt, ī qbus dolus iste malus nō uersetur. siue uir bonus est is, q prodest quibus potest, nocet nemini. Recte iustum uirum, bonum, non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum uirū bonū esse, semp est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uēdendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. Nam cum ex XII tabulis satis esset cautum ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret. à iurisconsul. etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio uitij, id statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præ-

stari

stari oportere. Vt cum in arce augurium Aug. acturi essent, iussissentq; Titum Claudium Centimalum, qui aedes in Caelio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs. Claudius proscripsit: insulam uendidit. Emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab augur. illud idem denũtiatum est. Itaq; Calphurnius cum demolitus esset, cognouissetq; Claudium aedes postea proscripsisse, quas esset ab auguri. demoliri iussus: arbitrum illum adegit: quicquid sibi de ea facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiã dixit huius nostri Catonis pater. Vt enim caeteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit: cum in uenundando rem eam scisset, & non pronuntiauisset: emptori damnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. Quod si recte diiudicauit, non recte frumentarius ille, non recte aedium pestilentium uenditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiae iure ciuili omnes comprehendi non possunt. quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratae uendiderat aedes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Hae Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat, quod uitium uenditor non dixisset, sciens id oportere praestari aequitatem Antonius, quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset. qui illas aedes uendidisset: nihil fuisse necesse dici. nec eum esse deceptum

qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias. Leges quatenus manu tenere res possunt: philosophi quatenus ratione et intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, nequid insidiose, nequid simulate, neq́d fallaciter. Sunt'ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? Ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt. Sic tu cum ædes proscribas: tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas: in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam uideo propter deprauationem consuetudinis, neq; more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas enim est (quod & si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominũ inter omnes: interior eorum qui eiusdem gentis sunt: propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Itaq; maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuo gentium. quod autem gentium, idem ciuile esse debet. Sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus. umbra & imaginibus utimur. eas ipsas utinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ principijs & ueritatis exemplis. Nam quanti uerba illa? Vti'ne propter te, fidem'ue tuam, captus fraudatus'ue sim? quàm illa aurea? ut inter bonos bene agier oportet & sine fraudatione. Sed qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est. Quintus quidem Scæuola Pont. Max. summam uim

esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus agere tur ex fide bona. Fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissime: idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis, quibus uitæ societas continetur. In his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisq; essent iudicia contraria, quid quenq; cuiq; præstare oporteret. Quo circa astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum. Malitia si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt: mala bonis anteponit. Nec uero in prædijs solum ius ciuile ductum à natura, malitiam, fraudemq; uindicat, sed et in mancipiorum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædil. Hæredum alia causa est. ex quo intelligitur. quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec ulla pernities uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare uideantur. Quotus enim quisq; reperietur, qui impunitate & ignoratione omnium propositæ abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) in ijs q̃dẽ exẽplis, in q̃bus peccare uulgus hominum fortasse non putat. Neq; enim de sicarijs, ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendũ est. q non uerbis sunt et disputatiõe philosophorũ, sed uinculis et carcere castigãdi. Sed hæc consyderemus

quæ faciunt ij, q̃ habētur boni. L. Minutij Basilij locu pletis hominis falsum testamentum quidam e Græcia Romam attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum & Quintum Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos. qui cum illud falsum esse suspicarētur: sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo? sat in hoc est, ut non deliquisse uideantur? Mihi quidem non uidetur, quanquam alterū amaui uiuū, alterū nō odi mortuum. Sed cum Basilius M. Satirium sororis filium nomen suum ferre uoluisset: eumq; fecisset hæredem, hunc dico patronum agri Piceni & Sabini. O' turpem notam temporum illorum: non erat æquū principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis cum potest, iniuste facit: ut in primo libro disserui, qualis habendus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuuat iniuriam. Mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ: Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet falsó. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis est regula. qui hoc non præuiderit: ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans. est istud quidem honestum, uerum hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere, qui fons est fraudū, maleficiorum, scelerum omniū. Itaq; si uir bonus habeat hanc uim, ut si digitis concrepuerit, possit in locu

pletium testamento nomen eius irrepere, hac ui non utatur, nec si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturũ. At si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera non esset hæres: in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. At uero siquis uoluerit animi sui complicatam notionem euoluere: iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit? quodq; expediat? immo intelligat nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum: hoc qui non didicerit, bonus uir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuisse equiti Romano sane honesto. cum is sponsionem fecisset, ni bonus uir esset. Itaq; ei dixisse. Fimbriam se illam rem nunquam iudicaturum. ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset: aut statuisse uideretur utrum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs et laudibus contineretur. Huic igitur uiro bono, quẽ Fimbria etiam non modo Socrates nouerat, nullo modo uideri potest, quicquã esse utile, quod non honestum sit. Itaq; talis uir nõ modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hoc non'ne est turpe du

bitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium. Cum enim fidem alicuius, bonitatemq; laudent: dignum, esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quã habet uim nisi illam, nihil expedire quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vides'ne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse ueniam dari, neq; huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percussione hæreditates omnium posse conuertere? Vt enim quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non est, id utile ut sit effici nõ potest, aduersante etiam & repugnante natura. At enim cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cum à spe consulatus longe abesset: & septimum annum post præturam iaceret: neq; petiturus unquam consulatum uideretur: Q. Metellum, cuius legatus erat, summum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore suo Romam missus esset, apud Po. Ro. criminatus est, bellũ illum producere, si se COS. fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem Po. Ro. redacturum. Itaq; factus est ille quidem COS. sed à fide, iustitiaq; discessit: qui optimum & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falsò crimine adduxerit. Nec noster quidẽ Gratidianus officio boni uiri functus est, tunc cum præt. esset: collegiũq; prætorium tribuni plebis adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis numus, sic ut nemo posset

ſcire qđ haberet. conſcripſerunt cõmuniter edictum cũ pœna, atq; iudicio: conſtitueruntq; ut omnes ſimul in roſtra poſt meridiem deſcenderent. & cæteri quidem alius alió. Marius à ſubſellijs in roſtra recta, idq; quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit. & ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. omnibus uicis ſtatuæ factæ ſunt, ad eas thus & cerei. Quid multa? Nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum illud autem quod ex eo paritur, permagnum uidetur. ut Mario præripere collegis, et tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe, conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, ualde utile uidebatur. Sed oĩum una regula ẽ, quã cupio tibi eẽ notiſſimã: aut illud qđ utile uidetur: turpe ne ſit, aut ſi turpe eſt, ne uideatur eſſe utile. Quid igitur: poſſumus ne, aut illũ Mariũ uirũ bonũ iudicare, aut hunc? Explica atq; excute intelligentiã tuam, ut uideas quæ ſit in ea ſpecies, forma, et notio uiri boni. Cadit ergo in uirũ bonũ mentiri emolumẽti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut cõmodũ ullũ tam expetendũ, ut uiri boni, et ſplẽdorẽ et nomẽ amittas? Quid ẽ, qđ afferre tm̃ utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit: q̃tũ auferre ſi boni uiri nomẽ eripuerit, fidẽ, iuſtitiãq; detraxerit? Quid. n. itereſt utrũ ex hoĩe ſe cõuertat qs in belluam? an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid q omnia recta et honeſta negligũt, dũmodo potentiam conſequantur? Non ne id faciunt

quod is, qui etiam socerum habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia. Id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non uidebat. Ipse autem socer in ore semper græcos uersus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam, ut potero, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi. NAM SI VIOLANDVM EST IVS, REGNANDI GRATIA VIOLANDVM EST, ALIIS REBVS PIETATEM COLAS. Capitalis Etheocles uel potius Euripides, qui id unũ solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? Ecce tibi q̃ rex Po. Ro. dominusq́; omnium gentiũ esse concupierit, idq́; perfecerit. hanc cupiditatem siquis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum, earumq́; oppressionem tetram & detestabilẽ, gloriosam putat. Qui autem fatetur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq́; esse debeat: regnare, sed ei, qui id facere possit, eße utile, qua hũc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Poteſt enim Dij immortales cuiquam eße utile, fœdissimum, & teterrimũ paricidiũ, patriæ quãuis is qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est. Et quidem sic ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. Nunc ab eo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas q̃ regnandi eße possit? Nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecu

tus sit inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare ratio nem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitu dines, diurni & nocturni metus, uita insidiarum, periculorumq; plenissima? MVLTI INIQVI ATQVE INFIDELES REGNO. PAVCI BONI SVNT, Inquit Accius. At cui regno, quod à Tantalo & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui cum exercitu Po. Ro: populum ipsum Romanum oppressisset. ciuitatemq; non modo liberam, sed etiam genti bus imperantem, seruire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? Quæ uul nera? Cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus sit & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquã id quidem cum sæpe aliâs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio COS. iterũ & à Senatu nostro iudicatũ est. Cum enĩ rex Pyrrhus P. Romano bellũ ultro itulisset, cũq; de imperio certamen esset cum rege generoso ac poten te, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq; est pollĩ citus, si præmiũ ei proposuisset: se ut clã uenisset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum ueneno ne caturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrum, idq; eius factum à senatu laudatum est. At qui si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduer sariũ imperij sustulisset: sed magnum dedecus et fla

gitium. qui cum laudis certamen fuisset, eum non uirtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit: uel senatui nostro, q nunquã utilitatẽ à dignitate seiũxit: armis cum hoste certare, an uenenis? Si gloriæ causa imperium expetendum est: scelus ab sit, in quo non potest esse gloria. Sin ipsæ opes expe tuntur quoquomodo, non poterunt esse utiles cum in famia. Non igitur utilis illa L. Philippi, qui filij sen= tentia. quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex se- na. con. liberauisset, ut hæ rursus uectigales ẽẽnt, neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, reddere mus est, ei senatus est assensus. Turpe. iperio, Piratarũ enim melior fides, q̃ senatus. At aucta uectigalia. Vtile igitur. quousq; audebunt dicere, quicquam utile quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, Vtile esse odium & infamia? Ego etiam cum Cato ne meo sæpe dissensi. Nimis enim mihi uidebatur præ fracte ærarium, uectigaliaq; defendere. omnia publĩ canis negare. multa socijs, cum in hos benefici esse de beremus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris so leremus. Eoq; magis, quod illa ordinũ coniunctio ad salutem Reip. pertinebat. Male etiã Curio, cum cau- sam trãspadanorum æquam esse dicebat. semper au tem addebat: uincat utilitas. potius diceret non esse æquam, quia non eßet utilis Reip q̃ cum utilem eße diceret, non eße æquam fateretur. Plenus est sextus li ber de officijs Hecatonis talium quæstionũ. sit'ne bo- ni uiri in maxima caritate annonæ familiã non ale

re. in utranq; partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi, magis quàm humanitate. Quærit si in mari iactura facienda sit, equi'ne pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis? Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit'ne eam sapiens, si potuerit? Negat. quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet'ne suum? Minime. Non plus, quàm si nauigantem in altū eijcere de naui uelit: quia sua non sit, quoad enim peruentū sit eò, quò sumpta nauis est, nō domini est nauis, sed nauigantium. Quid si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes: sibi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis intersit uel sua uel Reip. causa uiuere. Quid si hæc paria in utroq;? nullum erit certamen, sed quasi in sorte, aut in dimicando uictus, alteri cedet alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicet'ne id magistratibus filius? Nefas id quidem est, quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officijs: immo uero, sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriā prodere conabitur pater: silebit'ne filius? immo uero obsecrabit patrem ne id faciat, si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiā. ad extremum si ad pernitiem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam si sapiēs adulterinos numos accipiet imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturus'ne sit eos, si cui debeat pro bonis. Diogenes ait. Antipater negat. cui potius assentior.

Qui uinum fugiens uendat sciens, debeat'ne dicere? non necesse putat Diogenes. Antipater uiri boni existimat. Hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorum. in mancipio uendendo dicenda'ne uitia? Non, ea quæ nisi dixeris: redhibeatur mancipium iure ciuili. Sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. Siquis aurum uendens, orichalcum se putat uendere, indicet'ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit millenarium? Perspicuum iam est, & quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta & promissa semper'ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo, ut prætores solent dicere, facta sint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigerit'q;, ne illo medicamento unquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo qui cum pepigerat impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit: cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? uitæ & saluti consulendum est. Quid si quis sapiens rogatus sit ab eo q eum hæredē faciat, cum & testamento sestertiū millies relinquatur, ut ante quā hæreditatem adeat, luce palàm in foro saltet, id'q; se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset, faciat quod promiserat ille, nec'ne? promisisse nollē: et id arbitror fuisse grauitatis. sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, nisi forte eam pecu-

niam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit: ut uel saltare eum, cum patriæ consulturus etiam sit, turpe nó sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt his ipsis utilia, qbus illa promise ris. Sol Phaethóti filio (ut redeamus ad fabulas) factu rũ se esse dixit, quicquid optasset: optauit, ut in currum patris tolleretur. sublatus est insanus, atque qua constitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fue rat in hoc promissum patris, non esse seruatũ? Quid qđ Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cũ tres optiones. Neptunus dedisset optauit interitum Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamẽnon cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno: immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidẽ anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, q̃ tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnunquam: neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens, reddere peccatũ sit, non reddere officium. Quid si is q apud te pecuniam deposuerit. bellum inferat patriæ: reddes'ne depositum? Non credo. Facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt nó honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, cómutata utilitate fiunt non honesta. Ac de his quidem, quæ uidentur esse utilitatis, contra iustitiam simulatione prudentiæ satis arbitror dictum. Sed quoniam

à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdẽ uersabimur. cum docebimus ea, quæ uidentur esse utilia, neq; sint, quàm sint uirtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia. Itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis. quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur. altera in conformatione & moderatione continentiæ & temperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidã poetæ tragici prodiderũt) (nam apud Homerum optimum authorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eũ tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestum consilium at utile, ut aliquis fortasse dixerit, regnare, & Ithacæ uiuere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego uero istam contemnendam & abijciendam, quoniam quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseueraßet? qui cum maximas res geßerit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace, cuius ipse princeps iusiurandi fuit.

Quod omnes scitis solus neglexit fidem,
Furere assimulauit, ne eò iret, quò institit. *
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepißet malitiosam audaciam,
Fides sacrata ius perpetuo falleret.

Illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentiẽtem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas & externa, ad rem factáq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum COS. iterum in Africa, ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, Imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad senatum: ut nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam rediret ipse Carthaginem. Is cum Romam uenisset: utilitatis speciem uidebat. Sed eam ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis. quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem: tenere consularis dignitatis gradũ. Quis hæc neget esse utilia? qd censes? Magnitudo animi, & fortitudo negat. An locupletiores quæris authores? Harum enim est uirtutum proprium, nil extimescere. omnia humana despicere. nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In senatum uenit. mandata exposuit. Sententiam ne diceret, recusauit. Quãdiu iureiurando hostium teneretur, nõ esse se senatorem. Atq; illud etiam ó stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ, Reddi captiuos negauit esse utile. Illos enim adolescentes & bonos duces, se iam confectum senectute. Cuius cum ualuisset authoritas, captiui retenti sunt. Ipse Carthaginem redijt: neq; eũ charitas patriæ retinuit, nec suorũ. neq; uero tũ ignorabat se ad crudelissimũ hostem et ad exqsita supplicia pro=

ficisci. Sed iusiurãdum conseruandum putabat. Itaq; tum cum uigilando necabatur, erat in meliore causa, quàm si domi senex, captiuus, periurus, & consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, uerum etiam dissuaserit. Quo modo stulte? etiam'ne si Reip. conducebat? Potest autem quod inutile Reip. sit, id cuiq̃ ciui utile esse? peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate seiũgunt. Omnes eni expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est. qui utilia fugiat? aut quis potius, qui eam non studiosissime prosequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia repire. propterea illa prima, et summa habemus. utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur dixerit quis in iureiurando? num iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, nõ eorum modo, q̃ Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec irasci Deum nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuißet, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantã utilitatem peruerteret. An'ne turpiter faceret? primum minima de malis. Nũ igitur tantum mali turpitudo ista habebit, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium. FREGISTI'NE FIDEM? NEQVE DEDI NEQVE DO INFIDELI CVIQVAM Quanquam

quam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicimus, uideri quædam utilia, quæ non sint, sic se dicere uideri quædam honesta quæ non sint. ut hoc ipsum uidetur honestum conseruandi iurisiurandi causa ad cruciatū reuertisse. Sed fit non honestum, quia quod per uim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uideretur. Hæc fere contra Regulum. Sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neq; irasci solet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurandum ualet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi. Est enī iusiurandum affirmatio religiosa. quod autem affirmatiue, quasi Deo teste promiseris: id tenendum est. iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est: sed ad iustitiam et ad fidem pertinet. Nā præclare Ennius. O' fides alma, apta pennis & iusiurandum Iouis. Qui igitur iusiurandū uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis OPT. MAX. ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certe si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse maxima authoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimū Regulum, nolite quæso uituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui

retinendi officij causa, cruciatum subierit uoluntarium? Nã qđ aiunt minima de malis, idest ut turpiter, potius quàm calamitose. An est ullum maius malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis: quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet uideri? Itaq; neruosius qui illa disserunt, solum audent malum dicere, id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem.

Neq; dedi, neq; do fidem infideli cuiquam.

Idcirco recte à poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. Sed si hic sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit, uideant ne quæratur latebra periurio. Est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurandi sæpe hosti seruanda. Quod enim ita iuratum est, ut mens deferẽtis conciperet fieri oportere, id obseruandum est. Quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est. Vt si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris: nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omniũ. cum hoc non fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non enim falsum iurare peierare est. Sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro id non facere, periurium est. Scite enim Euripides.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas & hostiles perturbare periurio. Cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur. aduersus quẽ & to-

tum ius feciale et multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nunquã claros uiros senatus uinctos hostibus dedisset. At uero T. Veturius & Sp. Posthumus, cum iterũ COSS. essent, à quis cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugũ missis, pacem cum Sãnitibus fecerant, dediti sunt his. iniussu enim Po. Sena.q; fecerant. Eodemq; tempore T. Numitius. Q. Aemilius qui cum tribuni plebis erant, quod eorum authoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Sãnitum repudiaretur. Atq; huius deditionis ipse Posthumus, qui dedebatur, suasor et author fuit. Quod idẽ multis annis post C. Mancinus, q ut Numãtinis, qbus cum sine senatus authoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eã, quã Lucius Furius, et Sextus Attilius ex sen. con. ferebant, qua accepta: est hostibus deditus. Honestius hic, q̃ Q. Põpeius, quo, cũ in eadẽ causa esset deprecante, accepta lex non est. Hic ea quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, q̃ honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis authoritate superata est. At non debuit ratum esse, qđ erat actũ per uim. quasi non forti uiro uis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximũ in eo est, id reprehẽditis. Non eni suo iudicio stetit: sed suscepit causam, ut esset iudiciũ senatus: cui nisi ipse author fuisset: captiui profecto Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod qa patriæ non utile putauit: icirco honestum sibi, & sentire illa & pati credidit. Nam quod aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero esse non

fieri. Est enim nihil utile, quod idẽ non honestũ, nec quia utile honestum est, sed q̃a honestum utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exẽplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captiuos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis non mirabile uidetur. illis q̃dem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullũ enim uinculum ad stringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerũt. Id indicant leges in XII tabulis: indicant sacra: indicant fœdera: quibus etiam cũ hoste deuincitur fides. indicant notationes, animaduersionesq́; CENS. qui nulla de re diligentius quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio Auli filio, cum DICTAT. fuisset, M. Pomponius trib. pl. diem dixit: quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiam quod Titum filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset: & ruri habitare iussisset. quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurisse Romam, & prima luce Pomponij domum uenisse dicitur. Cui cum eßet nuntiatum, quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur: surrexit è lectulo. remotisq́; arbitris ad se adolescentem iussit uenire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit: iurauitq́; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedißet, se patrem missum eße facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius. rem ad populum detulit: docuit

cur sibi à causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis iusiurandum ualebat. Atq; hic T. Mālius is est qui ad Anienem Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi & fugati. magnus uir in primis, & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus & seuerus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorū erāt Poeni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt uituperādi: de qbus nō oēs uno modo. Nā Polybius bonus author in primis scribit ex decē nobilissimis, q tunc erāt missi, nouē reuertisse, à senatu re nō impetrata. unū ex decem, qui paulo post quā egressus erat è castris, redisset. quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur. Non recte. Fraus enim distringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas peruerse imitata prudentiam. Itaq; decreuit senatus, ut ille ueterator & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum, octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis difugissent: sed q relicti in castris fuissent à Paulo et Varrone COSS. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset, ut esset insitum militibus nostris aut uincere, aut emori. Qua quidem re audita fractum animum Annibalis scribit idem, quod S. P. q; R. rebus afflictis

tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius autem, ille q græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur: eosq; à CENS. omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis. Perspicuum est enim quæ timido animo, humili, demisso, fractóq; fiant. quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret: non quod Reip. censuisset, aut domi remanere uoluisset, non esse utilia, quia sunt flagitiosa, foeda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam esse utile quod sit huic talium uirtutum choro cõtrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atq; Anniceríj philosophi nominati, omne bonũ in uoluptate posuerunt: uirtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset uoluptatis. quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor, authorq; sententiæ. Cum his, uelis, equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certe hæc utilitas & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an ut conquirat undiq; suauitates? quàm miser uirtutis famulatus seruientis uoluptati. Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligetur uoluptates? Fac nihil isto esse iucundius. quid excogitari potest turpius? Iam qui

dolorem summum malum dicat, apud eum, quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumq́; contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandum est quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, q bona uoluptate terminauerit, mala dolore. ut si illum audiam de continentia & temperãtia. Dicit ille quidẽ multa multis locis, sed aqua hæret, ut aiunt. Nã quomodo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in uoluptate? Est enim temperantia libidinum inimica. Libidines autem consectatrices uoluptatis. Atq; in his tantum tribus generibus quoquomodo possunt, nõ incallide tergiuersantur. Prudentiam introducunt scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoq; aliquo modo expediunt: cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq́; doloris. Etiam temperantiam inducunt non facillime illi quidem, sed tamen quoquomodo possunt. Dicunt enim uoluptatis magnitudinẽ doloru detractione fieri. Iustitia uacillat, uel iacet potius. Omnesq́; hæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest non plus quàm amicitia, si hæc nõ per se expectantur: sed ad uoluptatem, utilitatem'ue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnẽ uoluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum iudico: qui se directuros contro-

uersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudē copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec uero finis bonorum et malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hactenus. Magna enim res, alio loco pluribus uerbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, siquando ea, quæ uideretur utilitas honestati repugnat: diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur: nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes à patre munus Marce fili, mea quidem sententia, magnum, sed perinde erit, ut acceperis. Quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios tanquā hospites erunt recipiēdi. Sed ut si ipse uenissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu, clara uoce patria reuocasset: aliquando me quoq; audires: sic quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea est: tribues his temporis, quantum poteris, poteris autem quantū uoles. Cum uero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum propediem (ut spero) & dum aberis absens loquar. Vale igitur mi Cicero tibiq; persuade, te mihi quidem esse charissimum, sed multo fore chariorem, si talibus monimentis, præceptisq; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

TITE, SI QVID EGO adiuto, curam'ue leuasso,
ό Quæ nunc te coquit, et uersat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

Licet enim uersibus ijsdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flamminium ille uir haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio non ut Flamminium solicitari Attice, sic noctes'q; diesq; . Noui enim moderationem animi tui & æquitatem, te'q; nō cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor ijsdem rebus, te quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum consolatio & maior est, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi uisum est de senectute aliquid ad te scribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis, et te, et me ipsum leuari uolo. Et si te quidem id modeste ac sapienter, sicut omnia, & ferre & laturum esse certo scio. Sed mihi cum de senectute uellem aliqd scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterq; nostrū communiter uteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit: ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & iucundam senectutem.

Nunquam igitur satis laudari digne poterit philoso-phia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine mole-stia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc uero librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristochius, ne parum esset authoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo maiorem authori-tatem haberet oratio. Apud quem Lælium & Scipio nem facimus admirantes, quod is tam facile senectu-tem ferat, iisq; eum respondentem. qui si eruditius ui debitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito græcis literis: quarum constat eum perstu-diosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. SCIPIO. Sæ-penumero mirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæte-rarum rerum tuã excellentem M. Cato, perfectamq; sapientiam, tum uel maxime, quod senectutem tuam nunquam tibi grauem esse senserim. Quæ plerisq; senibus sic odiosa est: ut onus se ætna grauius dicant sustinere. CATO. Rem haud sanè Scipio & Læ li difficilem admirari uidemini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene, beateq; uiuendum: iis omnis grauis est ætas. Qui autem omnia bona à se ipsis pe tunt: iis nihil potest malum uideri, quod naturæ neces sitas afferat. Quo in genere in primis est senectus, quam ut adipiscantur, omnes optant, eandẽ accusant adeptam. tanta est inconstantia, stultitia, atq; peruersi tas. Obrepere aiunt eam citius, q̃ putassent. Primum quis coegit eos falsum putare? Qui enim citius adole

ſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? Deinde qui minus grauis eſſet ijs ſenectus: ſi octingenteſimum annum agerent, quàm octogeſimum? Præterita enim ætas quamuis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quo circa ſi ſapientiam meam admirari ſoletis (quæ utinam digna eſſet opinione ueſtra, noſtróq; cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturā optimā ducem, tanquam Deū ſequimur, eiq; paremus. à qua non uериſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremū actum tanquam ab inerti poeta eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum. & tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus maturitate tempeſtiua, quaſi uietum & caducum, quod ferendū eſt molliter ſapienti. Quid enī eſt aliud gigātū more bellare cū dijs, niſi naturæ repugnare? LAELIVS. Atq; Cato gratiſſimum nobis, ut etiā pro Scipione pollicear, feceris: ſi, qm̄ ſperamus et uolumus quidē ſenes fieri. ante multo à te didicerīmus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus. CATO. Faciam uero Læli, præſertim ſi utriq; ueſtrū gratū, ut dicis, futurū eſt. LAELIVS. Volumus ſanè, niſi moleſtū ē tibi Cato, tanq̄ alīquā uiā longā confeceris: qua nobis quoq; īgrediēdū ſit, iſtuc quò perueniſti, uidere quale ſit. CATO. Faciā ut potero Læli. Sæpe. n. interfui querelis meorū æqualium. pares autē cum paribus ueteri prouerbio facillīme congregantur: quas C. Salinator, quas Spu. Albinus hoīes conſulares, noſtri ferè æquales deplorare ſolebant. Tū qđ uoluptatibus carerent ſine qbus uitam

nullam putarent: tum quod spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id uidebantur accusare id, qđ esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu euenirent, reliquis'q; omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela. qui se à libidinum uinculis laxatos esse, non moleste ferrent. nec à suis despicerentur, sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim nec difficiles senes, nec in humani, tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem et in humanitas omni ætati molesta est. LAELIVS. Est ut dicis, Cato. Sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem uideri. Id autem non posse multis contingere. CATO. Est istud quidem Læli aliqd, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non illũ sua sed patriæ gloria splendorem assecutum, nec Hercle inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Nec enĩ in summa inopia leuis esse senectus potest ne sapiẽti qdẽ, nec insipienti in summa copia nõ grauis. Aptissima omnino sunt Scipio et Læli arma senectutis, artes, exercitationes'q; uirtutum. quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus. nõ solũ quia nunquam deserunt, nec in extremo quidem tempore ætatis (quanquam id maximum est) uerum etiã quia conscientia bene actæ uitæ, multorum'q; benefactorum

recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. Erat enim in illo uiro comitate condita grauitas, nec senectus mores mutauerat, quã quam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum. Anno enim post quam primum COS. fuerat, ego natus sum. Cumq; eo IIII. COS. adolescentulus miles profectus sum ad Capuã. Quintoq; anno post ad Tarentum quæstor. deinde ædil. quadriennio post factus sum præt. quem magistratum gessi COSS. Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex suasor legis cintiæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset, & Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua molliebat. De quo præclare familiaris noster Ennius.

Vnus homo nobis cuntando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq; magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarentum uero qua uigilantia, quo consilio recepit? Cũ qdem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti atq; ita dicenti. Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti, certe inquit ridẽs. Nam nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Nec uero in armis præstantior, quàm in toga, qui COS. iterum. Spu. Caruillio collega quiescente. C. Flamminio trib. Pleb. quoad potuit restitit: agrum picenum & gallicum uiritim contra Senatus authoritatẽ diuidenti. AVG. q; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute gererẽtur. quæ contra Remp. fit

rent, contra auspicia fieri. Multa in eo uiro praeclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortē Marci filij tulit, clari uiri et consularis. est in manibus uiri laudatio, quam cum legimus, quē philosophum non contemnimus? Nec uero ille in luce modo atque in oculis ciuium magnus, sed intus domiq; praestantior. Qui sermo? quae praecepta? quāta notitia antiquitatis? quae scientia iuris augurandi? Multae etiam ut in homine Romano literae. omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam diuinarem, id quod euenit, illo extincto fore unde discerem, neminem. Quorsum igitur haec tam multa de Maximo? quia profecto uidetis nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi: ut urbium expugnationes, ut pedestres, nauales'ue pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur. Est enim quiete & pure & eleganter actae aetatis placida ac lenis senectus, qualem accepimus Platonis: qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur: uixitq; quinquennium postea. Cuius magister Leontinus Gorgias centum et septem compleuit ānos. neq; unquā in suo studio atq; opere cessauit. Qui cū ex eo quaereretur, cur tandiu uellet esse in uita, nihil habeo inquit, quod accusem senectutem. Praeclarum responsum, et docto homine dignum. Sua enim uitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt:

quod non faciebat is, cuius modo mētionē feci, Ennius.
Sic ut fortis equus spatio qui sæpe supremo
Vicit olympia, nunc senio confectus quiescit.
Equi fortis & uictoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undeuigesimo post eius mortem, hi COSS. T. Flamminius & M. Attilius facti sunt. Ille autem Scipione et Philippo iterum COSS. mortuus est. Cum ego quidem quinque & LX. annos natus, legem uoconiam uoce magna, & bonis lateribus suasissem, annos. LXX. natus, tot enim uixit Ennius. ita ferebat duo, quæ maxime putantur onera, paupertatem & senectutem: ut eis pene delectari uideretur. Etenim cum cōplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera uideatur. unam, quod auocet à rebus gerendis. alterā, quod corpus faciat infirmum. tertiā, quod priuet omnibus ferè uoluptatibus. quartā, q̄d haud procul absit à morte. Earum si placet, causarū, quantum quæque ualeat quantumq; iusta sit una quæq;, uideamus. A rebus gerendis senectus abstrahit? quibus An iis, quæ iuuentute geruntur & uiribus? Nullæ'ne igitur res seniles sunt, quæ uel infirmis corporibus animo tamen administrētur? Nihil igitur agebat Q. Maximus, nihil L. Paulus pater tuus Scipio socer optimi uiri filij mei, cæteri senes Fabritij, Curij, Coruncani, cum Remp. consilio & authoritate defendebāt: nihil agebāt? Ad Appij Claudij senectutē accedebat etiā, ut cæcus esset. tamen is cū sentētia senatus inclinaret ad pacem et fœdus faciendū cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ uersibus persecutus est Ennius.

Quo uobis mentes recte quæ stare solebant
Ante hac, dementi sese fluxere ruina?

Cæteráq; grauissime. Notum uobis enim carmen, & tamen ipsius Appij extat oratio, atq; hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum: cũ inter duos cósulatus anni decẽ interfuissent, CENS. q; ante consulatum superiorẽ fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem sanè fuisse, & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant, similesq; sunt ut si qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicant, cum alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant. ille autem clauum tenens, sedeat in puppi quietus, non faciat ea, quæ iuuenes. At uero multo maiora & meliora facit. Non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, & authoritate, & sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego uobis, qui & miles & tribunus, & legatus & COS. uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nunc uideor, cum bella non gero. At senatui quæ sunt gerenda præscribo: & quomodo Carthagini male iandiu cogitanti bellum inferatur, multo ante denuntio. De qua non ante uereri desinam, quàm illam excisam esse cognouero. Quam palmam utinam dij immortales tibi Scipio reseruẽt, ut aui reliquias persequare. Cuius à morte hic tertius & trigesimus est annus. Sed memoriam illius uiri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me CENS. mortuus est, nouem annis post meum consulatum

ſulatum,cum COS. iterum me COS. creatus eſſet. Num igitur ſi ad centeſimum annum uixiſſet: ſenectutis eum ſuæ pœniteret? Nec enim excurſione. nec ſaltu,nec eminus haſtis,aut comminus gladijs uteretur,ſed conſilio,ratione,ſententia. Quæ niſi eſſent in ſenibus,non ſummum conſilium maiores noſtri appellaſſent ſenatum. Apud Lacedæmonios quidem ij,qui ampliſſimũ magiſtratum gerunt,ut ſunt,ſic etiam appellantur ſenes,quod ſi legere & audire uoletis externa,maximas Reſp. per adoleſcentulos labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas reperietis. Cedò qui ueſtram Remp. tantam amiſiſtis tam cito? ſic enim percontanti, ut eſt in Næuij ludo,reſpondentur & alia & hæc in primis.

Proueniebant oratores noui,ſtulti,adoleſcentuli

Temeritas eſt uidelicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. Credo,niſi exerceas eam,aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium nomina perceperat. Num igitur cenſetis eum,cum ætate proceſſiſſet,qui Ariſtides eſſet,Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos noui qui ſunt,ſed eorum patres etiam & auos. Nec ſepulchra legens uereor, quod aiunt,ne perdam memoriam. His enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec uero quenquam ſenum audiui oblitum,quo loco theſaurum obruiſſet. omnia quæ curant, meminerunt,uadimonia conſtituta, qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid iuriſcon. quid Ponti? quid augur.? quid philoſophi ſenes q̃ multa meminerũt? Manent ingenia ſenibus,modo permaneat ſtudium et induſtria,

nec ea ſolum in claris et honoratis uiris, ſed in uita etiam priuata & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit. qui propter ſtudium cum rem familiarem. negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus eſt, ut quemadmodum noſtro more male rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet. ſic illū quaſi deſipientem à re familiari remouerēt iudices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quàm in manibus habebat, & proxime ſcripſerat Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſéq; num illud carmen deſipientis uideretur, quo recitato, ſententijs iudicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum num Simonidem, num Steſicorum, num quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num philoſophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num poſtea Zenonem, Cleantem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidiſtis, Diogenem Stoicum coegit, in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? An non in omnibus his ſtudiorum agitatio uitæ æqualis fuit? Age ut iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos uicinos, & familiares meos, q̄bus abſentibus, nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. quanquam in illis hoc minus mirum. Nemo enim eſt, tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe uiuere. Sed ijdem laborant in eis, quæ ſciunt nihil ad ſe omnino pertinere. Serunt arbores, quæ alteri ſæculo proſint, ut ait Statius noſter in Synephebis. Nec uero dubitat agricola, quamuis ſenex quærenti cui ſerat reſpondere dijs

īmmortalibus, qui me non accipere tantummodo hæc à maioribus uoluerunt, ſed etiam poſteris tradere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quàm illud idem.

Aedepol ſenectus, ſi nihil, quicquam aliud uitij
Apportet ſecum cum aduenerit unum id ſatis eſt,
Quod diu uiuendo multa quæ non uult uidet.

Et multa fortaſſe quæ uult, atq; in ea quidem quæ non uult, ſæpe etiā adoleſcentia incurrit. Illud uero idem Cæcilius uitioſius.

Tum etiam in ſenecta hoc reputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri.

Iucundum potius quàm odioſum. ut enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapiētes ſenes delectantur, leniorq; fit eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur & diliguntur, ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum ſtudia ducuntur. Nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi eſſe iucundos. Sed uidetis, ut ſenectus nō modo languida, atq; iners non ſit, uerum etiam ſit operoſa, & ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet quale cuiuſq; ſtudium in ſuperiore uita fuit. Quid? quod etiam addiſcunt aliquid: ut Solonem in uerſibus gloriantem uidimus: qui ſe quotidie aliquid addiſcentum, ſenem fieri dicit, ut ego feci, qui græcas literas ſenex didici. Quas quidem ſic auide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exēplis uti uidetis. Quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirē (uellem equidem & illud) (diſcebāt enim fidibus antiq) ſed in literis certe elaboraui. Nec

nunc quidem uires desydero adolescentis, is enim locus erat alter de uitijs senectutis, nó plus quàm adolescens, etiam uires tauri, aut elephantis desyderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet, & quicquid agas, agere pro uiribus. Quæ enim uox potest esse contemptior, q̃ Milonis Crotoniatæ? qui cum iam senex esset: athletasq́; se in curriculo exercentes uideret: aspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansq́; dixisse.

At hi quidem iam mortui sunt.

Non uero tam isti, quàm tu ipse nugator. Neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sextus Aemilius tale nihil multis annis añ T. Coruncanus, nihil modo P. Crassus, à qbus iura ciuibus præscribebantur: quorũ usq; ad extremum spiritum prouecta est prudentia. Orator metuo ne languescat senectute. Est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam & uirium. Omnino canorum illud in uoce splendescit, etiam nescio quo pacto in senectute. quod equidem non amisi adhuc, & tamen uidetis annos meos. Sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus, facitq; persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta oratio et mitis. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? An'ne eas quidem res senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad oẽ officij munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius & P. Africanus comitatu nobi=

liū iuuenum fortunati uidebantur. Nec ulli bonarū artium magistri nō beati putandi, quamuis cōsenuerint uires, atq; defecerint. & si ista ipsa defectio uiriū adolescentiæ uitijs efficitur sæpius, q̄ senectutis. Libidinosa etenim & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenohpontē eo sermone, quem moriens habuit, cum admodū senex esset, negat se unquam sensisse senectutē suā imbecilliorē factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellū memini puer, q cum quadriēnio post alterum consulatum PONT. Max. factus esset, uiginti et duos annos ei sacerdotio præfuit: ita bonis uiribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiā non requireret. Nihil necesse est de me ipso dicere mihi, quanquā est id quidē senile, ætatiq; nostræ conceditur. Videtis'ne ut apud Homerū sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet? Tertiā enim iam ætatem hominum uixerat, nec erat ei uerendum, ne uera de se prædicans, nimis uideretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio. quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus, & tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Aiacis similes decem habeat. At ut Nestori. Quod si acciderit, non dubitat, quin breui Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum. equidem posse uellem idem gloriari, quod Cyrus. sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse uiribus, quibus aut miles punico bello, aut quæst. in eodē bello, aut COS. in Hispania fuerim, aut quadriennio post cum tribunus militaris depugnaui apud

Thermopylas·M·Attilio Glabrione COS·Sed tamen (ut uos uidetis) nō planè me eneruauit, nō afflixit senectus·nō curia uires meas desyderat: non rostra, nō amici, non clientes, non hospites·Nec enim unquā sum assensus illi ueteri laudatóq; prouerbio: quod monet mature fieri senē, si diu uelis esse senex·Ego uero me minus diu senem esse mallē, q̄ esse senē ante q̄ essem· Itaq; nemo adhuc conuenire me ualuit, q̄n fuerim occupatus·At minus habeo uiriū q̄ uestrū uteruis·Nec uos q̄dem·T·Pontij centurionis uires habetis·Nū icirco ille est præstātior uobis? Moderatio modo uiriū adsit·Et tantum q̄tum q̄sq; potest, nitatur·Ne ille q̄dem magno desyderio tenebitur uiriū·Olympiæ p̄ stadiū ingressus esse Milo dicitur: cum humeris sustineret bouem uiuum·Igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenij dari? Deniq; isto bono utare, dum adsit, cum absit, ne req̄ras: nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi, adolescentiam debeant requirere·Cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eaq; simplex, suaq; cuiq; parti ætatis tempestiuitas est data·Vt enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, et grauitas iam constantis ætatis, sic senectutis maturitas naturale quoddam habet, quod suo tempore percipi debeat·Arbitror te audire Scipio hospes tuus Masanissa quæ faciat hodie nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere·cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit·summam in eo esse corporis siccitatem·Itaq; exequi omnia regis officia & munera·

Poteſt igitur exercitatio & temperantia etiam in ſenectute conſeruare aliquid priſtini roboris. Non ſunt in ſenectute uires. nec poſtulantur quidem uires à ſenectute. Ergo & legibus, & inſtitutis uacat ætas noſtra muneribus iis, quæ non poſſunt ſine uiribus ſuſtineri. Itaq; non modo quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem cogimur. At ita multi ſunt imbecilles ſenes, ut nullũ officij, aut omnino uitæ munus exequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt uitium, ſed commune ualetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius, is qui te adoptauit, quàm tenui aut nulla potius ualetudine? Quod niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum Læli et Scipio ſenectuti eſt, & eius uitia diligentia corrigenda ſunt. Pugnandum tanquam contra morbum eſt, ſic contra ſenectutem habenda ratio ualetudinis. utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum: ut reficiantur uires, non opprimantur. Nec uero corpori ſolum ſubueniendum eſt, ſed etiam menti, atq; animo multo magis. Nãq; hæc quoque, niſi tanq̃ lumini oleũ inſtilles, extingũtur ſenectute. Et corpora qdẽ defatigatione et exercitatione ingraueſcunt, animi autem ſe exercendo leuantur. Nã quos ait Cæcilius comicus ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos diſſolutos. quæ uitia ſunt nõ ſenectutis ſed inertis ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis, ut petulantia, ut libido

magis est adolescentum, quàm senum. nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum, sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinq; tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex & cæcus. Intentum enim animum tanquam arcum habebat: nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo authoritatē, sed etiā imperium in suos. Metuebant eum serui: uerebantur liberi: charum omnes habebant: uigebat in ea domo patrius mos & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si seipsa defendit: si ius suum retinet: si nemini mancipata est: si usq; ad extremum spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid laudamus. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monimenta colligo. causarum illustrium quascunq; defendi, nunc quam maxime conficio orationes. Ius augurum, pontificium, ciuile tracto, multum etiam literis græcis utor. Pythagoreorumq́; more exercendæ memoriæ gratia, quodcunq; dixerim, audiuerim, egerim, commemoro uesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans atq; elaborans corporis uires non magnopere desydero, ad sum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq́; affero res multum & diu cogitatas, easq; tueor animi non corporis uiribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ iā agere non pos

sem. Sed ut possim, facit acta uita. Semper enim in his studijs, laboribusq; uiuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quod eam carere dicunt uoluptatibus. O' præclarum munus ætatis. Siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentia uitiosissimum. Accipite enim optimi adolescentes ueterem orationem Architæ Tarentini magni in primis et præclari uiri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorē pestem, quàm corporis uoluptatem, hominibus dicebat à natura datā. Cuius uoluptatis auidæ libidines temere et effrenate ad potiūdū incitarētur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerū publicarū euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat. Nullum deniq; scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido uoluptatis impelleret. Stupra uero & adulteria & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari nisi uoluptate. Cumq; homini siue natura, siue quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quàm uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem posse consistere.

Quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat tanta incitatum uoluptate corporis, q̄ta percipi posset maxima. nemini censebat fore dubium, quin tandiu dum ita gauderet: nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quo cir

ea nihil tam detestabile, tamq́; pestiferum, q̃ uoluptatem. Siquidem ea cum maior esset, atq; longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Sãnite patre eius, à quo in Caudino prælio. Sp. Posthumius, & T. Veturius COSS. superati sunt, locutum Architam, Nearchus Tarentinus hospes noster, q in amicitia Po. Ro. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis; quem, Tarentum uenisse. L. Aemilio, Appio Claudio COSS. reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapiẽtia non possumus, magnam habendam senectuti gratiã, quæ effecerit, ut non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consiliũ uoluptas, rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum uirtute commertium. Inuitus quidem feci, ut fortissimi uiri. T. Flamminij fratrem. L. Flamminium à Senatu eijcerem septem annis postquam COSS. fuisset. Sed notandam libidinem putaui nimiã. Ille enim cum esset COS in Gallia, exoratus est in conuiuio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum qui in uinculis essent dãnati rei capitalis. tunc hic Tito fratre suo CENS. qui proximus ante me fuerat, elapsus est. Mihi uero & Flacco ne utiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret imperij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiui, q se porrò pueros à senibus audiuisse dicebant, mirari solitum. C. Fabritium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset: audisset à Thessalo Cynea Athenis quendam esse, qui se sapientem profite-

retur, eumq́; dicere, omnia quæ faceremus ad uoluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes Manium Curium & T. Coruncanum optare solitos, ut id Sãnitibus, ipsisq; Pyrrho persuaderetur, quo facilius uinci possent, cum se uoluptatibus dedissent. Vix erat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante cum COS. se pro Rep. quarto consulatu deuouerat. Norat eundem Fabritius, norat Corũcanus. qui tum ex sua uita, tum ex eius, quem dico P. Decij facto, iudicabát esse profecto aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq́; spreta et contempta uoluptate optimus q́sq; sequeretur. Quorsum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea uoluptates nullas magnopere desyderat. Caret epulis, extructisq́; mensis, & frequentibus poculis. Caret ergo uinolentia, cruditate, & insomnijs. Sed si aliquid dandum est uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obsistimus (diuinus enim Plato escam malorum uoluptatem appellat, quod ea uidelicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum Marci filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe uidebam puer. delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat. tantum licentiæ dabat gloria. Sed q̃d ego alios? ad meipsum iam reuertar. Primum habui semper sodales. sodalitates autẽ, me quæstore constitutæ sunt, sacris idæis magnæ matris acce

Jaa cibel

ptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modi-
ce. Sed erat quidam feruor ætatis, qua progrediente,
omnia fiunt ~~etiam~~ in dies mitiora. Neque enim ip
rum conuiuiorum delectationes corporis uoluptati-
bus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus me
tiebar. Bene enim maiores accubationem epularē ami
corum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium
nominarunt melius, quàm græci, qui hoc idem, tum
compotationem tum concœnationem uocant: ut quod
in eo genere minimum est, id maxime probare uide-
antur. Ego uero propter sermonis delectationem tem
pestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum,
qui pauci admodum restant: sed cum uestra etiam
ætate, atq; uobiscum. Habeóq; senectuti magnam
gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, p
nis & cibi sustulit. Quod siquem etiā ista delectant,
ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cuius
est etiam fortasse quidam naturalis modus, non in-
telligo, ne in istis quidē uoluptatibus ipsis, carere sen-
su senectutē. Me uero et magisteria delectant à ma-
ioribus instituta, et is sermo, q more maiorū à summo
adhibetur magistro in poculo, et pocula sicut in sym-
posio Xenophontis, minuta atque rorantia, & re-
frigeratio æstate, & uicissim in hyeme, aut sol, aut
ignis hybernus. quæ quidem in Sabinis etiam perse-
qui soleo, conuiuiumq; uicinorum quotidie compleo,
quod ad multam noctem, quammaxime possumus, ua
rio sermone producimus. At non est uoluptatum tan
ta quasi titillatio in senibus, credo, sed nec desyde-
ratio qdē. Nihil autē molestū, quod non desyderes.

Bene Sophocles, cum ex eo quidā iā confecto ætate quæreret, uteretur'ne rebus uenereis, dij meliora inquit. Libenter uero istinc tanquam à domino agresti ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere. Satiatis uero & expletis iucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desyderat. Ergo hoc nō desyderare dico esse iucundius, quàm frui. Quod si istis ipsis uoluptatibus bona ætas fruitur, libētius primū paruulis fruitur rebus, ut diximus, deinde ijs, quibus senectus, si etiā non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat: delectatur tamen etiam qui in ultima. Sic adolescentia uoluptates propè intuens magis fortasse lætatur. Sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendijs, libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium secum esse, secum'q; (ut dicitur) uiuere? Si uero habet aliquid tanquam pabulum studij atq; doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori uidebamus in studio dimetiēdi penè cœli, atq; terræ Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum cœpisset mane? quàm delectabatur cum defectiones solis & lunæ multo nobis ante prædiceret? Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo punico Næuius? quàm truculento Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium, qui cum septem annos ante quàm ego natus

sum, fabulã docuisset Cethego, Tuditanoq; COSS. usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij & ciuilis iuris studio loquar? Aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus PONT. MAX. factus est? At qui eos omnes, quos commemoraui, his studijs flagrantas senes uidimus. M. uero Cethegum, quem recte suadem medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo uidebamus etiã senem? Quæ sunt igitur epularũ, aut ludorũ, aut scortorũ uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? Atq; hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ qdẽ prudentibus & bene institutis pariter cũ ætate crescunt? ut honestum illud Solonis est, quod ait uersiculo quodam (ut ante dixi) senescere se multa in dies addiscentem. qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarũ, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitã proxime uidentur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, qđ accepit. Sed alias minore: plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ uis ac natura delectat, quæ cum gremio mollito ac subacto, semen sparsum excepit: primum id occatum cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est. deinde tepefactum uapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit: culmoq; erecto geniculato, uaginis iam quasi pubescens includitur. È quibus cum emer

ſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſum, munitur uallo ariſtarum. Quid ego uitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis requiem, oblectamentumq; noſcatis. Omitto enim uim ipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acini uinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut ſtirpiũ minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramosq; procreet, malleoli, plantæ, ſarmenta, uites radices, propagines, non'ne ea efficiunt, ut quemuis admiratione delectent? Vitis quidẽ quæ natura caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad terram fertur, eadem, ut ſe erigat, clauiculis ſuis quaſi manibus quicquid eſt nacta complectitur. Quã ſerpentem multiplici lapſu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaq; ineunte uere in ijs, quæ relicta ſunt: exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorũ, ea quæ gemma dicitur, à qua oriens uua ſeſe oſtendit, quæ et ſucco terræ et calore ſolis augeſcens, primo eſt pacerba guſtui, deinde maturata dulceſcit, ueſtitaq; pampinis nec modico tepore calet, & nimios ſolis defendit ardores. Qua qd poteſt eſſe tum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? Cuius qdẽ nõ utilitas me ſolũ (ut ante dixi) ſed ẽt cultura et ipſa natura delectat. Adminiculorũ ordines, capitum coniugatio, et religatio et propagatio uitiũ, ſarmentorũ, ea, quã dixi, aliorũ amputatio, & aliorũ immiſſio. Quid ego irrigationes? qd agri foſſiones, repaſtinationesq; proferã, qbus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorã

di?Dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit: cũ de cultura agri scriberet. At Home. qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desyderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec uero segetibus solum & pratis, & uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt: sed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum pastu, et apium examinibus, tum florum omnium uarietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. Possum perse qui multa oblectamenta rerum rusticarũ: sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam uitijs uidear uẽdicare. Ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrro triumphasset: consumpsit extremum tempus ætatis. Cuius quidem uillam ego contemplans (Abest enim non longe à me) admirari satis non possum, uel ipsius hominis continentiam, uel temporum disciplinam. Curio ad focũ sedenti, magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere præclarum sibi uideri dixit: sed eis, qui haberent aurum, imperare. Poterat'ne tantus animus non iucundam efficere senectutem? Sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. In agris erant tunc senatores, idest senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum DICT. esse factũ. cuius Dicta. iussu magister equitum C. Seruilius Ha=

la. Spu.

la Spu. Melium regnum appetentem, & occupantem, interemit. A uilla in senatum accersebantur & curius & cæteri senes. Ex quo, qui eos accersebant, uiatores nominati sunt. Num igitur eorũ senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia, haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit, neq; solũ officio, quod hominũ generi uniuerso cultura agrorum est salutaris, sed et delectatione, quam dixi, et saturitate, copiáque omnium rerũ, quæ ad uictum hominum & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniá hæc quidam desyderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus. Semper enim boni, assiduiq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est: uilláq; tota locuples est, abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Tum conditiora facit hæc superuacanei operis aucupium. atq; uenatio. Quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearũ, oliuetorum'ue specie dicam? breui expediá. Agro bene culto nil potest esse, nec usu uberius, nec specie ornatius, ad quem fruendum non modo non retardat, uerũ etiam inuitat atq; allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas æque calescere, uel apricatione melius, uel igni? uel uicissim umbris aquis'ue refrigerari salubrius? Habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilam, sibi natationes & cursus. Nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras. Id ipsum tamen ut lubebit, quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res

perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite quæso studiose ut facitis, quàm copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui œconomicus inscribitur? Atq; ut intelligatis, nihil ei tam regale uideri, q̃ studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorẽ regem Persarum præstantem ingenio atq; imperij gloria, cum Lysander Lacedæmonius uir summæ uirtutis uenisset ad eũ Sardis: eiq; dona à socijs attulisset, & cæteris in rebus comem ergà Lysandrũ, atq; humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrũ diligenter consitum ostendisse. Cũ autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atq; puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse. Mirari se non modo diligentiã, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa atq; descripta, & ei Cyrũ respondisse. Atqui ego ista sum dimẽsus, mei sunt ordines, mea descriptio. Multæ etiam istarum arborũ mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem eius purpuram, & nitorem corporis, ornatumq́; persicum multo auro, multisq́; gemmis dixisse. Recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniã uirtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus. nec ætas impedit, quo minus et cæterarum rerum, et in primis agri colendi studia teneamus usq; ad ultimum tempus senectutis. M. q̃dẽ Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annum uitam perduxisse, cum esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret, cuius inter primum et sextum

consulatum sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaq; quantum spatium ætatis maiores nostri ad sene ctutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus hono rum fuit. Atq; eius extrema ætas in hoc beatior q̃ media, quod authoritatis plus habebat, laboris uero minus. Apex autem senectutis est authoritas, quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calati=no, in quem illud elogium unicum plurimæ consen tiunt gentes, populi primarium fuisse uirũ. notum est totum eius carmen incisum in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consen tiens. Quem uirum P. Crassum nuper Ponti. Max. quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditũ uidimus? Quid de Paulo aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solũ sed etiam in nutu residebat authoritas? Habet senectus, honorata præsertim, tantã authoritatem, ut ea pluris sit, q̃ oẽs adolescentiæ uoluptates. Sed in oĩ ora tione mementote eã me laudare senectutẽ, quæ funda mentis adolescẽtiæ cõstituta sit. Ex quo id efficitur, qđ ego magno cum assensu omniũ dixi, miseram esse se nectutem, quæ se oratione defenderet. Non Cani, nõ rugæ repente authoritatem afferre possunt. Sed hone ste acta superior ætas fructus authoritatis capit ex=tremos. Hæc enĩ ipsa sunt honorabilia, quæ uidẽtur leuia atq; cõmunia, salutari, appeti, decedi, assurgi, de duci, reduci, consuli, quæ et apud nos, et in alijs ciuita tibus, ut quæq; optima morata, ita diligẽtissime obser uantur. Lysandrũ Lacedæmoniũ (cuius modo mentio nem feci) dicere aiunt solitũ, Lacedæmone esse hone

ſtiſſimum domicilium ſenectutis. Nuſquam enim tan tum tribuitur ætati, nuſquã eſt ſenectus honoratior. Quinetiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis lu dis quidã in theatrum grandis natu ueniſſet, in magno conſeſſu, locum ei à ſuis ciuibus nuſquam datum. Cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui cum legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes illi dicuntur: & ſenem illum ſeſſum recepiſſe. Quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenienſes ſcire quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara. Sed hoc, de quo agimus in primis, quot ut quiſq; ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet. Neq; enim ſolum honore antecedẽ tibus, ſed ijs etiã, qui cum imperio ſunt, maiores natu augur. anteponuntur. Quæ ſunt igitur uoluptates corporum cum authoritatis præmijs comparãdæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt: ij mihi uidentur fabu lam ætatis peregiſſe, nec tanquam inexercitati hiſtrio nes in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, et an xij, & iracundi, et difficiles ſenes, ſi quærimus, etiã auari, ſed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. Contemni ſe putant, deſpici, il ludi. præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. Quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus & artibus. Id'q; tum in uita, tum in ſcœna in telligi poteſt ex his fratribus, qui in adelphis ſunt. Quãta in altero duritas, in altero comitas. Sic ſe res

habent. Vt enim non omne uinum, sic non omnis ætas uetustate coacescit. Seueritatem in senectute probo, & eam sicut alia modicam, acerbitatem nullo modo, auaritia uero senilis quid sibi uelit non intelligo. Potest enim quicquam esse absurdius, quàm quo minus uiæ restat, eo plus uiatici quærere? Quarta restat causa, quæ maxime angere, atq; solicitam habere nostram ætatem uidetur: appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longe abesse. O miserũ senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non uiderit, quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum aut etiam appetenda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertiũ certe nihil inueniri potest. Quid igitur timeã? Si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit exploratum se ad uesperum esse uicturum? Quinetiam ætas illa multo plures, q̃ nostra mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescẽtes, grauius ægrotant, tristius curãtur. Itaq; pauci ueniunt ad senectutẽ. quod nisi ita accideret, melius & prudentius uiueretur. Mens enim et ratio et consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. Sed redeo ad mortem impẽdentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud uideatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tũ in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio: omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se uicturum, quod sperare idem senex non potest. Insipiẽ

ter ſperat. Quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, ac falſa pro ueris? Senex ne quid ſperet, habet quidem. At eſt eo meliore conditione, q̃ adoleſcens, cum id quod ſperat ille, hic aſſecutus eſt. Ille uult diu uiuere, hic diu uixit. Quanq̃ (o dij boni) quid eſt in hominis uita diu? Da enim ſupremum tempus, expectemus Tartheſiorum regis ætatem. Fuit enĩ (ut ſcriptum uideo) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam uidetur in quo eſt aliq̃d extremum. Cum enim id aduenenerit, tunc illud quod præterit effluxit. tantum remanet q̃dem, quod uirtute, et recte factis ſis conſecutus. Horæ quidem cedunt, et dies, menſes, et anni, nec præteritum tempus unquã reuertitur, nec q̃d ſequatur ſciri poteſt. Quod cuiq; temporis ad uiuendũ datur, eo debet contentus eſſe. Neq; enim hiſtrioni ut placeat, peragenda eſt fabula, modo in quocunq; fuerit actu, probetur. Neq; ſapienti uſq; plaudite uiuendũ. Breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq; uiuẽdũ. Sin proceſſeris lõgius, nõ magis dolendũ eſt, q̃ agricolæ dolent. Præterita uerni temporis ſuauitate, æſtatẽ, autumnumq; ueniſſe. Ver enim tãq̃ adoleſcentiã ſignificat, oſtenditq; fructus futuros. Reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accõmodata ſunt. fructus aũt ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in ante partorũ bonorũ memoria et copia. Omnia uero, quæ ſecundum naturã fiunt, ſunt habẽda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundũ naturã, q̃ ſenibus emori? q̃d idem contingit adoleſcentibus aduerſante et repugnã

te natura. Itaq; adolescentes mori sic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flãmæ opprimitur. Senes autem sicut sua sponte nulla adhibita ui consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus si cruda sunt, ui auelluntur, si matura et cocta, decidũt. Sic uitam adolescentibus uis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi qdẽ tam iucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram uidear uidere, aliquando'q; in portũ ex longa nauigatione esse uenturus. Omnium ætatum certus est terminus. Senectutis autem nullus certus est terminus, recte'q; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi et tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiã senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud quod Pisistrato tyranno à Solone respõsum est. cum illi quærenti, qua tandem spe fretus sibi tam audacter obsisteret, Respondisse dicitur, senectute. Sed uiuendi est finis optimus, cum integra mente, cæteris'q; sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coaugmentauit, natura dissoluit. ut nauem, ut ædificium, idẽ destruit facillime, qui construxit. Sic hominem eadẽ optime, quæ conglutinauit, natura dissoluit. Nam omnis conglutinatio recens ægre, inueterata facile diuellitur. Ita fit, ut illud breue uitæ reliquum, nec auide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. uetat'q; Pythagoras iniussu imperatoris, idest Dei, de prædio & statione uitæ decedere. Solonis quidem sapientis eulogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorum, lamentis'q; uacare. Vult se charũ credo suis esse. Sed haud scio, an melius Ennius.

Nemo me lachrymis decoret, neq; funera fletu.
Faxit. Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriēdi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni, post mortem quidē sensus, aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse: mortem ut negligamus, sine qua meditatione trā quillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis tranquillo possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder nō solum. L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus, non duos Decios, qui ad uoluntariā mortem cursum equorum incitauerunt, non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus: ut fidem hosti datam conseruaret, non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt, non auum tuum. L. Paulum: q̃ morte sua luit collegæ in Cānensi ignominia temeritatem, non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras scripsi in originibus in eum locū sæpe profectas alacri animo et erecto, unde nunquā se redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium satietas, uitæ facit sacietatem. Sunt pueritiæ certa studia. Num igitur ea desyderant adolescentes? Sunt et ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans

requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiã huius æta
tis, ne ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non uideo cur qđ ipse sentiam de morte, non audeam dicere uobis. qđ eo melius cernere mihi uideor, quod ad eam propius adsum. Ego uestros patres P. Scipio, tuq;. C. Læli uiros clarissimos, mihi amicissimos uiuere arbitror, & ea quidem uita, quæ est sola uita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. Est eni animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrariũ. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur. quiq; cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, uitæ modo atq; cõstantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricosq; incolas pene nostros, qui essent itali philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de immortalitate animorũ disseruisset, is qui esset sapientissimus, oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præte-

ritorum, futurorum prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas continet, esse mortalem. cumq; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se mouet, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus. & cum simplex animi natura esset: neq; haberet in se quicquam admistum dispar sui atq; dissimile, non posse eum diuidi. quod si non possit non posse interire. Magnoq; esse argumento homines scire pleraq;, antequam nati sint, quod iam pueri cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt fere. Apud Xenophontem autem moriēs Cyrus maior hæc dicit. Nolite arbitrari o mihi charissimi filij, me, cum à uobis discessero, nusquā aut nullum fore. Nec enim, dum eram uobiscum animum meum uidebatis. sed cum essem in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. Nec uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent: si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos dum in corporibus essent mortalibus, uiuere, cum exissent ex ijs, emori. nec uero tum animum esse insipientem, cum ex insipiēti corpore euasisset. Sed cum omni admistione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atq; etiā cū hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum perspicuum est, quo quæque

discedant. Abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt, animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil morti esse tam simile, q̃ somnũ. Atq dormientiũ animi maxime declarant diuinitatẽ suã. Multa enim cum remissi et liberi sunt, futura prospiciũt. Ex quo intelligitur quales futuri sint, cum se plane corporis uinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sunt, sic me colite ut Deũ. Sin una interiturus est animus cum corpore: uos tñ deos uerentes, qui hanc oẽm pulchritudinẽ tuentur, et regunt, memoriã nostri pie, inuiolatéq; seruabitis. Cyrus q̃dem hæc moriẽs. Nos si placet, nostra uideamus. Nemo unquã mihi Scipio persuadebit aut patrem tuum Paulũ, aut duos auos Paulum & Africanũ, aut Africani fratrem, aut patruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare nõ necesse est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriã pertinerẽt, nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus uitam essem terminaturus? Non'ne melius multo fuisset otiosam ætatem & quietam sine ullo labore aut contentione traducere? Sed nescio quo modo animus erigens se posteritatẽ semper ita prospiciebat, quasi cũ excessisset è uita, tum deniq; uicturus esset. Quod q̃dẽ ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalem gloriã niteretur. Quid? quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non'ne

uobis uidetur animus is, qui plus cernat, & longius, uidere se ad meliora proficisci? ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? Equidē efferor studio patres uestros, quos colui et dilexi, uidēdi. Neq; eos uero solū conuenire aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, ne'ue tanquam pilam retorserit. Quod siquis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascā, et in cunis uagiam, ualde recusem. nec uero uelim quasi decurso spatio à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet uita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane. Habet certe tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, & indocti sæpe fecerunt. Nec me uixisse pœnitet, quoniam ita uixi, ut non frustra me natum existimem, & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diuersorium nobis non habitandi dedit. O' præclarum diem, cum in illud animorum concilium, cœtumq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluuione discedam. Proficiscar enim non ad eos solum uiros, de quibus ante dixi, Sed etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior. cuius à me corpus crematum est, quod contra decuit ab illo meum. Animus uero non me deserens, sed respectans in ea profecto loca discessit, quo mihi ipse cernebat esse ueniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre uisus sum, non quod æquo animo ferrem, sed me ipse cōsolabar, existimās

nō longinquū inter nos digressum et discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim tecum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, libenter erro. nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam, non uereor, ne hūc errorē meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus: præsertim adiuncta satietate. Habui hæc de Senectute, quæ dicerem, ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti, probare possitis.

M·T·CICERONIS LAELIVS SIVE DE AMICITIA AD T· POMPONIVM ATTICVM·

q VINTVS MVTIVS AVgur Scæuola multa narrare de C· Lælio socero suo me moriter et iucunde solebat nec dubitare, illum in omni sermone appellare sapiētem·Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolā sumpta uirili toga, ut quoad posse͂, et mihi liceret à senis latere nunquā discedere͂·Itaq; multa ab eo prudēter disputata, multa breuiter et cōmode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; studebam eius prudentia doctior·Quo mortuo, me ad Pont· Scæuolam contuli· quē unū nostræ ciuitatis, & ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere.Sed de hoc alias·Nunc redeo ad augurē· Cum sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum & ego essem una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore· Meministi enim profecto (ut opinor) Attice, et eo magis qđ P·Sulpitio utebare multum, cum is trib· pl· capitali odio à Q· Pompeio, qui tum erat COS· dissideret, qui cum coniūctissime et amantissime uixerat, quanta hominum eēt uel admiratio, uel querela· Itaq; tum Scæuola cū in eā ipsam mentionē incidisset, exposuit nobis sermonē Lælij de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C· Fannio Marci filio

paucis diebus post mortem Africani. Cuius disputatio nis sententias memoriæ mandaui, quas i hoc libro ex posui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi lo quētes, ne inq̄, & inquit sæpius interponeretur. Atq; id eo feci ut tanquā à præsentibus, corā haberi ser mo uideretur. Cum enim sæpe mecū ageres attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tū nostra familiaritate uisa est. Itaq; feci nō inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone maiore feci, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior persona, quæ de illa ætate lo queretur, quàm eius: qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic cū acce pissemus à patribus maxime memorabilē. C. Lælij et P. Scipionis familiaritatem fuisse. Idonea mihi Lælij ꝑsona uisa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. Genus autem hoc sermonū positū in hominū ueterū authoritate, et eorum illustriū, plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. Itaq; ipse mea legens sic af ficior interdū, ut Catonem, nō me loq̄ existimem. Sed ut tum ad senē senex de senectute, sic in hoc libro ad amicū amicissimus de amicitia scripsit. Tū est Ca to locutus, quo erat nemo fere senior tēporibus illis, nemo prudētior. nūc Lælius et sapiēs (sic eni est ha bitus) et amicitiæ gloria excellēs de amicitia loqtur. Tu uelim à me animum parumper auertas, Læliū loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad soce rū ueniunt post mortē Africani, ab ijs sermo oritur.

Respondet Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. FANNIVS. Sunt ista uera Lælij. Nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos. unum te sapientem appellant & existimant. Tribuebatur hoc modo. M. Catoni scimus. L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterq; alio quodam modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur. Cato, quia multarum rerum usum haberet, multáq; eius & in senatu, & in foro, uel prouisa prudenter, uel acta constanter, uel responsa acute ferebantur. Propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo non solum natura & moribus, uerum etiam studio & doctrina esse sapientem. Nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem: qualem in reliqua græcia reperiri neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus uirtute inferiores putes. Itaq; ex me quærunt, credo, & ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras, eoq; magis quod his proximis NON. cũ in hortos D. Bruti aug. commentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCEVOLA. Quærunt qdẽ. C. Lælij multi, ut est à Fannio dictum.

dictũ. Sed ego id respódeo, qđ animaduerti te dolorẽ, quem acceperis, tum summi uiri, tum amãtissimi mor te ferre moderate: nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his NON. in collegio nostro non affuisses, ualetudinem respondeo causam, non mœstitiam fuisse. LAELIVS. Recte tu quidem Scæuola et uere. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui, cum ualerem, abduci incommodo meo debui. Nec ullo casu arbitror hoc cõ stanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantũ ego nec agnosco nec postulo, facis amice. Sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidẽ magis credo) aut si qsquá est, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, uideram Gaium. Sed hi nec comparantur Catoni maximo & spectato uiro. Quamobrem caue Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais sapientissimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudãtur. De me autem, ut iã cum utroq; loquar, sic habetote. Ego si Scipionis desyderio me moueri negem, quàm id recte faciam, uiderint sapientes. Sed certe mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina. me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum discessu pleriq; angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accidit, siquid accidit. Suis autem incommodis graui-

ter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo uero quis neget actum esse præclare? Nisi eum (quod ille minime putabat) immortalitatem optare uellet. Quid non est adeptus, qđ homini fas eēt optare? Qui summā spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili uirtute superauit, qui consulatum petijt nunquam, factus est COS. II. primū ante tēpus, iterū sibi suo tēpore: Reip. penè sero. Qui duabus urbibus euersis inimicissimus huic imperio, non modo præsentia, uerum etiam futura bella deleuit. Quid dicā de moribus facillimis? de pietate in matrē, liberalitate in sorores, bonitate i suos, iustitia i omnes? Hæc nota sunt uobis, quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris iudicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorū accessio iuuare potuisset? Senectus enī quamuis non sit grauis, ut memini Catonē uno anno, antequam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiā tunc erat Scipio. Quamobrem uita quidem talis fuit, uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autē sensum celeritas abstulit: quo de genere mortis difficile dictu est. qđ homines suspicētur, uidetis. Hoc tñ uere licet dicere. P. Scipioni ex multis diebus, quos ī uita celeberrimos, lætissimosq; uiderit: illū diē clarissimū fuisse. cū senatu dimisso domū reductus ad uesperā ē à patribus cōscriptis à Po. Ro. socijs & latinis, pridie quàm excessit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideantur potius, quàm ad inferos peruenisse. Neq; enim assentior ijs, qui hæc nu-

per differere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atq; omnia morte deleri. plus apud me antiquorum authoritas ualet, uel nostrorum maiorũ. qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt. quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarẽtur, uel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat institutis & præceptis suis erudierunt. Vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus. qui nõ tum hoc, tum illud, ut in plerisq;, sed idẽ dicebat semper, animos hominum esse diuinos, ijsq; cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoq; et iustissimo cuiq; expeditissimum. quod idem Scipioni uidebatur. qui idem quasi præsagiret perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessẽt, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecũ uenisses triduum disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorũ quæ se inquiete per uisum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusq; animus in morte facillime euolet, tanquam è custodia, uinculisq; corporis, cui cẽsemus cursum ad deos faciliorẽ fuisse, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis quàm amici sit. Sin autẽ illa uereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat, ut nihil boni ẽ in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso, fit idẽ, quasi natus non esset omnino. Quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dũ erit lætabitur. Quãobrem cum illo q̃dẽ (ut supra dixi) actum optime est. mecum autem

incommodius. quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, sic prius exire de uita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate uixisse uidear, quia cum Scipione uixerim. quo cum mihi coniũcta cura de Rep. & de priuata fuit: quo cum domus fuit, & militia communis: & id in quo est omnis uis amicitiæ, uoluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaq; non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemorauit, fama delectat, falsa præsertim, quàm quod amicitiæ nostræ memoriã spero sempiternã fore. Idq; mihi eo magis est cordi, qđ ex omnibus seculis uix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam posteritati fore.

FANNIVS. Istud quidem Læli ita necesse est. Sed quoniã amicitiæ mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero itẽ Scæuolæ, si quẽadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quærun tur, sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualẽ existimes, quæ præcepta des. SCEVOLA. Mihi uero pergratum hoc erit, atq; id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. Quamobrem utriq; nostrum gratum admodum feceris. LAELIVS. Ego uero nõ grauarer, si mihi ipse confiderem. Nam et præclara uisa res est, et sumus (ut dixit Fãnius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me ẽ facultas? doctorum est ista consuetudo, eaq; græcorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito. Magnum opus est. egetq; exercitatione non parua. Quãobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo pe-

tatis, qui iſta profitentur. Ego uos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res uel ſecundas, uel aduerſas. Sed hoc primum ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. Neq; id ad uiuum reſeco, ut illi qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe uere: ſed ad communem utilitatem parum. Negant enim quẽquam uirũ bonum eſſe niſi ſapientem. ſit ita ſané. Sed eam ſapientiã interpretãtur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. Nos autẽ ea, quæ ſunt in uſu, uitáq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, ſperare debemus. Nunquam ego dicam. C. Fabritium, Marcum Curium. T. Coruncanum, quos ſapientes noſtri maiores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & inuidioſum, & obſcurum: concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. neq; id quidem facient. Negabunt id niſi ſapienti poſſe concedi. Agamus igitur pingui Minerua (ut aiunt). Qui ita ſe gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas, nec ſit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia: ſitq; magna conſtantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui, hos uiros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus, qui aſſequuntur, quãtum homines poſſunt: naturam optimam recte uiuendi ducem. Sic enĩ mihi perſpicere uideor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam. Maior autem, ut quiſq; proxime accederet. Itaq; ciues potiores ſunt, q̃ peregrini, et propinqui, quàm alieni. cum his enim amicitiam natura ipſa peperit. Sed ea non ſatis

habet firmitatis. Namq; hoc præstat amicitia propin quitati, quod ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas, aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum, cum beneuolentia et charitate summa consensio. Qua quidem haud scio, an excepta sapientia quicquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. Diuitias alij præponunt. bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores. Multi etiam uoluptates. Belluarum hoc quidem extremum est. Illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in uirtute summum bonum ponunt præclare illi quidem. Sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit et continet. Nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest. Iam uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur. Nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborum magnificentia: uirosq; bonos, eos qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos, his communis uita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua be-

neuolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quo cum omnia audeas sic loqui ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus nisi haberes, q illis æque, ac tu ipse gauderet? Aduersas uero res ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam quàm tu ferret. Deniq; cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt, singulæ rebus fere singulis. diuitiæ, ut utare. opes, ut colare. honores, ut laudere. uoluptates, ut gaudeas. ualetudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet. quoquo te ucrteris, præsto est, nullo loco excluditur. Nunquam intempestiua, nunquam molesta est. Itaq; non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neq; ego nunc de uulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat & prodest) sed de uera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia et aduersas partiēs, communicans'q;, leuiores. Cum'q; plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bona spe prælucet in posterum. Nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verū etiam iam amicum qui intuetur. tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quo circa, & absentes ad sunt et egentes abū dant, et imbecilles ualent, et quod difficilius dictu est, mortui uiuūt. tantus eos honos, memoria, desyderium prosequtur amicorū. Ex quo illorū beata mors uidetur. Horū uita laudabilis. quod si exemeris ex natura rerum, beneuolentiæ coniunctionē, nec domus ulla, nec urbs stare poterit, nec agri quidē cultus permanebit.

Id si minus intelligitur, quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus atque ex discordijs percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atq; dissidijs funditus possit euerti? Ex quo quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum q̃dẽ doctum quẽdã uirũ carminibus græcis uaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam, atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaq; siquando aliquod officium extitit amici in periculis, aut adeũdis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper hospitis & amici mei. M. Pacuuij in noua fabula, cum ignorante rege uter eorum esset Orestes: Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret: Stantes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in uera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura uim suã, cum homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. siqua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FANNIVS. *Nos autem à te potius, quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, et audiui, non inuitus equidem. Sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ.* SCEVOLA. *Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de Rep. disputatum est, affuisses. Qualis tum patronus iu*

ſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili. FANNIVS. Facile id quidem fuit iuſtitiam iuſtiſſimo uiro defendere. SCEVOLA. Quid amicitiam? nõne facile ei erit, qui ob eam ſumma fide, conſtantia, iuſtitiaq́; ſeruatam, maximam gloriã cœperit? LAELIUS. Vim hoc quidem eſt afferre. Quid enim refert, qua me ratione cogitis? Cogitis certe. Studijs enim generorum præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud conſyderandum uideri ſolet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam deſyderanda ſit amicitia, ut in dandis, recipiendisq́; meritis, quod quiſq; minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, uiciſſimq́; redderet. an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ, ſed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipſa profecta alia cauſa eſſet. Amor enim, ex quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad beneuolentiam coniungendam. Nam utilitates quidem etiam ab his percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur & obſeruantur temporis cauſa. In amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum, & quicq̃d in ea eſt, idem uerum & uoluntarium eſt. Quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia orta amicitia. applicatione magis animi, cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat ſenſus: quod in homine multo eſt euidentius. Primum ex ea chari-

tate, quæ est inter natos & parentes. quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest. deinde cum similis sensus extitit amoris: si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus & natura congruamus, quod in eo, quasi lumen aliquod probitatis & uirtutis prospicere uideamur. Nihil est enim amabilius uirtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum, quippe cum propter uirtutem & probitatem eos etiam, quos nunquã uidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui C. Fabritij. M. Curij cum charitate aliqua & beneuolẽtia memoriam non usurpet, quos nusquam uiderit? Quis autem est, qui Tarquinium superbum, qui P. Cassium. Spu. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero propter probitatem eius, non alienos animos habemus. Alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quod si tanta uis probitatis est, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus: uel quod maius est, in hoste etiam diligamus. quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibus cum usu coniuncti esse possunt, uirtutem et bonitatem perspicere uideantur? Quanquã confirmatur amor, & beneficio accepto, & studio perspecto, et consuetudine adiuncta. Quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædã exardescit beneuolentiæ magnitudo. Quã si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quã quisq; assequatur, quod quisq; desyderet, humilem sanè relinquunt, & minime generosum (ut ita dicam) ortum amicitiæ: quam ex inopia, atq; indigentia na-

tam uolunt. Quod si ita esset, ut quisq; ualetudinis minimum in se eẽ arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus, quod longe secus est. Vt enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisq; maxime uirtute & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq; omnia in se ipso posita iudicet, ita in amicitijs expetendis, colendisq; maxime excellit. Quid enim Africanus erat indigens mei? minime Hercule. At ne ego quidem illius. sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit, auxit beneuolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe, causæ diligendi profectæ. Vt enim benefici, liberalesq; sumus, non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus, sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dissentimus. Nec mirum. Nihil enim altum, nihil magnificum nec diuinum suscipere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rẽ tã humilem, tamq; contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus. Ipsi autem intelligamus à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta significatione probitatis. quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, ut & usũ eius, quem diligere cœperunt, fruantur & moribus. Sintq; pares in amore, & æquales propen-

ſtoresq; ad bene merendum, quàm ad repoſcendum. Atq; hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maxime capientur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate grauior, & uerior. Nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolueret. Sed qa natura mutari non poteſt, icirco ueræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidẽ amicitiæ uidetis, niſi quid adhuc forte uultis. SCEVOLA. Tu uero perge Læli, pro hoc enim qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo. FANNIVS Recte tu quidem, quamobrẽ audiamus. LAELIVS. Audite uero optimi uiri ea quæ ſæpiſſime inter me & Scipionem de amicitia diſſerebãtur. Quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiam uſq; ad extremum uitæ diem permanere. Nam uel ut non idem expediret utriq;, incidere ſæpe, uel ut de R. P. non idem ſentirent. Mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias aduerſis rebus alias ætate ingraueſcente, atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis: quod ſummi puerorũ amores. ſæpe unà cum prætexta ſumpta toga deponerentur. Sin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum contentione. uel luxuriæ, uel conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipiſci uterque non poſſet. Quod ſiqui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent. Peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitiis, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem. In optimis, quibus'que honoris certamen & gloriæ. Ex quo ini-

micitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe. Magna etiã diſſidia, & plerunque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis quod rectum non eſſet poſtularetur: ut aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam. Quod qui recuſarent quamuis honeſte id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerẽtur ab ijs, quibus obſequi nollent. Illos autem qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri, omnia ſe amici cauſa eſſe facturos. eorum querela inueterata, non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima atque ſempiterna. Hæc multa, ita quaſi fata impendere amicitijs, ut omnia ſubterfugere, non modo ſapiẽtiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi uideri. Quãobrẽ, id primum uideamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num ſi Coriolanus habuit amicos. ferre cõtra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becillinum amici regnum appetentem Num Spu. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum. R. P. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. At C. Bloſſius Cumanus hoſpes familiæ ueſtræ Scæuola cum ad me, qui aderã Lenate et Rutilio COSS. in conſilio, deprecatum ueniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quod tanti. Ty. Gracchum fecisset, ut quicquid ille uellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego etiam ne inquam, ſi te in Capitolium faces ferre uellet? Nunquam, inquit, uoluiſſet id quidem, ſed ſi uoluiſſet, paruiſſem. Videtis quàm nefaria uox & hercule ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit. Nõ

enim paruit ille. Ty. Gracchi temeritati, sed præfuit. Nec se comitem illius furoris, sed ducē præbuit. Itaq; hac amentia quæstione noua perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas. R. P. graues iustasq; persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nā cum conciliatrix amicitiæ uirtutis, opinio fuerit difficile est amicitiam manere, si à uirtute defeceris. Quod si rectū statuerimus. uel concedere amicis quicquid uelint, uel impetrare ab amicis quicquid uelimus, perfecta quidem sapientia, sumus, si nihil habeat res uitij. Sed loqmur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime, qui ad sapiētiam proxime accedunt. Vidimus Paulum Aemilium. C. Luscinio familiarē fuisse (sic à patribus accepimus) bis una COSS. et collegas in censura. Tū etiā cum ijs et inter se coniūctissimos fuisse. M. Curiū, et T. Coruncanum memoriæ traditum est. Igitur ne suspicari quidē possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod cōtra fidem, contra iusiurandum, contra. R. P. esset. Nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si cōtendissent, scio impetraturum non fuisse, cum illi sanctissimi uiri fuerint. Aeque autem nefas sit tale aliquid, et facere rogatum, et rogare. At uero. Ty. Gracchū sequebātur. C. Carbo. C. Cato, & minime tūc quidem C. frater: nunc idē acerrimus hostis. Hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis

eni excusatio est, & minime accipiēda, cū in cæteris peccatis, tū siqs cōtra R.P. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco Fanni et Scæuola locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculóq; consuetudo maiorum. Ty. Gracchus regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos menses. Nunqd simile Po. Ro. audierat, aut uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, et propinqui. Quid in P. Scipionem effecerint: sine lachrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoq;, quem modo posuimus propter recentem pœnam. Ty. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu qd expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernitiem cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella iam ante quanta sit facta labes. Primo gabinia lege, biennio autem post cassia. Videre iam uideor Po. Ro. à senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent quemadmodū hæc fiant, q̃ queadmodum his resistatur. Quorsum hæc? qa sine socijs nemo qcq̃ tale conatur. Præcipiēdū est igitur bonis, ut si eiusmodi amicitias ignari, casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in R.P. peccātibus nō discedāt. Improbis aūt pœna statuēda est. nec minor uero ijs, q secuti erūt alterū, q̃ ijs, qui ipsi fuerint ipietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? qs potentior? qui cum imperator bello persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam nō tulit: quā fer=

re debuit. Fecit idem quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriã inuẽtus est nemo. Itaq; mortẽ sibi uterq; consciuit. Quare talis improborum consensio, non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uindicanda est, ut nequis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem ut res ire cœpit, haud scio, an aliquãdo futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis R. P. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorũ causa honesta faciamus. Nec expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit, consilium uerum dare gaudeamus libere. plurimum in amicitia amicorum bene suadentium ualeat authoritas. Eáq; adhibeatur ad monendum, non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit, & authoritati adhibitæ pareatur. Nã quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. Sed nihil est, qđ illi non persequantur suis argutijs, partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum solicitum eẽ pro pluribus, satis, superq; esse sibi suarũ cuiq; rerum curam. Alienis nimis implicari molestum esse. cõmodissimum esse quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas cum uelis, uel remittas. Caput enim essẽ ad beate: uiuendum, securitatem, qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt, etiam multo inhumanius. quem locum breuiter perstrinxi paulo

ante, præsidij

ante, præsidij, adiumentiq; causa, non beneuolentiæ neq; charitatis amicitias esse expetendas. Itaque ut quisq; minimum firmitatis habeat, minimumq; uirium, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm uiri, & inopes, quàm opulenti, & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O' præclaram sapientiam. Solem enim è mundo tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt, qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidē blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neq; enim est consentaneum, ullā honestam rem, actionemue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, Ignauiam fortitudo. Itaq; uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur, quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt. Quæ quidem

est tum multis in rebus, tum in amicitia tenera atque tractabilis, ut ex bonis amici, quasi diffundatur, & incōmodis contrahatur. Quāobrem angor iste, q pro amico sæpe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam, non plus quàm ut uirtutes, quia nō nullas curas, et molestias afferunt, repudiētur. Cum autem contrahat uirtus amicitiā (ut supra dixi) siqua significatio uirtutis eluceat, ad quā se similis animus applicet & adiungat id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdū, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultuq; corporis? animo autem uirtute prædito eo q uel amare, uel (ut ita dicā) redamare possit, nō admodū delectari? Nihil est enī remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorū, officiorumq; iucundius. Quod si etiā illud addimus, quod recte addi potest, nihil est quod ad se rem ullam tam illiciat, & tam attrahat, q̄ ad amicitiam similitudo. Concedatur profecto uerū esse, ut bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura. Nihil est enim appetentius similiū sui, nihil rapacius quàm natura. Quāobrem hoc quidem Fanni, & Sceuola constat (ut opinior) bonis inter bonos, quasi necessariam beneuolentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura constitutus. Sed eadē bonitas ēt ad multitudinem pertinet. Non est enim inhumana uirtus, neq; superba. Quæ etiā populos uniuersos tueri, eisq; optime consulere soleat, quod nō faceret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. Atq; etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis causa fingunt ami

citias, amabilissimum nodū amicitiæ tollere. Nō enim tam utilitas parta per amicum, q̃ amici amor ipse delectat. Tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, iucundum: si eum amore et studio est profectum. tātumq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimum est præsidij, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atq; haud scio, an ne opus sit quidē, nihil unquam omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra uiguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra, nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Nō igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. Nō ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi: siquando de amicitia, quam nec usu nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nā quis est (prò deū fidem atq; hominum) qui uelit, ut neq; diligat quē quam, nec ipse ab ullo diligatur, circunfluere omnibus copijs, atq; in omnium rerum abūdantia uiuere? Hæc enim est tyrannorum uita nimirum, in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia. omnia semper suspecta, atq; solicita, nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eū diligat, quem metuit, aut eum, à quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus, quod si forte (ut fit plerunq;) ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt, tum cum exul esset, se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quosq; in fidos, cum iam neutris gratiam referre posset. Quā-

quam miror in illa superbia, & importunitate, se quenquam habere potuit. Atq; ut huius (quem dixi) mores ueros amicos parare non potuere, sic multorũ opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est. Itaq; illi efferũtur fastidio ferè & contumacia, neq; quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab ijs ueteres amicitias, et indulgere nouis. Quid autem stultius, quàm ut plurimum copijs, facultatibus, opibus, possint cætera parare quæ parantur: pecuniã, equos, famulos, uestes egregias, uasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimã uitæ (ut ita dicam) supellectilem. Etenim cætera cum parantur, cui parẽtur, nesciunt, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum quicquid, qui uincit uiribus. Amicitiarum sua cuiq; permanet stabilis & certa possessio. Vt etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse iucunda. sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. de quibus tres uideo ferri sententias, quarum nullam probo. unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos. Alteram ut nostra in amicos beneuolentia: illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; respõdeat. Tertiam ut quanti quisq; se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sẽtẽtiarũ nul

li prorsus assentior. Nec enim illa prima uera est. ut quemadmodum in se quisq;, sic in amico sit animatus. Quam multa enim quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum? precari amicis ab indigno, supplicare. Tum acerbius in aliquem inuehi, insectariq́; uehementius. quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. Multæ quoq; res sunt, in quibus de suis commodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq́; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs ac uoluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior uidetur esse uera amicitia. nec obseruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit. Neq; enim uerendum est, ne quid excidat, aut nequid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut quanti quisq; se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est. Sed potius debet eniti, & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq́; in spem, cogitationemq́; meliorem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius qui dixisset ita amare oportere, ut aliquando esset osurus. nec uero se adduci posse, ut hoc (quemadmodum

putaretur) à Baiante dictum esse crederet, qui sapiēs habitus esset unus è septem. sed impuri cuiusdam aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiā reuocantis, esse sententiam. Quonam enim modo, quisquam amicus eius esse poterit. cuius se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, etiā optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tanq̄ ansas ad reprehēdēdū. Rursum autem recte factis, commodisq; amicorum necesse erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum cuiuscunq; est ad tollendam amicitiam ualet illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs cōparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quē aliquando odisse possemus. Quin etiam, si minus felices in deligendo fuissemus ferendū id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandū putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorū sint, tum sit inter eos omniū rerū, consiliorū, & uoluntatum sine ulla exceptione communitas. & siqua fortuna acciderit, ut minus iuste amicorum uoluntates sint adiuuandæ, in q̄bus eorū, aut de capite agatur, aut fama, declinandū est de uia, modo ne summa turpitudo sequatur. Est enim quatenus amicitiæ dari uenia possit. Nec uero negligenda est fama. nec mediocre telū ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs & assentationibus colligere turpe est. uirtus, quam sequitur charitas, minime repudianda est. Sed sæpe enim redeo ad Scipionē, cuius omnis sermo erat de amicitia. Quærebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores es-

ſent, capras et oues quot quiſq; haberet, dicere poſſet, amicos quot haberet, non poſſet dicere. & in illis quidem parandis adhibere curã: in amicis eligendis negligentes eſſe. nec habere quaſi ſigna quædam, & notas, q̃bus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi & ſtabiles & conſtantes et eligendi, cuius generis eſt magna penuria, & iudicare difficile eſt, ſanè niſi expertum. Experiendũ autem eſt in ipſa amicitia. ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quaſi equis temperatis, ſic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorũ. Quidã ſæpe in parua pecunia perſpiciuntur, q̃ ſint leues. Quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoſcuntur in magna. Si uero erunt aliqui reperti, q̃ pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment, ubi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes, amicitiæ non anteponant: ut cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera uis amicitiæ: nõ multo illa malint? Imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam, quam etiã ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. Itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiũtur in ijs, qui in honoribus, R eq;. P. uerſantur. Vbi enim iſtum inuenias, q̃ honorẽ amici anteponat ſuo? Quid? (hæc ut omittam) q̃ graues, q̃ difficiles pleriſq; uidentur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facile inuentus, qui deſcendat. Quanquam Ennius recte.

Amicus certus in re incerta cernitur,

Tamen hæc duo leuitatis & infirmitatis plerosque conuincunt, aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraq; in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominū genere iudicare debemus, & pene diuino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; est, eius, quam in amicitia quærimus, fides. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, & qui rebus iisdem moueatur, eligi par est. quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum. neq; uero qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendū in eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus. aut credat oblatis. quæ ꝑtinent oīa ad eā, quam iam dudum tracto, constantiam ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam, nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere hæc duo tenere in amicitia, primum neqd fictum sit, ne'ue simulatum. Aperte enim uel odisse magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiā. deinde non solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum: semper aliquid existimantem ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum atq; morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem et in omni re seueritas absit. habet illa quidē grauitatem. Sed amicitia remissior esse

debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq́; procliuior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis. Num, quando amici noui digni amicitia ueteribus sint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæq; (ut ea uina quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissima. uerumq́; illud est, quod dicitur: multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ, uetustas tamen suo loco conseruanda est. Maxima est enim uis uetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modo mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm in tractato & nouo. Nec modo in hoc, quod est animal sed in ijs etiam quæ sunt inanimata, consuetudo ualet. cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia superiorem: parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunq̃ Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. uero Maxi. fratrem, egregium uirum omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat, suosq́; omnes per se esse posse ampliores uolebat. Quod faciendum, imitandumq́; est omnibus,

ut siquam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impartiant eam suis, communicent'q; cum proximus. ut si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeăt imbecilliores. uel animo, uel fortuna, eorum augeant opes, eis'q; honori sint & dignitati. ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis et generis in famulatu fuerint: cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos, multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in ueris patribus, certis'q; faciendum. Fructus enim ingenij & uirtutis, omnis'q; præstantiæ tũ maxime capitur, cum in proximum quenq; confertur. Vt igitur ij, qui sunt in amicitiæ, coniunctionis'q; necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent, sic inferiores dolere nõ debent, se à suis amicis, aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum pleriq; aut queruntur semper aliquid, aut etiă exprobrăt. Eoq; magis si aliqd habere se putant, qđ officiose, aut amice, et cũ labore aliquo suo factum queăt dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrătium. quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Quamobrem, ut hi qui superiores sunt submittere se debent in amicitia, sic quodammodo inferiores extollere. Sũt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt: cum ipsi se contemni putant. Quod nõ ferè contingit nisi his, qui etiam contemnendos se arbitrantur. qui hac opinione non modo uerbis, sed etiam opere leuădi sunt. Tantum autem cuiq; tribuendum est primum, quan

tum ipse efficere possis. deinde etiã quantum ille quẽ diligas, atq; adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantum uis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere. ut Scipio. P. Rutilium potuit COS. efficere, fratrẽ eius Lucium non potuit. Quod si etiam possis quid uis deferre ad alterum, uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ corroboratis iam confirmatisq; & ingenijs & ætatibus iudicandæ sunt. nec si qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eorum studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices et pædagogi iure uetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores disparia studia sequuntur. quorum dissimilitudo dissociat amicitias. Nec ob aliam causam ullam boni improbis: improbi bonis, amici esse non possum, nisi quod tanta est inter eos. quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia (qđ persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impedientem, audire uoluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis. quas qui impedire uult, quod desyderium, non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in ami-

citia parum iustus. Atq; in omni re consyderandum est, et quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe uitia amicorum, tum in ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usus leuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) dissuendæ magis q̃ discindendæ sunt. nisi quædam admodũ intolerabilis iniuria exarserit. ut neq; rectũ, neq; honestum sit, neq; fieri possit: ut non statim alienatio. disiunctióq; facienda sit. Si autem morum aut studiorum commutatio quædã (ut fieri solet) facta erit, aut in R.P. partibus dissensio intercesserit. (Loquor enim ut pauloante dixi non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, qui cum familiariter uixeris. Ab amicitia. Q. Pompeij, meo nomine se remouerat (ut scitis) Scipio. propter dissensionem autem quæ erat in R. P. alienatus est à collega nostro Metello. Vtrunq; ægit grauiter authoritate & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant. Sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppresæ esse uideantur. Cauendum uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ. è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabĩ

les erunt ferendæ sunt. & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat: non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum uitiorũ atq; incommodorum summa cautio est, atq; una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne'ue indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus. & quidem omnia præclara rara. nec quicquam difficilius quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neq; in rebus humanis qcquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, & amicos tanquam pecudes eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaq; pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se & propter se expetẽda. nec ipsi sibi exemplo sunt: hæc uis amicitiæ qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quod per se sibi quisque charus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idẽ. Quod si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agrestibus, natantibus, suibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsi diligant. (Id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes. id'q; faciunt cum desyderio, et cum quadam similitudine amoris humani. quanto id magis in homine fit natura, qui et se ipse diligit, et alterũ acquirit, cuius animum cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed

pleriq; peruerse (ne dicam impudenter) amicum habere talem uolunt, quales ipsi esse nõ possunt. quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab his desyderãt. par est autem primum ipsum esse uirum bonum. tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam iã dudum tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest. cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri seruiunt, imperabũt, deinde æquitate, iustitiáq; gaudebunt, omniáq; alter pro altero suscipiet. Neq; quicquam unquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit. neque solum colent se inter se, ac diligent, sed etiam uerebuntur. Nã maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam. Itaq; in ijs pernitiosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non uitiorum comes. ut quoniam solitaria non posset uirtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire: coniuncta et sociata cũ altera perueniret. Quæ siquos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum, optimus, beatissimusq; comitatus. Hæc est inquam societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda: honestas, gloria, trãquillitas animi atq; iucunditas. ut cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumq; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti opera dãda est. sine qua, neq; amicitiã, neq; ullã rem expetendam consequi possumus. Ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se deniq;

errasse sentiant, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quo circa dicendũ est etiam sæpius cum iudicaueris, diligere oporteret, non cũ dilexeris, iudicare. Sed cũ multis in rebus negligentia plectimur, tũ maxime in amicis & diligendis et colendis. Præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus, quæ uetamur ueteri prouerbio. Nam implicati ultro & citro, uel usu diuturno, uel etiam officijs, repente in medio cursu, amicitias exorta aliqua offensione dirũpimus, quo etiam magis uituperanda est rei tam maxime necessariæ tanta incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore cõsentiunt. quãquam à multis ipsa uirtus contemnitur, et uenditatio quædam, atq; ostentatio eẽ dicitur. Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusq; delectat. Honores uero, quorũ cupiditate qdã inflãmãtur, q̃ multi ita contemnũt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existiment. Itemq; cætera, quæ quibusdam admirabilia uidẽtur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idẽ sentiunt: et ij, qui ad R. P. se contulerunt, et ij, q rerũ cognitione, doctrinaq; delectantur: et ij, q suum negotium gerunt otiose. Postremo ij, q se totos tradiderunt uoluptatibus sine amicitia uitam esse nullã sentiunt, si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. Serpit enim nescio quomodo per omniũ uitam amicitia. nec ullam ætatis degẽdæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam siquis ea asperitate est & immanitate naturæ ut congressus, ut societatemq; hominum fugiat atq; oderit, qualem fuisse Athenis Timo

nem, nescio quem accepimus, tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem apud quem euomat uirus acerbitatis suæ. Atq; hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret: atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desyderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet, quis tam esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq; nõ auferret fructum uoluptatum omnino solitudo? uerum igitur illud est, quod à Tarentino Archita (ut opinor) dici solitum: nostros senes commemorare audiui ab alijs senibus auditum. siquis cœlũ ascendisset, naturamq; mundi & pulchritudinem syderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundissima fuisset, si aliquem cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperq; ad aliquid tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid desyderet, absurdissimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim uarius et multiplex usus amicitiæ, multæq; causæ suspicionum, offensionumq; dãtur. Quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre, sapiẽtis est. Vna illa subleuanda offensio est, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, et obiurgandi, et hæc accipienda amice, cum beneuole fiunt. Sed nescio quomodo uerum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit.

Obsequium

Obsequium amicos, ueritas odium parit.
Molesta ueritas est, siquidem ex ea nascitur odiũ, qđ est uenenum amicitiæ. Sed obsequium multo molesti us: quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligen tia est: primum ut monitio acerbitate, deinde obiurga tio contumelia careat. In obsequio autem (quoniã Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assenta tio uitiorum adiutrix procul amoueatur. quæ nõ mo do amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enĩ cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. Cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uerum audi re nequeat, huius salus desperãda est. Scitum est enim illud Catonis, multo melius de quibusdã acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur. illos uerum sæpe dicere, hos nunquam. Atq; illud ab surdum est, quod ij, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se non anguntur. obiurgari moleste ferunt. quod contra oportebat, delicto do lere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est ueræ amicitiæ, & alterum libe re facere, non aspere, alterum patienter accipere, nõ repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominum, atq; fallacium ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ue

ritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est uitiosa (Tollit enim iudicium ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. Delet enim ueritatem, sine qua nomen amicitiæ ualere non potest. Nam cum amicitiæ uis sit in eo: ut unus quasi animus fiat ex pluribus, qui fieri potest, si ne in uno quidem quoq; unus animus erit, idemq; semper. Sed uarius commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo sensum ac uoluntatem: sed etiam uultum atq; nutum conuertitur?

Negat quis: nego.
Ait? aio. Postremo imperaui egomet mihi,
Omnia assentari.

Vt ait idem Terentius. Sed ille sub gnatonis persona. quod amici genus adhibere omnino leuitatis est. Multi autem gnatonum similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores. horum est assentatio molesta, cum ad uanitatem accessit authoritas. Secerni autem blandus amicus à uero & internosci tam potest, adhibita diligentia, quàm omnia fucata & simulata à synceris atq; ueris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit inter popularē, idest assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. Quibus blanditijs C. Papyrius COSS. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de trib. pleb. reficiendis. Dissuasimus nos. sed nihil de me, de Scipione dicā libentius. Quāta illi (dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? ut facile ducem Po. Ro. nō comitem di-

ceres. Sed affuistis, et est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragijs populi repudiata est. atq; (ut ad me redeam) meministis. Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino COSS. q̄ popularis lex de sacerdotijs. C. Licinij Crassi uidebatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primum instituit in forum uerius agere cum populo. Tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile uincebat. Atq; id actum est prætore me, quinquennio antequam COSS. sim factus. Itaq; re magis quàm authoritate, causa illa defensa ē. Quod si in scena, idest in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modo id patefactum & illustratum est, q̄d in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? In qua nisi (ut dicitur) apertum pectus uideas, tuumq́; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne possis amare quidē aut amari, cum id quàm uere fiat, ignores. Quā quam ista assentatio pernitiosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit. atq; ea delectatur. Ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui uirtus. Optime enim se ipsa nouit, quamq́; amabilis sit, intelligit. Ego autem non de uirtute nunc loquor, sed de uirtutis opinione. Virtute enim ipsa nō tam multi præditi esse, q̄ uideri uolunt. Hos delectat assentatio, his fictus ad eorum uoluptatē sermo cū adhibetur. orationē illā uanā, testimoniū eē laudū suarū putant. Nulla ē igitur hæc

amicitia, cum alter uerum audire non uult, alter ad mentiẽdum paratus est. Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas uero agere gratias Thais mihi? Satis Erat respondere magnas, ingentes inquit.

Semper auget assentatio id, quod is cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. Quamobrem quamuis blanda ista uanitas apud eos ualeat, qui ipsi illam allectant & inuitant, tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo nõ uidet. nisi qui admodum est excors. callidus ille & occultus, ne se insinuet, studiose cauendum est. Nec enim facillime agnoscitur. quippe qui aduersando sæpe assentetur. & litigare se simulans blandiatur, Atq; ad extremum det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. Quid autem turpius, quàm illud? Quod ne accidat, magis cauendum est, ut in Epicureo.

Hodie me ante omnis comicos stultos senes.

Versaris atq; luseris lautissime.

Hæc enim in fabulis stultissima persona est improuidorum & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum idest sapiẽtum (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamq; ipsam concludamus aliquando. Virtus inquam C. Fanni, & tu Q. Muti & conciliat amicitias & conseruat. In ea

est enim conuenientia rerũ, in ea stabilitas, in ea constantia. quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se admouet, uicissimq; accipit illud, quod in altero est. Ex quo eorum exardescit amor siue amicitia. Vtrunq; enim dictum est ab amando. Amare enim nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quẽ ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hac nos adolescentes beneuolentia senes illos. L. Paulum M. Catonem. C. Gallum. P. Nasicam. Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem L. Furium. P. Rutilium. Spu. Mummiũ. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus. ut in uestra & in Q. Tuberonis equidem admodũ adolescentis. P Rutilij Virgini familiaritate delector. Quandoquidem ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia, maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus esse possis, quibus cum tanquam e carceribus emissus sis, cum ijsdem ad calcem (ut dicitur) peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semp aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiaq; sublata, omnis est è uita sublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquã est subito ereptus, uiuit tamen, semperq; uiuet. Virtutem enim semper amaui illius uiri, quæ extincta non est, nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam poste-

ris erit clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriã atq; imaginem præponendam putet. Equidẽ ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de R.P. fuit consensus. In hac rerum priuatarum consilium. In eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim. Nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem uictus, isq; communis, neq; solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atq; discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otiũ tempusq; contriuimus. Quarum rerum recordatio & memoria, si unà cum illo occidisset, desyderium coniunctissimi uiri atq; amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, et augentur cogitatione & memoria. Etsi planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium. Diutius enim iam in hoc desyderio esse non possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse debẽt, etiam si magna sunt. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

MARCI TVLLII CICERONIS PARADOXA AD M. BRVTVM.

ANIMADVERTI BRVTE sæpe Catonem auunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. Quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus mea sententia stoicus, & ea sentit, quæ non sane probantur in uulgus, & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile. nihil est tam horridum, tam incultum, quod nó splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat, de magnitudine animi, de continẽtia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ, stoice solet nullis oratorijs ornamentis adhibitis dicere. Ego uero illa ipsa, quæ uix in gymnasijs & in otio stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contráq; opi-

nionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur, tentare uolui possent ne proferri in lucem, idest in forū, & ita dici ut probarentur: an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoq; scripsi libentius, quod mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse socratica, longeq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorū uigiliarum munus in tuo nomine apparuit, & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea quæ dicuntur in scholis θετικῶς ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum, ut referas, nihil postulo. Non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ, tale tamen est, ut ex eadē officina exisse uideatur.

OTI MONON ΑΓΑΘΟΝ ΚΑΛΟΝ.

u Ereor ne cui uestrum ex stoicorum hominum disputationibus, nō ex meo sensu deprompta hæc uideatur oratio. Dicam tamen quod sentio, et dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquam me Hercule, ego neq; pecunias istorū, neq; tecta magnifica, neq; opes, neq; imperia, neq; eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates, in bonis rebus esse numerandas duxi. Quippe cum uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tantum desyderare maxime quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cu-

piditatis sitis·neq; ea, solumq́; habent, libidine augẽdi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam: qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra solo uerbo bona putauerunt appellanda: cum re, ac factis longe aliter iudicauissent. Potest ne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse nõ bonus? Atqui ista omnia talia uidemus: ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem licet irrideat, siquis uelit. plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio, neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, siquis pecus, aut supellectilem amiserit: nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem (ut opinor) qui numeratur inter septem sapientes. Cuius cum patriam Prienem cœpisset hostis, cæteriq́; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent. cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret, ego uero inquit facio. Nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis bonum? Siquid recte fit & honeste, et cũ uirtute, id bene fieri uere dicitur. Et quod rectum et honestum, & cum uirtute est, id solum opinor bonũ. Sed hæc uideri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur, uita atque factis illustranda sunt summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quàm satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis num ullam cogitationem habuisse uideantur ij, qui hanc. R. P. tam præclare fun-

datam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delitias, aut epularū ad uoluptates? Ponite ante oculos unumquēq; regum. uultis incipiam à Romulo? uultis post liberam ciuitatem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? Iis ne quæ isti bona appellant, an rebus gestis, atq; uirtutibus? Quid autem Numa Pōpilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines ad fictiles urnulas fuisse, q̄ delicatas aliorū pateras arbitramur? Omitto reliquos. Sunt enim oēs pares inter se præter superbum. Brutum uero siquis roget, quid egerit in patria liberāda. Siquis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint, num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officium fortis & magni uiri, quicquam aliud propositum fuisse uideatur? Quæ res ad necem Porsenæ Q. Mutium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ uis Horatium Coclitem, contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ uis patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabritij? quid tenuitas uictus M. Curij sequebatur? q̄d duo propugnacula belli punici. Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? Quid Africanus minor? quid maior? quid inter horum ætates interiectus Cato? q̄d innumerabiles alij? (Nam domesticis exemplis abundamus) an putamus quenquam horum cogitasse quicquam in uita sibi expetendum, nisi quod laudabile

esse, & praeclarum uideretur? Veniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiae, etiam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis ebore & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui caelato auro & argento, qui corinthijs operibus abundant. An C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere uoluit, se similes esse malint? Atq; haec quidē quae modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent. Illud tamen arcte tenent, accurrateq; defendunt, uoluptatem esse summum bonum. Quae quidem mihi uox pecudum uidetur esse non hominum. Tu cum tibi siue Deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est praestantius, neq, diuinius, sic te ipse abijcies, atq; prosternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem aliq̄d putes interesse? Quicquam ne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Vt enim quisquis est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime. neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, non possit honeste gloriari. Quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit. aut laudabiliorem uirum? An quisquam in potiundis uoluptatibus, gloria de se, et praedicatione effert? Atqui si uoluptas, quae plurimorum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaq;, quo ē maior, eo magis mentē ex sua sede & statu dimouet: profecto nihil est aliud, bene & beate uiuere, nisi honeste & recte uiuere.

PARADOXA

ΟΤΙ ΑΥΤΑΡΧΗΣ Η ΑΡΕΤΗ ΠΡΟΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΝ.

Ec uero ego. M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquã esse putaui. Nõ enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis non grauitas, nõ fides, non constantia, non ulla uirtus, non deniq; animus ipse: qui tot uirtutum præsidio munitus, tantóq; comitatu uirtutis septus, cum corpus eius caperetur, carpi certe ipse non potuit. C. uero Marium uidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus: in aduersis unus ex summis uiris uidebatur, quo beatius esse mortali nihil potest. NESCIS, INSANE, NESCIS QVANTAS VIRES VIRTVS HABEAT. Nomen tantum uirtutis usurpas, quid ipsa ualeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex se se, quiq; in se uno sua ponit omnia. Cui autem spes omnis & ratio & cogitatio pendet ex fortuna: huic nihil potest esse certi, nihil'q; quod exploratum habeat, permansurum sibi quidem, ne unum diem. eum tu hominem terreto, si quẽ eris nactus, istius modi mortis aut exilij minis. Mihi uero quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem, euenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem quẽ neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria?

Mortem ne mihi minitaris? ut omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis demigrãdum sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum uita omnia extinguntur non his, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile illis, quibus quasi circunscriptus est habitandi locus, non his qui omnẽ orbem terrarum, unã urbem esse ducunt. Te miseriæ, te erumnæ premunt omnes qui te beatum, qui te florentem putas, tuæ libidines te torquent. tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum quod habes, ne non diuturnum sit futurum times. Te conscientiæ stimulant maleficiorũ tuorum. te metus exanimant iudiciorũ atq; legum. quocunq; aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ. quæ te respirare nõ sinunt. Quãobrem ut improbo, & stulto, & inerti, nemini bene esse potest, sic bonus uir & fortis, & sapiens miser esse nemo põt. Nec uero cuius uirtus, moresq; laudãdi sunt, eius nõ laudanda uita est, neq; porro fugienda uita quæ laudãda ẽ. Esset autem fugienda, si eẽt misera. Quamobrẽ quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ΟΤΙ ΙΣΑ ΤΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ

n Ec enim peccata rerum euentu, sed uitijs hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus. ipsum quidem illud peccare quoquo te uerteris, unum est. Auri nauem euertat gubernator an paleæ in re aliquantum, in guber=

natoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido i mulie re ignota. dolor ad p uciores pertinet, q̃ si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili uirgne. Peccauit uero nihilominus. Siquidem est peccare, tanquam trá sire lineas. quod cũ feceris culpa commissa est, quàm longe progrediare cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam, nihil pertinet. peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur nó licere. Id siquidem nec maius nec minus unquam fieri potest. quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccata nascantur, æqualia ut sint oportet. Quod si uirtutes pares sunt inter se paria esse ẽt uitia necesse est. Atq; pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperatiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facile potest perspici. An uirum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit, nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. Etenim si benefacta, recte facta sunt, & nihil recto rectius, certe nec bono quidem melius quicquam inueniri potest. Seqtur igitur, ut etiã uitia sint paria. Siquidem prauitates animi recte uitia dicuntur. Atqui quoniam pares uirtutes sunt, recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debẽt.

Itemq; peccata, quoniam ex uitijs manant, sint æqua lia necesse est. A philosophis inquit ista sumus. metuebam ne à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene Hercule narras. Nam istum doctum & sapientem uirum fuisse memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint, præsertim cum hac sententia non modo uerior, sed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla possit. Quæ uis enim quæ magis arceat homines ab improbitate omni, q̃ si senserint nullum in delictis eé discrimen? et æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferantur. quancunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihil ne igitur inter est (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari qualia sint, non facile possunt. Patrem uita priuare, si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerunt, paricidæ fuerunt? Ergo & parenti nonnunquam adimi uita sine scelere potest, & seruo sæpe sine iniuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit. Quæ quando alteri accessit, id fit propensius. Si utrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur, in patris uita uiolanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreauit, is qui

aluit, is qui erudiuit, is qui sede, ac domo atq; in R. P. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eosque pœna maiore dignus est. Sed nos in uita non quæ cuiq; peccato pœna sit, sed quantum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse, quicquid non licet, nefas putare debemus, etiã ne in minimis rebus. Siquidem rerum modum fingere nõ possumus, animorum modum tenere possumus. Histrio si paulo se moueat extra numerum, aut si uersus pronuntiatus est syllaba una breuior, aut lõgior, ex sibilatur & exploditur. In uita quæ omni gestu moderatior, omni usu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis, in uitæ societate audiã ciuem digitis peccata dimetiẽtem sua? si uisa sint breuiora: leuiora qui possint uideri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atq; ordinis. Perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ΟΤΙ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΜΩΡΙ ΜΑΙΝΟΝΤΑΙ

e Go uero te nõ stultum, ut sæpe, non improbum ut semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessarijs. Sapientis animus, magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus septus, uincetur et expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli potest? quæ est enim ciuitas? omnis ne conuentus ferorum & immanium? omnis ne etiã fugitiuorũ, ac latronum congregata

num congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant, cum iudicia iacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in R.P. non erat. prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, et reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs, ad tuum scelus, furoremq; conuersæ, num ciuitas erat? Itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ nulla erat. accersitus in ciuitatem sum, cum esset in R.P. COSS. qui tum nullus fuerat, essetq; senatus, qui tum occiderat, esset consensus populi liberi cum esset iuris, & æquitatis, quæ uincula sunt ciuitatis, repetita memoria. At uide quàm ista tui latrocinij tela contempserim. Iactam & immissam à te nefariam in me iniuriã semper duxi, tamen peruenisse ad me nunquam putaui. Nisi forte cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neq; meũ est, neq; cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiã, meas curas, uigilias, cõsilia, quibus R.P. inuicta stat, si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses, multo etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses, tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem

ſenatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, commendabat. Tu ne nunc quidem es ciuis, niſi forte idē hoſtis et ciuis eſſe puteris. An tu ciuem ab hoſte natura ac loco, non animo, factiſq; diſtinguis? Cædem in foro feciſti. armatis latronibus templa tenuiſti. priuatorum domos, ædeſq; ſacras incendiſti. Cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? potes autē eſſe tu ciuis, propter quem aliqn̄ ciuitas non fuit? et me exulem tuo nomine appellas, cum omnes meo diſceſſu exulaſſe R. P. putent? Nunquam ne homo amentiſſime te circunſpicies? Nunquā ne quid facias conſyderabis, nec quid loquare? Neſcis exilium, ſcelerum eſſe pœnam. Meum illud iter ob præclariſſimas res à me antegeſtas eſſe ſuſceptum? Omnes ſcelerati atq; impij, quorum tute ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. An cum omnes leges te exulem eſſe iubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante ſenatum? tua ſica deprehenſa eſt. Qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti, qui incendium fecerit? ædes nympharū manu tua deflagrarunt. Qui templa deorum occupauerit? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, qbus omnibus es exul? familiariſſimus tuus de te priuilegium tulit, ut ſi in opertum Bonæ deæ acceſſiſſes, exulares. At te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus eiectus in exiliū, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum inquis, & tu quidem in portu fuiſti. Non igitur ubi quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi eum legibus eſ

se subiectum, non oportebit.

ΟΤΙ ΟΙ ΣΟΦΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΩΡΟΙ ΔΟΥΛΟΙ.

Laudetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat, tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimus dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit. Dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habēdus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum authoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio. Cum uero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego simulem, me, siquid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis uiris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? Potestas uiuēdi ut uelis. Quis igitur uiuit ut uult, nisi profecto q recta sequtur, q gaudet officio, cui uiuēdi uia consyderata atq; prouisa est, q legibus quidē non propter metum paret, sed eas sequtur, atq; colit, qa id salutare maxime

esse iudicat. qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere, cuius omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq; referuntur. nec est ulla res, quae plus apud eum polleat, quàm ipsius uoluntas, atque iudicium. Cui quidem, etiam quae uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit. sicut sapiens poeta dixit.

Suis quisq; fingitur moribus.

Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod & si ita esse, pluribus uerbis disserendum est, illud tamen breui conficiendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi serui. nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, ut mancipia, quae sunt dominorum, facta nexu, aut aliquo iure ciuili. sed si seruitus sit, sicut est obedientia fracti animi, et abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber uidetur? cui mulier imperat, cui leges imponit, praescribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil negare audet? Si poscit, dandum est. si uocat, ueniendum. si eiicit, abeundum. si minatur, extimescendum. Ego uero istum non modo seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur serui, sed tamen serui atrienses, ac tu pari stultitia, quos signa, quos

tabulæ, quos cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant, ex summis inquiunt ciuitatis principes sumus. Vos uero ne conseruorum quidem uestrorũ principes estis. sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent, sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt ipsius ciuitatis is locum penè infimum tenent. Magna inquit bella gessi, magnis imperijs & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquot Polycleti. omitto un de sustuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem, cum uideo, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Non'ne igitur sunt illa festiua? sint. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita uenusta habeantur ista, non ut uincula uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mũmius, aliquem istorum, uideret Matellionem corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset. utrum illum ciuem excellentem, an atriensem seruum diligentem putaret? Reuiuiscat. M. Curius, aut eorũ aliquis quorum in uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, & uideat aliquem summis populi beneficijs usum, barbatulos mullulos exceptantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copia gloriantem, non'ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum ma

iore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? loquitur ad uoluntatem, quicquid denuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior honoris, imperij, prouinciarũ, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm uehemens? Cethego homini non probatissimo seruire res coegit eos, qui sibi esse amplissimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, deniq; supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas æstimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum timor? quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendum. omnes qui aliquid scire uidentur, tanquam domini timentur. Iudex uero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus seruitus? quis ualet igitur illa eloquẽtissimi uiri. L. Crassi, copiosa magis, quàm sapiens oratio? Eripite nos ex seruitute. Quæ est ista seruitus, tam claro homini, tanq; nobili. OMNIS ENIM ANIMI DEBILITATA ET HVMILIS ET FRACTA TIMIDITAS, SERVITVS EST. Nolite sinere nos cuiquam seruire, nisi uobis uniuersis, quibus possumus & debemus. In liberta-

tem uendicari uult? Minime. Quid enim adiūgit? nisi uobis uniuersis. Dominum mutare, nō liber esse uult, quibus et possumus, et seruire debemus. Nos uero siqui dē animo excelso, et alto, et uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quā doqdem potes. debere te ne dixeris, quoniā nihil q̄squā debet, nisi qđ est turpe, nō reddere. Sed hæc hactenus. Ille uideat, quomodo imperator esse possit, cum eum ne liberū quidem esse, ratio & ueritas ipsa conuicat.

ΟΤΙ ΜΟΝΟΣ Ο ΣΟΦΟΣ ΓΛΟΥΣΙΟΣ.

q Væ est ista in commemoranda pecunia tua, tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? prò dij immortales. Egone me audisse aliquid, & didicisse non gaudeā? Solus ne tu diues? Quid si ne diues quidem? quid si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se iu dicet diuitem, non hominum sermo, neq; possessiones tuæ, qui sibi nihil deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia. concedo diues est. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini, ne honestus quidem esse possit ullus, si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis, si socios spolias,

ærarium expilas, si testamenta amicorum expectas quidem, atq; ipse supponis, hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? animus hominis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inanem uideo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quãtum cuiq; sat est, metiantur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures? maiore. & si (ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique satis est, ad id accommodatur (ut ante dixi) diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum dicœres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus, quod Po. Ro. ex tantis uectigalibus iam pridem uix potest. Ergo hoc proposito nunquam eris diues. antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones & magna equitum ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas, id quod exoptas. Itaq; istam paupertatem, uel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam ut ijs, qui honeste rem quærunt, mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito, sic qui uidet domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocentes & pecuniosos reos eodem te autho-

re corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs intercisas, pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorũ ad fœnerandas, diripiendasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum liberis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illã Syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia uenalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, uocẽ, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc uere dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia. Copiam autem declarat satietas rerũ atque abundantia, quam tu, quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte. Est enim ad uulgi opinionem mediocris: ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atq; æstimanda res sit, utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curij? Hæreditatem. L. Pauli, an liberalitatem Africani. qui eius hæreditatis. Q. Maximo fratri partem suam concessit? hæc profecto quæ sunt summarum uirtutum pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisq; quod pluri-

mi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla uis auri & argenti pluris quàm uirtus æstimanda est. O' dij immortales non intelligunt homines, QVAM MAGNVM VECTIGAL SIT PARSIMONIA. Venio enim iam ad sumptuosos. relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia. Ego centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, et sola marmorea, ea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & uestem infinite concupiscenti, non modo ad fructum ille sumptus est, sed etiam ad fœnus, exiguus. Ex meo tenui uectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur est ditior cui deest an cui superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam, an que suis se uiribus sustinet? Sed qui ego de me loquor? qui morum ac temporum uitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore uerser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios & Licinios loquamur) pauper tandem fuit. Habuit enim ædiculas in carinis, & fundum in Lauicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus? Vtinam quidem essemus? sed non æstimatione census, uerum uictu, atq; cultu, terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est. non esse emacem, uectigal est. Contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores, prata & areas quasdam magni æstimãt,

quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest, quanti est æstimanda uirtus? quæ nec eripi, nec surripi potest unquam neq; naufragio, neq; incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res ei fructuosas & sempiternas, soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis. Satis esse putant quod est. nihil appetunt. nulla re egent. nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas atq; in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui quod haberet, esset satis, non modo non copiosi ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes æstimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS. EX LIBRO DE RE. P. SEXTO.

c VM IN AFRICAM Venissem anitio Manilio COSS. ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm ut Masanissam conuenirem regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. ad quē ut ueni complexus me senex collachrymauit, aliquantóq; post suspexit in cœlum, & grates inquit tibi ago summe Sol, uobisq; reliquis cœlites, quod antequam ex hac uita migro, conspicio in meo regno & his tectis. P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipse recreor. Ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi atq; inuictissimi uiri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra. R. P. perconctatus est, multisq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáq; eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde ut cubitum discessimus me, & fessum de uia, & qui ad multam noctem uigilassem, arctior quàm solebat somnus complexus est. Hic mihi

(Credo equidē, ex hoc quod eramus locuti). Fit enim sæpe ferè, ut cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpissime uigilans solebat cogitare et loqui Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipso erat notior. Quē ut agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, ades inquit animo, & omitte timorem Scipio, et quæ dicam trade memoriæ. Vides ne illam urbem, quæ parere Po. Ro. coacta per me renouat pristina bella, nec potest qeſcere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso & pleno stellarum, illustri & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis penè miles. hanc hoc biennio COSS. euertes, eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris. CENS. q; fueris, & obieris legatus ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delegere iterū absens COS. bellumq; maximum conficies, Numātiam excindēs. sed cum eris curru capitoliū inuectus, offendes. R. P. perturbatam consilijs nepotis mei. Hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. Sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam. Nam cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; cōuerterit, duoq; hi numeri, quorum uterq; plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalē confecerint, in te unum atq; tuum nomen se tota cōuertet ciuitas. te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini

intue buntur. Tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne multa. DICT. R. Pub. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius, ingemuissentq; caeteri uehementius, leniter arridens Scipio, queso inquit neme è somno excitetis, & pax sit rebus. audite caetera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam. R. P. sic habeto, omnibus qui patriam conseruauerint adiuuerint, auxerint, certum esse in coelo ac diffinitum locum, ubi beati aeuo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, coetusq; hominum iure sociati, quae ciuitates appellantur. harum rectores: & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego etsi eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis quaesiui tamen uiueret ne ipse pater Paulus, et alij, quos nos extinctos arbitremur. Immo uero inquit hi uiuunt, qui ex corporum uinculis tanquam è carcere euolauerunt. Vestra uero, quae dicitur uita, mors est. Quin tu aspicias ad te uenientem paulum patrem. quem (ut uidi) equidem uim lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque osculans flere prohibebat. Atque ego ut primum fletu represso loqui posse coepi, queso inquam pater sanctissime, atque optime, quoniam haec est uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? Nō est ita inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est

omne quod conspicis, istis te corporis custodijs libera uerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra. Hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas uocatis, quæ globosæ & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis, nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus ex hominum uita migrandum est, ne munus humanum assignatum à Deo defugisse uideamini. Sed sic Scipio ut auus hic tuus, ut ego qui te genui iustitiam cole, & pietatem, quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est. qa ea uita uia est in cœlũ, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem uides. Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens, quem uos (ut à graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia uidebantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus, et eæ magnitudines omniũ, quas esse nunq̃ suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrarũ magnitudinem facile uincebãt. Iam uero ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperij nostri quo quasi eius punctum attingimus,

pœniteret. Quam cum magis intuerer, quæso inqt Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Numne aspicis quæ in templa ueneris, nouem tibi orbibus uel potius globis connexa sunt omnia, quorum unus est cœlestis extimus: qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus arcens et continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui uoluuntur stellarum cursus sempiterni, cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris saturniam nominant. Deinde est hominum generi prosper & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. Deinde subtermediam ferè regionem Sol optinet dux & princeps & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine ut cuncta sua luce lustret & compleat. Hunc ut comites consecuntur, alter ueneris, alter Mercurij cursus. In infimoq; orbe luna radijs solis accensa conuertitur. Infra autem iam nihil est nisi mortale & caducum præter animos generi hominum munere deorum datos. Supra lunam sunt omnia æterna. Nam ea quæ est media & nona tellus, neque mouetur, & infima est, et in ea feruntur omnia sua motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, quis hic inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis impulsu & motu ipsorum orbium efficitur, qui acuta

cum grauibus

cum grauibus temperans, æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt. & natura fert, & extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. Nã terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorum Mercurij et Veneris modorum septem efficiunt distinctos interuallis sonos, q numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines neruis imitati atq; cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum. Sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu completæ aures obsurduerunt. Nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi nilus ad illa, quæ catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. Hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint. Sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies uestra, sensusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tũ Africanus inquit. Sentio te sedem etiam nunc hominum contemplari ac domum. Quæ si tibi parua (ut est) ita uidetur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi po

tes? Vides habitari in terra raris & angustijs in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas. Hosq; qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim uersos, partim etiam aduersos stare uobis, à quibus spectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam et circundatam cingulis, è quibus duos maxime inter se diuersos, et cœli uerticibus ipsis ex utraq; parte subnixos, obriguisse pruina uides. Medium autem illum & maximum solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum australis ille, in quo qui insistunt aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus. Hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quàm uos tenui parte contingat. Omnis enim terra quæ colitur, uobis angustata uerticibus, lateribus latior, parua quædam insula est circunfusa illo mari, quod atlanticum, quod magnum, quod oceanum appellatis in terris, qui tamen tanto nomine, quàm sit paruus, uides. Ex his ipsis cultis, notisq; terris, num aut tuum, aut cuiusq; nostrum nomen uel caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, uel illum gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austriue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis cernis profecto quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem qui de uobis loquuntur, quàm diu loquentur? Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusq; nostrum à pa

tribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones, exustionesq́; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab his, qui postea nascentur sermonem fore de te, cum ab his nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores & certe meliores fuerunt uiri, cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo solis, idest unius astri reditum metiuntur, cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemq́; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertens annus appellari potest, in quo uix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namq́; ut olim deficere sol hominibus, extinguiq́; uisus est, cum Romuli animus hæc ipsa in tẽpla penetrauit, quandoq́; eadẽ parte sol, eodemq́; tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq́; reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum uigesimam partem scito esse conuersam. Quo circa si reditum in hunc locum desperaueris in quo omnia sunt magnis & præstantibus uiris, quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare si uoles, atq; ad hanc sedem & æternam domum contueri, neq; sermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus.

Quid de te alij loquantur, ipsi uideant, sed loquen
tur tamen. Sermo autem omnis ille & angustijs cin-
gitur his regionum, quas uides, nec unquam de ullo
perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obli
uione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, ego
uero inquam ó Africane, siquidem benemeritis de
patria quasi limes ad cœli aditum patet, quanquam
à pueritia uestigijs ingressus patrijs & tuis, decori
uestro non defui, nunc tamen tanto præmio proposi
to enitar multo uigilantius. Et ille. Tu uero enitere,
& sic habeto te non esse mortalem, sed corpus hoc.
Nec enim is es, quem forma ista declarat, sed mens
cuiusque is est quisque non ea figura, quæ digito de
monstrari potest. Deum te igitur scito esse. siquidem
Deus est qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præui
det, qui tam regit & moderatur & mouet id corpus,
cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps il=
le Deus. & ut ipse mundum ex quadam parte mor
talem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus
sempiternus mouet. Nam quod semper mouetur, æter
num est. quod autem motum affert alicui, quodque ipsum
agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuen-
di finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese
mouet, quia nunquam deseritur à se nunquam ne
moueri quidem desinit, quin etiam cæteris, quæ mo=
uentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Princi=
pio autem nulla est origo. Nam ex principio oriuntur
omnia. ipsum autem nulla ex re fieri potest. Nec enim
esset hoc principium, quod gigneretur aliũde. Quod
si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam.

Nam principium extinctum nec ipsum ab alio rena
scetur, nec ex se aliud creabit. Siquidem necesse est
à principio omnia oriri. Ita sit, ut motus principium,
ex eo sit, quod ipsum à se mouetur. Id autem nec na
sci potest, nec mori. uel concidat omne cœlum, omnisq;
natura consistat necesse est, ne uim ullam nanciscatur,
que à primo impulsu moueatur. Cum pateat
igitur æternum id esse, quod à seipso moueatur, quis
est hic, qui hanc naturam animis esse tributam neget?
Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur
externo. Quod autem anima est, id motu cietur inte
riore. Nam hæc est natura propria animæ, atque
uis, quæ si est una, ex omnibus quæ sese moueat, neq;
nata est certe, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis
rebus. Sūt autem optimæ curæ de salute patriæ,
quibus agitatus et exercitatus animus uelocitas in hāc
sedem & domum suam peruolabit. Idq; otius faciet,
si iam tum cum erit inclusus in corpore, eminebit
foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam
maxime se à corpore abstrahet. Nam eorum animi,
qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumq;
quasi se ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum
uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum
iura uiolauerunt, corporibus elapsi, circùm terram
ipsam uolutantur, nec in hunc locum nisi multis exagitati
seculis, reuertuntur. Ille discessit. Ego somno
statim solutus sum.

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥ, ΚΑΤΩΝ Η ΠΕΡΙ ΓΗΡΩΣ.

ΕΡΜΗΝΙΑ ΘΕΟΔΟΡΟΥ.

Ὦ Τίτε· εἴ κεν ἐγὼ πρόφρων τοι ἵκωμαι ἀρήξων, τάχυ τε κούφην ἀργαλέην μελεδῶνά γε θῶμαι. Ἥ σ' αὔτως ἕψουσ' αἰνῶς, μάλα δὴ κατατήκει. Ἡ δὲ παγεῖσ' ἐν στήθεσι θυμόν σ' ἀμφικραδαίνει· τῇ νῦν τείρεαι, ἄεθλον ἔπει τ' ἂν ἐμοί τί ποτ' εἴη; Ἔξεστι γάρ τοι κἀμοὶ φᾶναι ταυτὰ ἔπη ὦ ἀττικὲ, ἅπερ ἐκεῖνος ὁ ἀνὴρ πρὸς Φλαμίνιον, ἐπὶ πράγματι μὲν, οὐ πάνυ μεγάλῳ. ἔμπλεως γε μὴν πίστεως ὢν εἰρήκει· καίτοι εὖ οἶδα μηδὲν κατὰ Φλαμίνιον σέγε ὦ ἀττικὲ μεριμνᾶν νύκτας τε καὶ ἤματα πάντα. Ἔγνων γάρ σου τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιεικές τε καὶ κόσμιον. καί σε μὴ μόνον ἐπωνυμίαν ἀθήνηθεν ἀπενέγκασθαι, ἀλλὰ καὶ φρόνησιν καὶ παιδείαν μανθάνω. Ὑποπτεύω μέν τοι καί σε τοῖς αὐτοῖς οἷς ἔσθ' ὅτε καὶ ἐμαυτὸν χαλεπώτερον ἐνοχλεῖσθαι· ὧν ἄρ' ἡ παραμυθία καὶ μείζων δήτις δεῖ, καὶ εἰς ἕτερόν γε ὑπερκείσθω καιρόν. νῦν δέ μοι πρὸς σὲ ἄττα συγγράψαι ἔδοξε γήρως πέρι. τοῦ γάρ τοι φορτίου τοῦδε ὅπερ ἐμοὶ κοινὸν ὑπάρχει πρὸς σε, ἤτοι ἐπιτιθεμένου ἤδη τοῦ γήρως, ἢ καὶ ἐπερχομένου, κουφίσαι δεῖν, καί σε καὶ ἐμαυτὸν ἀξιῶ. καίτοι εὖ εἰδὼς σέγε φέροντά τε αὐτὸ καὶ οἴσοντα ὥσπερ ἀμέλει καὶ τἄλλα πάντα μετρίως τε καὶ σοφῶς· ἀλλά μοι

ἐπειδὴ βουλομένῳ ἦν περὶ γήρως τι συγγράψαι, σὺ προσέβαλλες ἄξιος δῶρου τοῦδε· ᾧ γ᾽ ἂν ἐς κοινὸν χρῷτο ἡμῶν ἑκάτερος: ἐμοί γε οὖν ἡ τοῦ τοιούτου σύνταξις λόγου οὕτω πως καθ᾽ ἡδονὴν ἐγεγόνει, ὥς τε μὴ μόνον τὰ χαλεπὰ τοῦ γήρως ξύμπαντα ἀπερρίφθαι, ἀλλὰ καὶ μαλθακὸν τὸ γῆρας προσαπειργάσθαι καὶ ἡδύ: οὐ μήποτ᾽ οὖν ἱκανῶς πρὸς ἀξίαν ἐγκωμιάσαι φιλοσοφίαν γένηται. ᾗ γ᾽ ὁ πειθόμενος οἷός τε διάγειν ἔξω χαλεπῶν τὸν τοῦ βίου σύμπαντα χρόνον: ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων πέρι, πολλά τε εἰρήκαμεν, καὶ εἰσαῦθις ἐροῦμεν πολλάκις: τὸ νῦν δ᾽ εἶναι βιβλίον τοῦτό σοι περὶ γήρως πεπόμφαμεν: πάντα δὲ τὸν λόγον, οὐ Τιθωνῷ κατάπερ Ἀρίστων ὁ Χῖος περιτεθεικότες ἐσμὲν, τοῦ μή τι σμικρὸν ὡς ἐν μύθοις ἀξίωμα εἶναι, ἀλλὰ Μάρκῳ Κάτωνι γέροντι· ἵνα μείζονος ἔχοιτο ἀξιώματος ὁ λόγος: πρὸς τοῦτον δὲ Λαίλιον καὶ Σκιπίωνα θαυμάζοντας πεποιήκαμεν, ὅτι ῥᾳδίως αὐτὸς φέρῃ τὸ γῆρας: κἀκείνοις αὖ πάλιν τόν δὲ ἀποκρινόμενον: ὁ δέ γε εἴ τι πολυμαθέστερον δοκεῖ διαλέγεσθαι, ἢ ὡς ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτὸς εἴωθεν συγγράμμασι, τοῖς ἑλληνικοῖς τοῦτό γε ἀπόνεμε λόγοις: περὶ οὗ δῆλον ὡς ὅγ᾽ ἐν γήρᾳ τυγχάνῃ λίαν ἐσπουδακὼς, ἀλλά τι δεῖ πλειόνων: ἤδη γὰρ ὁ λόγος αὐτοῦ Κάτωνος πᾶσαν τὴν ἡμετέραν περὶ γήρως δηλώσῃ διάνοιαν.

ΣΚΙΠΙΩΝ.

π

Ολλάκις ὦ Μάρκε Κάτων θαυμάζειν εἴωθα μετὰ γαΐου Λαιλίου τουτουΐ ποτὲ μὲν τὴν σὴν περὶ τἆλλα ἐπιφανῆ τε καὶ τελείαν σοφίαν. ποτὲ δὲ καὶ μάλιστα, τὸ μηδεπώποτέ σοι ἐπαχθὲς ὂν τὸ γῆρας αἰσθέσθαι. ὅπερ οὐκ ὀλίγοις τῶν γερόντων, οὕτως ἐστὶ μισητὸν, ὥστε σφᾶς ἀνέχειν φορτίον φάσκειν αἴτνης βαρύτερον. ΚΑΤΩΝ. Πρᾶγμα ἥκιστα χαλεπὸν θαυμάζειν ἐοίκατε ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε. οἷς μὲν γὰρ ἐπικουρία παρ' αὐτοῖς οὐδεμία πρὸς τὸ ζῆν εὖ τε καὶ μακαρίως, τούτοις ἐπαχθής ἐστιν ἡλικία πᾶσα: ὅσοι δὲ παρὰ σφῶν πάντα αἰτοῦσι τὰ ἀγαθὰ, τούτοις κακὸν οὐδὲν οἷόν τε δοκεῖν ὧν ἂν φύσεως ἀνάγκη ἐπάγῃ: οἷον δὴ καὶ τὸ γῆρας τυγχάνει μάλιστα ὄν: ὃ κτήσασθαι μὲν εὔχονται πάντες ἄνθρωποι, κτησάμενοι δὲ τοῦτο πάλιν αὐτὸ αἰτιῶνται. ἔστι τοσοῦτο δ' ἡ κοινὴ ἀστασίας καὶ εὐηθείας καὶ κακοηθείας: θᾶττον αὐτό φασιν ἢ ᾠήθησαν ἂν ὑποδύεσθαι: πρῶτον μὲν οὖν τίς αὐτοὺς οἴεσθαι βιάζεται τὰ ψευδῆ. τί γὰρ θᾶττον νεανίσκῳ τὸ γῆρας, ἢ παιδὶ ἡ νεανικὴ ὑποδύεται ἡλικία. ἔπειτα δὲ πῶς ἧττον αὐτοῖς ἐπαχθὲς ἔσται τὸ γῆρας εἰ ἔτος διατελοῖεν ὀκτακοσιοστὸν ἢ ὀγδοηκοστόν: τὸ γὰρ τοῦ βίου παρεληλυθὸς κἂν μακρὸν ἐξερρυηκὸς μέντοι ἅπαξ: οὐδενὶ ἂν ἔτι παραμυθίῳ γέροντα εὐήθη καταμειλίσσειν δυνατὸν εἴη: δι' ὃ δὴ εἰ τὴν ἐμὴν σοφίαν

φιλεῖτε θαυμάζειν, ἢ ὄφελον ἦν ἀξία, τῆς θ' ὑμῶν ὑπολήψεως, τῆς θ' ἡμέρας ἐπωνυμίας, ἐν τούτῳ τυγχάνομεν ὄντες σοφοί, ὅτι φύσει ἡγεμόνι ἀρίστῃ ἑπόμεθα καθάπερ θεῷ· καὶ πειθόμεθα ταύτῃ, ὑφ' ἧς οὐκ εἰκὸς τῶν ἄλλων τοῦ βίου μερῶν εὖ διαγεγραμμένων, τὸ τελευταῖον δρᾶμα ὥσπερ ὑπὸ ῥαθύμου ποιητοῦ ἠμελῆσθαι. ἀλλὰ γὰρ ὅμως ἀναγκαῖον ἦν καί τι τοῦ ἔσχατον εἶναι· καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀκροδρύων καὶ τῶν ἐκ γῆς καρπῶν ὡσανεὶ παρεπόντι καὶ εὐκατάπτωτον ὡραίᾳ πεπάνσει· ὃ δὴ πράως οἰστέον ἂν εἴη ἀνδρὶ σοφῷ· τί γὰρ ἄλλο τὸ δίκην γιγάντων θεομαχεῖν ἐστὶν, ἢ τὸ τῇ φύσει ἀμύνεσθαι. ΛΑΙΛΙΟΣ. Οὐκοῦν ὦ Κάτων κεχαρισμενώτατ' ἂν ἡμῖν ἵνα καὶ ὑπὲρ Σκιπίωνος ὑπόσχωμαι δράσειας· εἴγ' ἐπειδήπερ ἐλπίζομεν καὶ μέντοι προθυμούμεθα εἰς γέροντας ἀφικέσθαι, πολὺ πρότερον μάθοιμεν παρὰ σοῦ τίσι ποτὲ λόγοις ῥᾷστα φέρειν δυναίμεθα τὴν βαρύνουσαν αὐτὴν ἡλικίαν. ΚΑΤΩΝ. Ποιήσω γε δὴ ὦ Λαίλιε ἄλλως τε καὶ εἰ ὑμῶν ἑκατέρων, ἐν χάριτι ἔσται ὡς λέγεις·

ΛΑΙΛΙΟΣ. Καὶ μάλα ὦ Κάτων ἡμεῖς γε βουλόμεθα εἰ μή τι σοι χαλεπὸν, ὥσπερ τινὰ μακρὰν ὁδὸν προεληλυθώς, ἣν καὶ ἡμᾶς ὁμοίως δεήσει πορεύεσθαι. τοῦτο εἰς ὅπερ ἀφίκου, ἰδεῖν ὁποῖόν τι ἐστί. ΚΑΤΩΝ. Ποιήσω δὴ ταῦτα ὦ Λαίλιε, ὡς ἂν οἷός τε γένωμαι. πολλάκις γάρ τοι καὶ περιέτυχον ὀδυρμοῖς ἀνδρῶν ἡλικιωτῶν ἐμῶν. ὅμοιον ὁμοίῳ δεῖ πελάζειν παλαιὰ παροιμία. οὓς Γάϊος Σαλινάτωρ· οὓς Σπόριος Ἀλβῖνος ἄνδρες ὑπατικοὶ ἡμέτεροι σχεδόν τι ἡλικιῶται εἰώθασι καὶ ὀδύρεσθαι. τὸ μὲν, ὡς τῶν ἡδονῶν στερόμενοι ὧν ἄνευ οὐδ' ἂν ᾤοιντο ζῆν. τὸ δ' ὡς ὑπὸ τούτων ὑπερορώμενοι, ὑφ' ὧν εἰώθεσαν διακονεῖσθαι καὶ θεραπεύεσθαι. οὗτοι δέ οὐ τὸ αἴτιον

ἐδόκουν ἐμοὶ αἰτιᾶσθαι· εἰ γὰρ ἦν τοῦτο γήρως αἰτία, κἂν ἐμοὶ τοῖς αὐτοῖς τούτοις χρῆσθαι συνέβαινε, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι τῶν πρεσβυτέρων· ὧν τὸ γῆρας πολλῶν ὄντων, ἔξω μεμψιμοιρίας ὂν οἶδα ἐγώ· οἵ γε τὸ τῶν ἐπιθυμητικῶν ἀπολελύσθαι δεσμῶν οὐ φέρουσι χαλεπῶς· οὐδέ τι ὑπὸ τῶν σφετέρων ὑπερορῶνται. ἀλλὰ πάντων δὴ τῶν τοιούτων ὀλοφυρμῶν τὸ αἴτιον, οὐκ ἐν τῇ ἡλικίᾳ, ἀλλ᾽ ἐν τῷ τρόπῳ ἐστίν. οἱ μὲν γὰρ κόσμιοι καὶ μὴ δύσκολοι μήδ᾽ ἀπαίδευτοι γέροντες, ἀνεκτὸν διάγουσι γῆρας. τὸ φορτικὸν δὲ καὶ ἀπαίδευτον, χαλεπὸν παρὰ πάντα τὸν βίον ἐστίν.

ΛΑΙΛΙΟΣ. Ἔχει μὲν ὦ Κάτων ᾗ λέγεις. ἀλλ᾽ ἴσως εἴποι τις ἄν, ὡς σοὶ διά τε οὐσίαν καὶ ἀξίαν καὶ εὐπορίαν τὴν σήν, ἀνεκτότερον δοκοίη τὸ γῆρας· τὸ δὲ μὴ πολλοῖς ἐθέλει συμβαίνειν. ΚΑΤΩΝ. Ἔστι τοῦτό γε ὦ Λαίλιε· ἀλλ᾽ οὐδαμῶς πάντα ἐν τούτῳ· ὡς Θεμιστοκλῆς σεριφίῳ πρὸς λοιδορίαν ἀποκρίνασθαι λέγεται· τοῦ μὲν γὰρ εἰπόντος ὡς οὐ δι᾽ οἰκείαν αὐτοῦ δόξαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῆς πατρίδος εὐδοκιμεῖν, μὰ δί᾽ οὖν ὅς ἔφη· οὔτ᾽ ἂν εἰ ἐγὼ Σερίφιος ἦν, ἔνδοξος ἂν ἐτύγχανον, οὔτ᾽ εἰ σὺ ἀθηναῖος ὀνομαστός ποτε ἂν ἐγένου· τὸ δ᾽ οὖν τὸν αὐτὸν τρόπον ἔστι καὶ περὶ γήρως εἰπεῖν. οὔτε γὰρ ἐν ἀπορίᾳ ἐσχάτῃ, ἐλαφρὸν ἂν εἴη τὸ γῆρας, οὐδὲ σοφῷ γε· οὔτ᾽ αὖ ἐν ἄκρᾳ εὐπορίᾳ μὴ ἐπαχθὲς ἀμαθεῖ τε καὶ φαύλῳ. ἐπιδέξια γὰρ παντάπασιν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε ὅπλα γήρως αἵ τέχναι τε καὶ αἱ ἀσκήσεις τῶν ἀρετῶν. αἳ δῆτα, καλῶς διὰ βίου ἐκπονηθεῖσαι, καρποὺς φέρουσι θαυμαστοὺς πολὺν χρόνον διαβεβιωκότι· οὐ μόνον τῷ μηδέποτε προλείπειν, μηδ᾽ ἐν τῷ ἐσχάτῳ χρόνῳ τῆς ἡλικίας· καίπερ ὂν μέγα τοῦτό γε, ἀλλ᾽ ὅτι καὶ ἡ τοῦ καλῶς βεβιωμένου βίου σύνεσις καὶ τῶν εὖ πεπραγμένων ἀνάμνησις, ἡδίστη οὖσα τυγχάνει· ἔγωγε οὖν κοινὸν

μάξιμον τὸν τάραντα ἀνειληφότα γέροντα μειράκιον ὤν, καθάπερ τινὰ ἡλικιώτην ἐφίλουν· ἦν γὰρ ἐν ἐκείνῳ τῷ ἀνδρὶ σεμνότης οὐ μάλα ἐκ φιλοφροσύνης ἠδυσμένη· οὐδέ τι μετέθηκε τὸν τρόπον τὸ γῆρας. καί τοι γ' αὐτὸν θεραπεύειν ἠρξάμην, πρεσβύτην μὲν κομιδῇ μήπω ὄντα ἡλικίᾳ γε μὴν ἤδη προβεβηκότα· ἐνιαυτῷ γάρ τοι ὕστερον γενέσεως τῆς ἐμῆς ὕπατος ἀπεδείχθη τὸ πρῶτον. σὺν αὐτῷ δὲ τὸ τέταρτον ὑπατεύοντι νεανίσκος ὢν ἐγώ, στρατιώτης εἰς καπύην ἀπῆλθον. ἔτει δὲ πέμπτῳ ὕστερον, ταμίας ἐς τάραντα. εἶτ' ἀστυνόμος καὶ μετὰ τετραετίαν, ἔπαρχος ἀπεδείχθην. ἣν ἦρξα ἀρχὴν Τυδιτάνου καὶ Κεθήγου ὑπατευόντων. ἡνίκα ἐκεῖνος γέρων κομιδῇ ὤν, εἰσηγητὴς κιντυκοῦ γίνεται νόμου ὑπὲρ δωρεῶν καὶ χαρίτων. οὗτος δὲ καὶ πολέμους πρεσβύτης ὢν ἐμφανῶς ἤδη ὥς τις τῶν νεωτέρων ἐπολέμει. καὶ ἀννίβαν σκιρτῶντα νεανικῶς, διεμάλασσεν ἀνεχόμενος. οὗ πέρι παγκάλως ὁ οἰκεῖος ἡμῖν ἔννιος λέγει.

» Πολλὰ δὲ δηθύνων εἰς χρήματα πάντα σαώζει·
» Τῷ γὰρ πρὸ θρύλλων ἡ μὴν σωτηρίη ἔσκε·
» Τοῦ δὴ καὶ κλέα νῦν ἀνὰ λαοὺς πάμμεγα λάμπει.

Τάραντα δὲ ὅσῃ μὲν ἐγρηγόρσει· οἵᾳ δὲ εὐβουλίᾳ χρησάμενος ἀνειλήφει, ὅτε δὴ παρόντος κἀμοῦ. Σαλινάτωρι ὃς τῆς πόλεως ἑαλωκυίας ἐπὶ τὴν ἄκραν κατέφυγε σεμνυνομένῳ καὶ λέγοντι· ἐμοῦ συμπράσσοντος ὦ Κύιντε φάβιε τάραντα ἀνέλαβες. ἀληθέστατα ἔφη γελάσας· εἰ μὴ γὰρ ἀπέβαλες, οὐκ ἂν ἔγωγε ἀνέλαβον. οὐδὲ μὴν ὅγ' ἐν ὅπλοις ὑπέρτερος ὢν ἢ ἐν τῇ βέννῳ δοκεῖ. ὅς γε ὑπατεύων τὸ δεύτερον, Σπορίου καρβιλίου τοῦ συνάρχοντος ἄγοντος ἡσυχίαν, γαΐῳ φλαμινίῳ δημαρχοῦντι καθ' ὅσον οἷός τε ἦν, ἀνέστη. διαιροῦντι κατ' ἄνδρα τὴν πικηνίδα, καὶ γαλατικὴν χώραν ἐναντία τῷ τῆς βουλῆς ἀξιώματι.

μάντις τε ὢν τῶν ἐπ' οἰωνοῖς θαρρῶν ἔφασκεν· καὶ ὅσα
μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς πολιτείας πράττεται ἀρίστοις οἰω=
νοῖς ταῦτα πράττοιτο· ὅσα δ' ἐναντία τῇ πολιτείᾳ φέρεται,
καὶ τοῖς οἰωνοῖς ὅτι ταῦτα φέροιτο ἐναντία. πολλὰ μὲν
τοίνυν τῶν λαμπροτάτων ἐν τῷ ἀνδρὶ τῷδε κατανενόη
κα· θαυμαστότερον δὲ, οὐδὲν ἢ ὅπως τὴν τελευτὴν ἤνεγκε
μάρκου τοῦ υἱέος ἀνδρὸς τῶν ἐνδόξων τε καὶ ὑπατι=
κῶν. διὰ χειρὸς δὲ ἡμῖν τὸ ἐγκώμιον ὅπερ ἀναγινώσκομεν
τοῦδε, τίνα οὐχ ὑπερφρονοῦμεν τῶν ἐκ τρίβωνος φιλοσό=
φων; οὐδ' ἄρα κεῖνός γε ἐν τῷ ἐμφανεῖ μόνον κἂν τοῖς
ὀφθαλμοῖσι τῶν πολιτῶν μέγας, ἀλλὰ καὶ ἔνδοντε καὶ οἴ-
κοι βελτίων ἦν· οἷος μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ, οἷα δὲ παραγγέλ
ματα ὅση δὲ γνῶσις πραγμάτων ἀρχαίων, οἵα δὲ νομί
μου μαντικοῦ ἐπιστήμη πολλοὶ ἔτ' ἐν αὐτῷ λόγοι ἦσαν,
ὥς γ' ἐν ἀνδρὶ ῥωμαίῳ, καὶ πάντας διὰ μνήμης, οὐ μό
νον τοὺς οἰκείους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀλλοφύλους εἶχε πολέμους.
οὗ τῶν λόγων οὕτως ἐγὼ πρὸς ἐπιθυμίαν. τέως ἀπέλαυον,
ὥσπερ εἰ πάλαι προὐμαντευόμην τὸ νῦν ἀποβεβηκὸς τοῦ=
το· μηκέτι ἂν εἶναι μηδένα, κείνου γε ἀπεσβηκότος, παρ'
οὗ μανθάνειν οἷός τ' ἂν εἴην. πρὸς δὴ τί ταῦθ' οὕτως ὑπὲρ
μαξίμου πολλά; ὅτι ὁρᾷς τε δήπου ὡς οὐθεμιτὸν φάναι
τὸ τοιοῦτο γῆρας ἄθλιον γεγονέναι. Ἀλλ' οὐ πάντες σκιπίω
νες ἢ μάξιμοι εἶναι δύνανται ὥς τε πόλεων ἁλώσεις· ὥς
τε πεζομαχίας τε, καὶ ναυμαχίας ὥς τε πολέμους σφί
σι διαπεπολεμημένους ὥς τ' ἐπινικίους πομπὰς ὕστερόν πο
τε ἐνθυμεῖσθαι· ἀλλ' ἅμα μὴν ἔστι καὶ βίου καθαρῶς τε καὶ ἡσύχως, καὶ
χαριέντως διηνυσμένου, γῆρας ἐλαφρὸν καὶ εὐάρεστον οἷον
τὸ πλάτωνος πυνθανόμεθα ὃς πρώτῳ καὶ ὀγδοηκοστῷ ἐτελεύ
τησεν ἔτει· οἷον τὸ Ἰσοκράτους· ὃν τετάρτῳ καὶ ἐνενηκοστῷ ἔτει
φασὶ γεγραφέναι τὸν πανηγυρικὸν ἐπιγραφόμενον λόγον.

πέντε δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐπιβιῶναι· οὗ ὁ διδάσκαλος Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, ἐν τῇ ἑπτὰ καὶ ἑκατὸν διετέλεσεν· οὐδέτι τῆς αὐτοῦ σπουδῆς καὶ τοῦ ἔργου ἔληξεν οὐδεπώποτε. ὃς καὶ ἐρωτώμενος τί ποτε ἐπὶ τοσοῦτον χρονίζειν ἐν τῷ βίῳ ἐθέλοι, οὐδὲν ἔχω ἔφη αἰτιᾶσθαι τὸ γῆρας. λαμπροτάτη ἀπόκρισις καὶ ἀνδρὸς ἀξία σοφοῦ· τὰς γὰρ σφετέρας κακίας οἱ ἀμαθεῖς καὶ τὰς σφῶν αἰτίας ἐπὶ τὸ γῆρας μετάγουσιν. οἷόν τι αὐτὸς οὐκ ἐποίει, οὗ νῦν μνείαν πεποίηται. ΕΝΝΙΟΣ. Ἀλλ' ἠΰτ' ἵππος τ' ἄλκιμος ὃς πύματον διὰ χῶρον. Ζηνὸς ὀλύμπια πατρὸς πολλάκις ἦρε τ' ἄεθλα. Νῦν κρατερῷ δεδμημένος αὖ μάλα γήραϊ εὕδει· ἵππου ὅδε ἰσχυροῦ καὶ ὀλυμπιονίκου γῆρα τὸ ἑαυτοῦ παραβάλλει· τούτου δὲ καὶ ὑμεῖς μεμνῆσθαι εὖ ἔχοιτε ἄν. ἐνάτῳ γὰρ καὶ δεκάτῳ ἔτει μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν, Τίτος Φλαμίνιος καὶ Μάρκος Ἀτίλιος ὕπατοι ἀπεδείχθησαν· αὐτὸς δὲ ἐπὶ Σκιπίωνος ὑπάτου καὶ Φιλίππου τὸ δεύτερον ὑπατεύοντος ἐτελεύτησεν· ἐπειδὴ ἐγὼ πέντε καὶ ἑξήκοντα ἔτη γεγονὼς εὐφώνως τε καὶ εὐτόνως, τὸν Βοκώνειον νόμον εἰσηγησάμην. ἑβδομηκονταέτης δὲ γενόμενος ἐπὶ τοσοῦτο γάρτοι βεβίωκεν Ἔννιος: οὕτως ἔφερε δύο τὰ μέγιστα νομιζόμενα φορτία, πενίαν καὶ γῆρας· ὥστε σχεδόν τι ἐπὶ τούτοις καὶ ἡδόμενος φαίνεσθαι. ὅσα γε γάρτοι σκοπούμενος ἐγὼ καὶ περιβάλλων τῷ νῷ, εὑρίσκω τέτταρας εἰσὶ μάλιστα αἰτίαι. δι' ἃς ἂν δόξειεν ἄθλιον τὸ γῆρας. μίαν μὲν, ὅτι τῶν πρακτέων ἀφίστησιν. ἑτέραν δ' ὅτι, ἀσθενέστερον ἀπεργάζεται τὸ σῶμα. τρίτην δ' ὅτι πασῶν σχεδόν τι ἀποστερεῖ τῶν ἡδονῶν· τετάρτην δ' ὅτι οὐ πόρρω θανάτου ἐστί· τούτων δὲ δὴ εἰ δοκεῖ τῶν αἰτιῶν, ὁπόση ἑκάστη, καὶ ὅσον εὔλογός ἐστι, θεασώμεθα. Τῶν πρακτέων ἀπάγει τὸ γῆρας· τῶν ποίων; ἢ τῶν ὅσα νεότητι πράττεται καὶ ἰσχύϊ;

ἆρ' οὖν οὐδὲν χρῆμα πρεσβυτικὸν ὅπερ ἂν καίτοι σώμασιν ἀσθενέσι, ψυχῆς μέντοι ῥώμῃ ὑπουργηθείη; οὐδὲν ἄρα οἱ περὶ Κύϊντον Μάξιμον ἔπραξαν; οὐδὲν οἱ περὶ Λούκιον Παῦλον τὸν σὸν πατέρα ὦ Σκιπίων, κηδεστὴν δὲ τοῦ ἐμοῦ υἱέος, ἀνδρὸς ἀρίστου; οἵ τ' ἄλλοι γέροντες· Φαβρίκιοι. ΚΟΥΡΙΟΙ· Κορύγκανοι, ὅτε τῆς πολιτείας εὐβουλίᾳ καὶ ἀξιώματι προϊστήκεσαν οὐδὲν ἔπραξαν; ἀλλὰ μὴν τῷ Ἀππίου Κλαυδίου γήρῳ, προσῆν καὶ τυφλὸν εἶναι· ἀλλ' ὅμως ὅτε ψήφῳ τῆς συγκλήτου, εἰς εἰρήνην τῷ Πύῤῥῳ ἀποκλινούσης καὶ σπένδεσθαι βουλομένης, οὐκ ἀπώκνησε φάναι ἅπερ Ἔννιος ἔπεσι διεξέρχεται φράζων· Ποῖ φρένες ὑμῶν αἱ ς ἦν ἀστεμφῶ πάρος ἴσχειν· Αἶψα γε δὴ ταύτην ἄφρονα τράφθεν μάλ' ἀταρπόν· καὶ τἆλλα λίαν σεμνῶς· δῆλα μὲν οὖν ἡμῖν καὶ τὰ ἔπη· σώζεται γε μὴν καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ Ἀππίου· καὶ ταῦτ' ἔπραξεν ἐκεῖνος, ἔτει ἑβδόμῳ καὶ δεκάτῳ ἀπὸ τῆς δευτέρας ὑπατείας· ἐπειδὴ μεταξὺ τοῖν δυεῖν ὑπατείαιν, ἔτη διαγένοιτο δέκα καὶ τιμητὴς πρὸ τῆς προτέρας ὑπατείας ἀποδειχθείη· ὅθεν δὴ καὶ ἔστι μαθεῖν ὡς πάντως πρεσβύτης αὐτὸς ἦν ἐπὶ τοῦ πρὸς Πύῤῥον πολέμου. ταυτὶ μέντοι παρὰ τῶν πατέρων οὕτω που παρειλήφαμεν. τοίγάρτοι, οὐδὲν ἐπιφέρουσιν οἱ τὸ γῆρας ἐπὶ τὰ πρακτέα μὴ φάσκοντες διατρίβειν. ὅμοιοι τετυγχάνουσιν ὄντες, ὥσπερ εἴτις τὸν κυβερνήτην μηδὲν πράσσειν ἐν τῷ πλῷ λέγοι· ἐπειδὰν τῶν μὲν ἄλλων οἱ, τοὺς ἱστοὺς ἀναῤῥιχῶνται οἱ δὲ, διὰ τῶν καταστρωμάτων τρέχωσιν· ἕτεροι δέ τινες ἀνιμῶνται τὸν ἄντλον· ὁ δὲ τὸ πηδάλιον κατέχων ἐπὶ πρύμνης καθ' ἡσυχίαν καθέζηται μηδὲν ποιῶν ὧν οἱ νέοι· ἀλλὰ πολὺ δὴ μείζω τε καὶ κρέσσω ποιεῖ. οὐ γὰρ ἰσχύϊ ἢ τάχει, ἢ ὀξύτητι σώματος, τὰ μεγάλα τῶν πραγμάτων κατασκευάζεται, ἀλλ' εὐβουλίᾳ καὶ

γνώμῃ· καὶ ἀξιώματι· ὧν τὸ γῆρας, οὐχ ὅπως ἐστὶν ἐνδεές, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιδόναι εἰς ταῦτα πέφυκεν. εἰ μὴ ἴσως ἐγώ, ὃς καὶ στρατιώτης καὶ χιλίαρχος, καὶ πρεσβευτής· καὶ ὕπατος, πολλαῖς ἰδέαις πολέμων ὡμίληκα, νῦν παντὸς ἔργου ὑμῖν πεπαῦσθαι δοκῶ ὅτε οὐ πολεμῶ ἔτι πολέμους· ἀλλὰ γὰρ ἅπερ δεῖ πρᾶξαι τῇ συγκλήτῳ προγράφω. καὶ ὅπως τῇ καρχηδόνι κακῶς ἤδη ἐκ πολλοῦ διανοουμένῃ ἐποίσομεν πόλεμον, πολὺ πρότερον ἀπαγγέλλω. δι᾽ ἣν ἔγωγε, οὐ παύσομαι δεδιὼς πρὶν τὸ σύμπαν ἐκκεκομμένην αἰσθέσθαι. ὃ δὴ τρόπαιον σοι ταμιεύσαντο οἱ ἀεὶ ὄντες θεοὶ ὦ Σκιπίων ὡς ἂν τὰ λείψανα μεταδιώξῃς τοῦ πάππου· οὗ τῇ μὲν τελευτῇ τρίτον καὶ τριακοστὸν ἔτος τουτί. τὴν μνήμην δ᾽ ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς, ἅπας ὁ ἐπιὼν διαδέξεται χρόνος. ἐνιαυτῷ γὰρ πρὸ τῆς ἐμῆς τιμητείας τὸν βίον κατέστρεψεν. ἐννέα ἔτεσι μετὰ τὴν ἐμὴν ὑπατείαν. ἐπειδὴ ὕπατος αὖθις ἐμοῦ ὑπατεύοντος ἀναρρηθείη. μὴ οὖν αὐτῷ εἰ εἰς ἔτος ἑκατοστὸν διεβίω, τοῦ γήρως ἂν μετεμέλησεν; μὰ Δί᾽ οὐ· γὰρ δρομαῖς ἢ πηδήμασιν; οὐδὲ πόρρωθεν ἀκοντίοις ἢ ἐγγύθεν μαχαίραις χρώμενος ἂν διετέλει· ἀλλὰ λόγῳ καὶ εὐβουλίᾳ καὶ γνώμῃ. ἅπερ εἰ μὴ ἐν τοῖς γέρουσιν ἦν, οὐκ ἂν τὴν μεγάλην βουλὴν, γερουσίαν ἐκάλεσαν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι· καὶ παρὰ λακεδαιμονίοις δὲ οἱ τὴν ὑψηλοτάτην τῶν ἀρχῶν διοικοῦντες. ὅπερ εἰσὶ τοῦτο, καὶ ὀνομάζονται γέροντες. ὡς τὸ εἰ ἀναγνῶναι ἢ πυθέσθαι ἐθέλοιτε, τὰς ἔξωθεν μεγίστας τῶν πολιτειῶν ὑπὸ νέων πταισάσας παρὰ γερόντων συνορθωθείσας καὶ ἀποκατασταθείσας εὕροιτε ἄν. ἀλλ᾽ εἴπατε ὅπως ὤλετο τάχιστα πάνθ᾽ ὑμῖν τὰ τῆς πολιτείας τηλικαῦτα πράγματα. οὕτω γὰρ ἀνακρίνονται ἐν τῇ νευίου τοῦ ποιητοῦ παιδιᾷ· ἄλλα τε οὖν ἀποκρίνονται καὶ κεῖνα δὴ εἰς τὰ πρῶτα. Παρῆσαν

τάχιστα

τάχιστα ῥήτορες νέοι: μειράκια εὐήθη: ἡλικίας μὲν ἀκμαζούσης, θρασύτητα δηλονότι εἶναι. γήρως δὲ φρόνησιν. ἀλλὰ τήν γε μνήμην ἐλαττοῦσθαι συμβαίνει; πείθομαι εἰ μὴ ταύτην ἀσκῇς: ἢ εἰ φύσει βραδύτερος ὢν τυγχάνεις. Θεμιστοκλῆς μέντοι συμπάντων τῶν πολιτῶν ἐγίνωσκε τὰ ὀνόματα: μῶν οὖν τι αὐτὸν οἴεσθε πόῤῥω γενόμενον ἡλικίας χαιρετίζειν τὸν Ἀριστείδην Λυσίμαχον εἰωθέναι προσαγορεύειν; οἶδ᾽ ἔγωγε μὴ μόνον τοὺς ὄντας τούτους: ἀλλὰ καὶ τοὺς πατέρας καὶ τοὺς πάππους αὐτῶν: οὐδέ τι τὰ μνήματα ἀναγινώσκων δέδοικα ὅ φασι, μὴ ἀπολέσω τὴν μνήμην: ἐκ τούτων γάρ τοι αὐτῶν ἀναγινωσκομένων, εἰς μνήμην ἐπανάγω τῶν ἀπογενομένων: οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδέπω τινὰ τῶν γερόντων ἐπιλαθόμενον ἤκουσα ὅπῃ γῆς θησαυρὸν κατορωρυχὼς εἴη: ἀλλ᾽ ἄρα μέμνηνται πάντων ὧν ἐπιμέλειαν ποιοῦνται: οἷον, ἐξ ἐγγυήσεών τε συγκειμένων καὶ ἀνταλλαγῶν. καὶ ὅστις μὲν αὐτοῖς: ὅτῳ δ᾽ οὗτοι ὀφείλοιεν. τί δέ, οἱ τῶν νομίμων ἐξηγηταί. τί δ᾽ οἱ ἀρχιερεῖς: τί δ᾽ οἱ οἰωνοσκόποι: τί δ᾽ οἱ φιλόσοφοι γέροντες. ὡς πλείω μνημονικῶς ἔχουσι: παραμένει γὰρ ἡ ἀγχίνοια καὶ γέρουσιν ἢν μόνον γε παραμένῃ σπουδὴ καὶ φιλοπονία ταῦτα οὐ μόνον ἐπ᾽ ἀνδράσι τῶν λαμπρῶν τε καὶ ἐπιτίμων, ἀλλὰ κἀν τῷ ἰδιώτῃ τε καὶ ἡσύχῳ βίῳ. Σοφοκλῆς μὲν οὖν ἐν γήρᾳ βαθεῖ, τραγῳδίας ἐποίει: ὃς καὶ διὰ σπουδὴν τῶν ποιητῶν, ἀμελῶς ἔχειν τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν δοκῶν, εἰς δικαστήριον ὑπὸ τῶν υἱέων ἐκλήθη. ἵν᾽ ὥσπερ ἔθος ἡμῖν ἀπαγορεύειν τὰ ὑπάρχοντα γονεῦσι, κακῶς τὰ περὶ τὴν οὐσίαν διοικουμένοις: ὡς ἐκεῖνον οἷόν τινα τῶν ἀφρόνων, ἀποστήσαιεν τῶν οἰκείων χρημάτων οἱ δικασταί. τότε δ᾽ ὁ γέρων τὸν μῦθον αὐτὸν ὃν διὰ χειρὸς εἶχεν καὶ ὑπογυότατα γέγραφεν, Οἰδίπουν ἐν τῷ Κολωνῷ, παραναγνῶναι τοῖς δικα-

στῶς λέγεται καὶ ἐρέσθαι, εἴ τι κεῖνο τὸ ποίημα ἀφραίνον-
τός του δοκοίη· τοῦ δὲ παραναγνωσμένου, ψήφῳ τῶν δικα-
στῶν ἀφείθη· μὴ οὖν τοῦτον δή; μὴ Ἡσίοδον Σιμωνίδην Στη-
σίχορον· μὴ οὓς πρότερον εἶπον, Ἰσοκράτη τε καὶ Γοργί-
αν; μὴ Ὅμηρον· μὴ Πυθαγόραν τὸν ἡγεμόνα τῶν φιλοσό-
φων; μὴ Δημόκριτον; μὴ Ξενοκράτην, μὴ Πλάτωνα, μὴ
Ζήνωνα ὕστερον, καὶ Κλεάνθην. ἢ ὃν ἐν ῥώμῃ καὶ ὑμεῖς εἴδε-
τε Διογένην τὸν στωϊκόν, ἄφωνον γενέσθαι τὸ γῆρας ἠνάγ-
κασε περὶ τὰς οἰκείας σπουδάς; ἢ πᾶσι τούτοις, ἡ τῶν αὐ-
τῶν σπουδῶν ἐνδελέχεια ἐξίσου τῷ βίῳ διεγεγόνει· ἀλλά γε
τὰς θείας ταύτας ἐῶμεν σπουδάς· ἔχω γάρ τοι ὀνομάσαι
ῥωμαίους ἐκ σαβίνης ἀγροίκους γείτονας ἐμοὶ καὶ συνήθεις·
ὧν ἀπόντων, οὐδέποτε σχεδόν τι ἔργα τῶν μειζόνων
γίγνεται ἀμφὶ τὸν ἀγρόν· οὐ γὰρ σπειρομένων· οὐδὲ συλλε-
γομένων· οὐδὲ ἀποτιθεμένων τῶν καρπῶν κἂν ἐπὶ τῶν
ἄλλων δέ γε τοῦ ἧττον, καὶ θαυμαστόν· γέρων γὰρ οὕτως
οὐδείς· ὥστε μὴ οἴεσθαι ἐνιαυτὸν ἂν ἐπιζῆσαι· ἀλλ' οἱ αὐτοὶ
περὶ ἐκεῖνα πονοῦσιν, ἅπερ οὐδὲν τοπαράπαν πρὸς ἑαυτοὺς
φέροντα ἴσασι· δένδρα γὰρ φυτεύει· θερίζει ἅττα αἰῶνα ἕ-
τερον γ' ὀνήσει Στάτιος ὁ ἡμέτερος ἔφη ἐν συνεφήβοις·
οὐδέ τι ἀμφιβάλλων ὁ γηπόνος, καίπερ ὢν γέρων ἀπο-
κρίνεται τῷ τίνι φυτεύει ἐρωτῶντι, θεοῖς ἀθανάτοις· οἵ με
οὐχ ὅτι λαβεῖν ταῦτα παρὰ τῶν προγόνων ἠξίωσαν, ἀλλὰ
καὶ τοῖς ἔπειτα παραδοῦναι· ὀρθότερον οὖν Καικίλιος πε-
ρὶ τοῦ προορωμένου γέροντος τὰ εἰς ἕτερον αἰῶνα, ἢ ὁ αὐ-
τὸς ἐκεῖνα· νὴ δία γῆρας ἔφη κἂν ἄλλο μηδὲν ἐπιφέρῃ
„ ἐρχόμενον· ἓν δὴ τοῦτό που κακὸν ἅλις· ὡς πόλλ' ἀνάγκη
„ τῶν ἀβουλήτων ὁρᾶν, ὅτῳ ξυνέβη μακρὸν διαζῆσαι χρό-
νον. ἴσως δὲ καὶ πολλὰ ὧν γε βούλεται· καὶ δὴ καὶ νεότης
„ εἰς ἃ μὴ βούλεται ἐμπίπτει πολλάκις· κἀκεῖνο δὲ φαυλό

" τερον ὃ αὐτὸς λέγει. Κακοδαιμονέστατον τοῦ τ' ἰδίου μαι γή-
" ρως, μισητὸν αὐτὸν ἐννοεῖν ὄντα ἑτέροις κατ' ἐκεῖνο τοῦ βίου· ἡδίω γε μᾶλλον ἢ μισητόν· ὥσπερ γὰρ τοῖς εὐφυΐᾳ κεκοσμημένοις τῶν μειρακίων, οἱ σοφοὶ τῶν γερόντων ἐφήδονται, τότε γῆρας τούτων ἐστὶν ἐλαφρότερον, ὅσοι ἐκ νέας δὴ φιλοῦνται καὶ θεραπεύονται· οὕτω καὶ τὰ μειράκια τοῖς τῶν γερόντων παραγγέλμασιν χαίροι· οἷς ἐπὶ τὰς σπουδὰς τῶν ἀρετῶν προσβιάζεται· οὐδέ τι ἧσσον ἐμαυτὸν ὑμῖν ἢ ὑμᾶς ἐμοὶ, ἡδέας αἰσθάνομαι ὄντας. Ἀλλὰ μὲν ἤδη ὁρᾶτε ὡς τὸ γῆρας, οὐχ ὅπως χαλαρόν ἐστι καὶ ἀργὸν, ἀλλὰ καὶ πολυεργὸν δή· καί τι ἀεὶ ἐργαζόμενόν τε καὶ μηχανόμενον· δῆλον ὅτι τοιοῦτο, οἷάπερ ἑκάστῳ σπουδὴ τὸν πρὸ τοῦ βίου ὑπῆρξε· τί δαὶ, οἳ καὶ διδάσκονταί τι, καθάπερ Σόλωνα ἐκλαμπρυνόμενον ἔπεσιν ὁρῶμεν· ὃς γηράσκειν καθ' ἡμέραν διδασκόμενός τι φησὶν, οἷόν τι κἀγὼ πεποίηκα· ὃς γέρων ὢν γράμματα ἔμαθον ἑλληνικά· ἃ δὴ οὕτω πως συνήρπασα ἐκθύμως, ὥσπερ ἐκ χρονίου δίψος ἐκπλῆσαι ἐπιθυμῶν, ἵνα γνώριμά μοι γένοιτο αὐτὰ ταῦτα, οἷς παραδείγμασι νῦν προσχρώμενόν με ὁρᾶτε· οἷον δὴ καὶ Σωκράτη δράσαντα περὶ χορδὰς πυνθανόμενος, ἐβουλόμην μὲν ἔγωγε ἂν κἀκεῖνο· ἐπεμελοῦντο γάρ τοι καὶ χορδῶν μαθήματος οἱ ἀρχαῖοι· τὰ περὶ τοὺς λόγους δ' ὡς ἀληθῶς διεπονησάμην. Οὐδέ τι νῦν ἐπιποθῶ νεανίσκου ἰσχὺν, ἕτερος γὰρ ἦν οὑτοσὶ τόπος καὶ κιῶν εἰς τὸ γῆρας· οὐδέν τι μᾶλλον ἢ νεανίσκος ὢν ἀλκὴν ἐλέφαντος ἐπόθουν ἢ ταύρου· χρῆσθαι δὲ τῷ παρόντι ἀεὶ πρέπει, καὶ ὅ τι ἂν πράττῃς πράττειν κατὰ δύναμιν· τίς δὲ ἂν γένοιτο οὖν καταφρονητοτέρα φωνὴ τοῦ Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου· ὃς γέρων ὢν ἤδη τοὺς ἀθλητὰς γυμναζομένους ἐν τῷ σταδίῳ θεώμενος· ἐπιβλέψαι εἰς τοὺς βραχίονας αὐτοῦ λέγεται· καὶ φάναι δα-

κρύων: ἀλλ' οὗτοί γε ἤδη τεθνήκασι. μὰ Δί' οὐχ οὗτοι τοσοῦτον
ὅσον σὺ φλυαρεῖς: οὐ γὰρ σὺ διὰ σεαυτὸν ἀπεδείχθης σε=
μνότερος οὐδέ πώποτε: ἀλλὰ διὰ τὰ σεαυτοῦ πλευρά τε, καὶ
τοὺς βραχίονας: οὐδὲν ἦν οἱ περὶ σέξτον αἰμύλιον τοιοῦτοι:
οὐδὲν ἔτεσι πρόσθεν πολλοῖς οἱ περὶ τίτον κορουγκάνιον. οὐ-
δὲν ἄρτι οἱ περὶ Πόπλιον κράσσον ὑφ' ὧν τὰ νόμιμα τοῖς
πολίταις προυγράφετο. οἷς μέχρι ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐπιδέ-
δωκε τὸ φρονεῖν. ἀλλὰ δέος μὴ ὁ ῥήτωρ γήρᾳ παραχαλά-
σειεν: ἔστι γὰρ καὶ αὐτοῦ τὸ ἐπιτήδευμα οὐ μόνον ἀγχινοίας, ἀλ-
λὰ καὶ πλευρῶν εὐτονίας, καὶ νὴ Δία εὐήχου φωνῆς ἐμμελὲς
ἐκεῖνο ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκλάμπει: ὅπερ ἔ-
γωγε ἔτι καὶ νῦν οὐκ ἀπώλεσα: καὶ τὰ ἅμα ἔτη ὅμως ὁρᾶτε.
ἀλλὰ μὴν εὐπρεπής ἐστιν ὁ τοῦ γέροντος λόγος καὶ ἥσυχος
καὶ ἀνειμένος: καὶ ὡς τὰ πολλὰ αὐτὸς ἀκρόασιν ἑαυτῷ ἐ=
ξεργάζεται, ὁ τοῦ εὐφραδοῦς γέροντος πρᾶος τε καὶ εὐσύν-
θετος λόγος. οὐ δὴ κἂν εἰ αὐτός τις ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τ'
εἴη ἐπιστέλλειν γε μὴν Σκιπίωνι καὶ Λαιλίῳ δύναιτο ἄν:
τί γὰρ ἥδιον γήρως, σπουδαῖς βρίθοντος ἐκ νεότητος. ἢ οὐδὲ
ταύτην γοῦν τὴν ἰσχὺν καταλείπομεν γήρᾳ, διδάσκειν,
παιδεύειν. ἄγειν εἰς ἅπαν καθῆκον τοὺς νέους: οὗ δὴ ἔργον τί
ποτ' ἂν περιφανέστερον γένοιτο: ἐμοὶ τοίνυν καὶ οἱ περὶ
γναῖον καὶ πόπλιον καὶ τὼ Σκιπίωνε, καὶ οἱ σοὶ δύο πάπ=
πει, λεύκιος, αἰμίλιος: καὶ πόπλιος ἀφρικανὸς, εὐτυχεῖς
ὄντες, τῆς τῶν εὖ γεγονότων ἠϊθέων ὁμιλίας ἐδόκουν:
μηδέ τινες ὦσι διδάσκαλοι τεχνῶν ἀγαθῶν, οὓς μακα=
ρίους νομιστέον: κἂν τὰ περὶ ἰσχὺν γεγηρακότα καὶ ἐκλε-
λοιπότα γε ᾖ: καί τοι καὶ ἡ τῆς ἰσχύος αὕτη γε ἐπίλειψις
κακῇ νεότητος πλεονάκις ἢ γήρως, συμβαίνει: νεότης γὰρ
φιλήδονος καὶ ἀκόλαστος: σῶμα διάκενον φέρουσα τῷ γή=
ρᾳ παρέδωκε. Κῦρος μὲν οὖν παρὰ ξενοφῶντι, τῷ λόγῳ

ὃν διεληλύθειν ἀποθνήσκων γέρων ὢν παντελῶς, οὔ φησιν ἐπαισθέσθαι ποτὲ τὸ ἑαυτοῦ γῆρας ἀσθενέστερον γενόμενον τῆς νεότητος· ἐγὼ καὶ λούκιον μέτελλον μέμνημαι ἰδὼν ἔτι παῖς ὢν ὃς τετραετίᾳ μετὰ τὴν ἑτέραν ὑπατείαν, ἀρχιερεὺς ἀποδειχθεὶς μέγιστος, ἔτη δύο καὶ εἴκοσι προὔστη τῆς ἀρχιερωσύνης· οὕτω περ εὖ ἔχοντα τὴν ἰσχὺν τὸν ἔσχατον χρόνον τῆς ἡλικίας, ὡς θ' ἥκιστα νεότητά γε ἐπιζητεῖν. περὶ ἐμαυτοῦ γὰρ λέγειν ἴσως οὐκ ἀναγκαῖον, ἣν καὶ πρεσβυτικὸν τοῦτό γε ἦ, καὶ τῇ ἡλικίᾳ ἡμῶν συγκεχωρημένον· ὁρᾶτε γὰρ καὶ ὡς παρ' Ὁμήρῳ νέστωρ τὴν ἑαυτοῦ ἰσχὺν πολλάκις ὑμνεῖ; τρίτην γὰρ ἤδη γενεὰν ἀνθρώπων ἐβίου. οὐδὲ ὁ φόβος μὴ τἀληθῆ περὶ αὑτοῦ κηρύττων, ἤτοι λίαν ἀλαζὼν ἢ λάλος δοκεῖν· καὶ γὰρ ὡς Ὅμηρος ἔφη.
„ Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή· ἣν δή γε ἡδονὴν, οὐδὲ μιᾶς ἰσχύος τῶν περὶ τὸ σῶμα ἐτύγχανε προσδεόμενος· καὶ μὲν δὴ κἀκεῖνος ὁ τῆς ἑλλάδος ἡγεμὼν, δέκα τυχεῖν, οὐ τῷ αἴαντι ὁμοίων, ἀλλὰ τῷ νέστορι εὔχεται. ὃ δὴ εἰ προσγένοιτό οἱ, οὐκ ἀμφιβάλλει τὸ μὴ οὐκ ὀλίγου χρόνου ἁλῶναι τὸ ἴλιον· ἀλλ' ἐπάνειμι δὴ ἐπὶ τὰ παρ' ἐμαυτοῦ· ἐγὼ ἃ τέταρτον καὶ ὀγδοηκοστὸν ἔτος διάγων τουτί· βουλοίμην μὲν ἂν σεμνύνεσθαι, ἔχειν· ἐφ' οἷς ὁ κῦρος, ἔχω μέν τοι τοσοῦτον εἰπεῖν· ὡς ἰσχὺς μὲν, οὐκ ἔτι μοι ἡ αὐτὴ, ἥ δή ποτε ἦν, ἢ στρατιώτῃ ἐπὶ τῷ λιβυκῷ πολέμῳ. ἢ ταμίᾳ, ἐπὶ τῷ αὐτῷ τούτῳ πολέμῳ· ἢ ὑπάτῳ ἐν ἰβηρίᾳ. ἢ ὕστερον ἔτει τετάρτῳ, ἡνίκα χιλίαρχος ὢν ἀμφὶ θερμοπύλας κατεμαχόμην, Μάρκου ἀτιλίου γλαβρίωνος ὄντος ὑπάτου· οὐ μὴν σαφῶς με ἐξενεύρισε τὸ γῆρας, οὐδὲ ἐκάκωσεν, ὡς καὶ ὑμεῖς νῦν ὁρᾶτε· οὐδὲν γὰρ τὸ βουλευτήριον ὡς ἀποῦσαν ποθεῖ τὴν ἐμὴν ἰσχύν· οὐδὲν τὰ ἔμβολα. οὐδὲν οἱ φίλοι· οὐδὲν οἱ πελάται· οὐδὲν οἱ ξένοι· οὐδὲ γὰρ

πώποτε συγκατεθέμην τῇ παλαιᾷ καὶ ἐπαινετῇ παροι-
μίᾳ, ἣ γέροντα πρωϊαίτερον γίνεσθαι παραινεῖ, εἰ βούλοιο
ἐπὶ πολὺ γέρων εἶναι· ἀλλ' ἔγωγε ἧττον ἂν ἐπὶ πολὺ γέ-
ρων εἶναι μᾶλλον ἑλοίμην, ἢ γέρων εἶναι πρὶν εἶναι· ἀμέ-
λει καὶ οὐδείς με ἔτι καὶ νῦν ἔχει εὑρεῖν μὴ ἄσχολον ὄντα·
ἀλλ' ἰσχύος ἔλαττον ἔχω. ἢ ὁποτερουσοῦν ὑμῶν; ἀλλ' οὐδ' ὑ-
μεῖς γε τὴν Τίτου Ποντίου τοῦ ταξιάρχου ἰσχὺν ἔχετε· ἆρ'
οὖν διὰ τοῦτ' ἐκεῖνος βελτίων ἡμῶν εἴη; μόνον ἰσχύος
συμμετρία παρέστω· τοσοῦτον δ' ὅσον ἂν ἕκαστος δυνατὸς
ᾖ ἀγωνιζέσθω. καὶ ναὶ δὴ ἐκεῖνός γε οὐδέ τι πόθῳ κρατή-
σεται μεγάλης ἰσχύος. Μίλων γε μὴν ὀλυμπίασι παρελ-
θεῖν εἰς τὸ θέατρον λέγεται, βοῦν ζῶον ἀνέχων τοῖς ὤμοις·
πότερον οὖν τὴν περὶ τὸ σῶμα ταύτην, ἢ τὴν τῆς Πυθαγό-
ρου ἀγχινοίας ἰσχὺν ἂν ἕλοιο δοθῆναί σοι; ἁπλῶς δὴ τῷ ἀ-
γαθῷ τούτῳ χρῶ μὲν παρόντι, ἀπὸν δὲ μηδὲν ἐπιζήτει·
εἰ μὴ τάχα καὶ ἔφηβοι τέως μὲν τὴν παιδικὴν ἡλικίαν·
σμικρὸν δὲ παραμείψαντες, τὴν ἡβητικὴν ἐπιζητεῖν μέλ-
λουσι· δρόμος ἡλικίας ἐστὶν ὡρισμένος καὶ φύσεως ὁδὸς
μία· καὶ αὕτη ἁπλῆ· οἰκεῖαν τε ὡραιότητα μέρος ἡλικίας
ἕκαστος εἴληχεν· ὡς γάρ τοι ἀσθένεια μὲν ἐστὶ παίδων· ἀκ-
μὴ δὲ νεανίσκων· σεμνότης δ' ἤδη ἐμβριθοῦς ἡλικίας· οὕ-
τως ἄρα καὶ ἡ τοῦ γήρως πέπανσις ἔχει τι κατὰ φύσιν
ὅπερ εἰς καιρὸν οἰκεῖον προσήκει παραλαμβάνεσθαι· ἀλλ'
οἶμαί σε πυνθάνεσθαι ὦ Σκιπίων ἅττα Μασανάσσης ὁ-
σὸς νομιζόμενος ξένος ποιεῖ τὸ τήμερον ἔτη ἐνενήκοντα
γεγονώς, πεζὸν μὲν ἐπιβαλλόμενον ὁδοιπορεῖν, ἐφ' ἵππον
τὸ παράπαν οὐκ ἀναβαίνειν· ἐφ' ἵππον δὲ ἀφ' ἵππου οὐδαμοῦ
καταβαίνειν· μηδενί τε ὄμβρῳ· μηδενὶ ψύχει προσάγε-
σθαι, καλύψαι τὴν κεφαλήν· ξηρότητά τε αὐτῷ σώματος εἶ-
ναι πλείστην· διὸ καὶ πάντων δὴ τῶν τε εἰς βασιλέα καθηκόντων,

τῶν τε περὶ λειτουργίας προστεταγμένων οὐ μάλα διατελεῖν ἀφικνούμενον· δύναται τοίνυν σωφροσύνη καὶ ἄσκησις, ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ τι πρόσθεν ῥώμην διαφυλάττειν· οὐκ ἔστι φησὶ τῷ γήρᾳ ἰσχύς· ἀλλ' οὐδ' ἀπαιτεῖται τὸ γῆρας ἰσχύν· καὶ νόμοις ἄρα καὶ ἔθεσιν ἡ ἡμετέρα ἡλικία τῶν τοιούτων λειτουργιῶν ἐστὶν ἀτελής, ἃς οὐκ ἔστιν ὑφίστασθαι ἄνευ ἰσχύος· ὥστ' οὐ μόνον ἃ μὴ δυνάμεθα, ἀλλ' οὐδ' ὧν ἐνδυνάμει ἐσμὲν πράττειν ἀναγκαζόμεθα· ἀλλ' εἰσὶ πολλοὶ τῶν γερόντων οὕτως ἀδύνατοι, ὥστε μήτε τοῦ τῶν ἐπιτηδευομένων, μήτε ὅλως τῶν κατὰ τὸν βίον λειτουργουμένων οὐτινοσοῦν ἂν ἐφικέσθαι· ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ γήρως ἰδία κακία, ἀλλὰ κοινὴ δή που ἕξεως ἀνθρωπίνης· ὡς ἀδύνατος καὶ γὰρ ἦν ὁ Ποπλίου Ἀφρικανοῦ υἱός, ὅς σε ποιητὸν ἔθετο· ὡς ἄῤῥωστος, μᾶλλον δὲ μηδεμιᾶς εὐρωστίας ἐκεῖνός γε μεμοίραται· ὃ δὴ εἰ μὴ οὕτω συνέβαινεν, ἕτερον ἂν φέγγος ἐκεῖνος τῆς πόλεως ἀνεφάνη· εἰς γὰρ τὸ πατρικὸν μέγεθος τῆς ψυχῆς· εὐπορώτερος ἐκ διδασκαλίας παραγέγονεν οὗτος· τί θαυμαστὸν ἐπὶ τῶν γερόντων ἢν ἀσθενεῖς ὦσιν ἔνιοι, ὁπότ' αὐτὸ μὴ δὲ νέοι γε ἀποφυγεῖν ἔχουσιν; Ἀντιστατέον γε μὴν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε τῷ γήρᾳ· καὶ κολαστέον πρὸς ἀκρίβειαν τὰς αὐτοῦ κακίας· ὡς γὰρ πρός τινα νόσον, οὕτω καὶ πρὸς τὸ γῆρας πολεμητέον· λόγον ὑγιείας ἑκτέον· γυμνασίοις συμμέτροις χρηστέον· τοσοῦτον βρώσεως καὶ πόσεως παρεκτέον, ὁπόσα τὴν ἰσχὺν ἀναλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ μὴ συμπιέζειν· μὴ δὲ δὴ μόνον τῷ σώματι συλληπτέον, ἀλλὰ καὶ τῷ νῷ καὶ τῇ ψυχῇ πολλῷ μᾶλλον· καὶ ταῦτα γὰρ εἰ μὴ καθάπερ φωτὶ ἔλαιον ἐπιστάζοις, ἀποσβέννυται ὑπὸ γήρως· καὶ σώματα μὲν γυμνασίων καμάτοις βαρύνεται· ψυχαὶ δὲ γυμναζόμεναι αἴρονται· γέροντας γὰρ εὐήθεις Καικίλιος ὁ κωμικὸς λέγων, ἢ ταχυπειθεῖς τοὺ-

τοὺς καὶ ἐπιλήσμονας καὶ παραλελυμένους δηλοῖ. ἅπερ, οὐ γήρως ἁπλῶς οὕτω κακίαι. ἀλλ' ἀπράκτου καὶ νωθροῦ καὶ ὑπνηλοῦ γήρως ἐστίν. ὡς γὰρ τὸ ἀσελγὲς, καὶ ἀκόλαστον, νεανίσκων μᾶλλον ἤπερ γερόντων ἐστίν: οὐ μέντοι ἁπάντων τῶν νεανίσκων, ἀλλὰ τῶν μοχθηρῶν, τὸν τρόπον: οὕτω καὶ ἡ πρεσβυτικὴ αὕτη μωρία ἣν λῆρον ἔθος προσαγορεύειν, γερόντων κουφολόγων, οὐχ ἁπάντων ἐστίν: τέτταρας οὖν υἱεῖς ῥωμαλέους καὶ θυγατέρας πέντε, οἶκόν τε τηλικοῦτον καὶ πελατείας τοιαύτας Ἄππιος διῳκεῖτο γέροντε ὢν καὶ τυφλός: εἶχε καὶ γὰρ τὴν ψυχὴν ὥσπερ τόξον ἐντεταμένον: οὐδέν τι χαλῶν τῷ γήρᾳ ὑπέπιπτεν. οὐ μόνον γὰρ ἦν εἰκὸς αὐθεντείαν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἡγεμονίαν τινὰ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ διεσώζετο. ἐδεδίεσαν οἱ δοῦλοι: κατῃδοῦντο τὰ τέκνα, ἀγαπητὸν σύμπαντες εἶχον. ἤκμαζεν ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ, τὸ πάτριον σχῆμα καὶ μάθημα: οὕτω καὶ γὰρ εὐσχημόνως ἔχει τὸ γῆρας ἐὰν αὐτὸ προστατεῖ ἑαυτοῦ. ἐὰν τῶν οἰκείων δικαίων ἀντέχεται. ἐὰν μηδενὶ ἠνδραπόδισται. εἰ εἰς ἐσχάτην ἀναπνοὴν κύριον τῶν σφετέρων διατελεῖ. ὡς γὰρ νεανίσκον ἐν ᾧ τι πρεσβυτικόν τε, ὡς καὶ γέροντα ἐν ᾧ τε νεανικὸν ἐπαινῶ. ὃ δὴ μετιὼν τὶς: σώματι μὲν γέρων ἂν εἴη: ψυχῇ, δὲ οὐ μήποτε ᾖ: ἀτὰρ οὖν ἐμοὶ μετὰ χεῖρας βιβλίον ἕβδομον ἀρχαιολογίας, τὰ τῶν παλαιῶν πάντα ὑπομνήματα συλλέγω, τῶν ἐπιφανεστέρων δικῶν: ὧν ποτε συνηγόρησα, τοὺς λόγους νῦν μάλιστα ἐπιτελῶ. νόμιμα οἰωνιστῶν καὶ ἀρχιερέων καὶ πολιτῶν δὴ συντάττομαι: πυθαγορείων ἔθει, τῆς περὶ τὴν μνήμην ἀσκήσεως χάριν: ἅπερ ἂν ἡμέραν ἑκάστην ἢ εἴπω, ἢ ἀκούσω. ἢ πράξω ἑσπέρας ἀναπολῶ. ταῦτά ἐστιν ἀσκήματα ἀγχινοίας. ταῦτα στάδια νοῦ, ἐν τούτοις ἱδρῶν ἐγὼ καὶ διαπονούμενος, οὐ πάνυ τι ἐπιποθῶ. τῆς περὶ τὸ σῶμα ἰσχύος παρίσταμαι φίλοις ἐρ

χομαι εἰς τὴν βουλὴν συνεχῶς πράγματα εἰσφέρω ἑκὼν εἶναι πολύτοι καὶ διὰ πολλοῦ μεμελετημένα. ψυχῆς τε ἰσχύι, οὐ σώματος ταῦτα διαφυλάσσω: ὧν εἰ καὶ ἔργῳ ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τε ἦν: ἀλλά μου τόγε κλινάριον εὔφραινεν ἂν με αὐτὰ διαλογιζόμενον ταῦτα, ἃ πράσσειν μὲν δύνασθαι οὐκ εἰκός: δύνασθαι δέ με πεποίηκεν, ὁ παρεληλυθὼς οὕτω βίος: ἀεὶ γὰρ τῷ περὶ πόνους τοιούτους, καὶ σπουδὰς βιοτεύοντι, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν ὁπότε ὑπέλθοι τὸ γῆρας: οὕτως ἠρέμα καὶ ἀνεπαισθήτως ἡ ἡλικία γηράσκει. οὐδέτι ἐξαίφνης κατάγνυται, ἀλλὰ χρονίως ἀποσβέννυται. Ἑπόμενον δὴ τῶν εἰρημένων ἡ τρίτη βλασφημία τοῦ γήρως, ἥ φασιν αὐτὸ στέρεσθαι ἡδονῶν: ὢ τοίνυν λαμπροτάτου ἡμῖν ἡλικίας δώρου: εἴγε τοῦθ' ἡμῶν ἀφαιρεῖται, ὅπερ τῶν φαυλοτάτων ἐστὶν ἐν νεότητι: λάβετε γὰρ ὦ βέλτιστοι νέοι λόγον ἀρχαῖον, ἀνδρὸς τῶν μεγάλων τε καὶ ἐπιφανῶν εἰς τὰ πρῶτα, Ἀρχύτου Ταραντίνου. ὅς μοι ἐγκεχείριστο νεανίσκῳ ἐν Τάραντι διατρίβοντι ἅμα κοΐντῳ μαξίμῳ: οὐδένα γάρ τοι λοιμὸν ἔφασκεν ἀνθρώποις δίδοσθαι ὑπὸ τῆς φύσεως ὀλεθριώτερον, ἡδονῆς τῆς διὰ τοῦ σώματος: ἧς ἂν τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμητικὸν καὶ ἀλόγιστον ἀμφορηθεῖσαι ἰταμῶς τε καὶ δισηνίως ὀργώνητε καὶ κατερεθίζοιτο: ἐντεῦθεν προδοσίαι πατρίδων: ἐντεῦθεν πολιτειῶν ἀνατροπάς: ἐντεῦθεν λαθρίας πρὸς πολεμίους ἀναφύεσθαι συνουσίας ἁπλῶς τε μηδὲν ἄγος, μηδέ τινα κακουργίαν εἶναι, ἥν τιν' οὐκ ἂν ἡ τῆς ἡδονῆς ἐπιθυμία προσδέξασθαι συνωθήσειεν: διακορήσεις δὲ καὶ μοιχείας καὶ σύμπασαν ὕβριν τοιαύτην, μὴ ἂν ἄλλαις ἰυγξίν, ἀλλ' ἢ ἡδοναῖς παροξύνεσθαι: ἀνθρώπῳ δὲ δὴ μηδὲν ἐξοχώτερον νοῦ, εἴτ' ἐκ φύσεως, εἴτ' ἐκ τοῦ θεῶν δοθέντος, τούτῳ δὲ τῷ θείῳ δώρῳ τε καὶ χαρίσματι μηδὲν οὕτως ἐναντίον εἶναι ὡς ἡδονήν: μὴ γὰρ ἂν ἀκολασί-

ας κρατούσης σωφροσύνη χώραν ὑπάρχειν· μήθ' ὅλως ἐν ἡδονῆς βασιλείᾳ δύνασθαι ἀρετὴν συσταθῆναι· ὃ δὴ ἵνα καὶ μᾶλλον εἴη μαθεῖν, πλάττειν ἐκέλευε τῇ διανοίᾳ, κατηρεθισμένον τινὰ σώματος ἡδονῇ τοσαύτῃ ὁπόσην ἂν δύνηται πλείστην χωρῆσαι· οὐδενὶ γὰρ ἀμφίδοξον ᾤετ' ἂν εἶναι, εἰ μὴ ἐν ᾧ σφόδρα γέγηθεν οὕτω χρονίως, μηδὲν διαπράξασθαι νῷ μηδενὸς λόγῳ· μηδενὸς λογισμῷ ἐπιτυγχάνειν ἱκανὸς εἴη· διὸ καὶ μηδὲν οὕτω βδελυρὸν μὴ δὲ οὕτω θανατηφόρον εἶναι ὡς ἡδονήν· εἴγε αὕτη μείζων τε οὖσα καὶ χρονιωτέρα πᾶν τὸ φῶς τῆς ψυχῆς ἀποσβέννυσι· ταῦτα μετὰ Γαΐου πόντιου τοῦ πατρὸς· ἐφ' οὗ τῷ καυδηνῷ πολέμῳ Σπύριος Ποστούμενος καὶ Τίτος βετέριος ὑπατεύοντες ἥττηνται, διαλεχθῆναι τὸν Αρχύταν· Νέαρχος ταραντῖνος ξένος ἡμέτερος ὃς αἰεὶ φίλος τῷ δήμῳ τῶν ῥωμαίων διέμεινε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγεν εἰληφέναι· ἡνίκα δὴ τῷ λόγῳ τούτῳ παρεγένετο καὶ Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος· ὃν εἰς τάραντα ἀφικέσθαι Λευκίου αἰμυλίου καὶ ἀππίου κλαυδίου ὑπατευόντων εὑρίσκω· τοῦ δ' ἕνεκα ταῦτα; ἵν' εἰδῆτε ὡς εἰ μὴ παρ' οὐδὲν τίθεσθαι τὴν ἡδονὴν λόγῳ τε δυνάμεθα καὶ σοφίᾳ, χάριν πολλὴν ἄξιον ἔχειν τῷ γήρᾳ ὡς μὴ προσφιλῆ τὰ μὴ δέον τ' ἀπεργαζομένῳ· εὐβουλίᾳ γὰρ ἐμποδὼν γίνεται ἡδονή· λόγῳ τε πολεμία ἐστὶ, καὶ τὰ τοῦ νοῦ ὡς ἔπος εἰπεῖν, καταστελεβλοῖ ὄμματα· οὐδ' ἔτι πρὸς ἀρετὴν συνάλλαγμα ἔχει· ἐγὼ δὲ ἄκων μὲν διεπραξάμην ἐκβαλεῖν τῆς συγκλήτου Λεύκιον φλαμίνιον, ἀδελφὸν Τίτου Φλαμινέου γενναιοτάτου ἀνδρὸς· ἑπτὰ μάλιστα ἔτεσι μετὰ τὴν αὐτοῦ ὑπατείαν· χρῆναι μέντοι πάθος ἀκόλαστον ἀτιμάσαι ᾠήθην· ἐκεῖνος γὰρ ὕπατος ὢν ἐν γαλατίᾳ, παρακέκληται πρὸς τοῦ ἐρωμένου ἐν συμποσίῳ διαπελεκίσαι τινὰ τῶν ἐν δεσμοῖς κατακρίτων ἐπὶ

θανάτῳ: καὶ τότε μὲν δὴ ἐξώλισθαι τιμητοῦ ὄντος τοῦ ἀδελ-
φοῦ ἐγγυτάτω πρὸ ἐμοῦ αἱρεθέντος: ἐμοὶ δὲ καὶ Φλαμίνῳ
οὐδέ πώποτ᾽ ἐγένετο δυνατὴ ἀποδέξασθαι, ἀσελγὴς οὕτω καὶ
ἐξώλης ἐρωτοληψία ἣ ἰδιωτικῷ ὀνείδει, ἀδοξίαν τῆς ὅ-
λης ἀνῆπτε ἡγεμονίας: πολλάκις δὲ τῶν πρεσβυτέρων
ἐπυθόμην λεγόντων σφᾶς νέους κομιδῆ ὄντας, ἀκοῦσαι
τῶν γεραιτέρων ὡς Γάϊος Φαβρίκιος εἰωθὼς εἴη θαυμά-
ζειν, ὅτι πρεσβευτὴς ὤν, παρὰ Πύῤῥῳ τῷ βασιλεῖ πύθοιτο
κινέου τοῦ θετταλοῦ, ὡς ἀθήνησιν εἴη τις σοφὸς προσποιού=
μενος εἶναι: φάσκων πάνθ᾽ ὅσαπερ ἂν ποιῶμαι χρῆναι εἰς
ἡδονὴν ἀναφέρειν: ὅπερ ἀκούοντας αὐτοῦ Μάρκον κού=
ριον καὶ Τίτον κορύγκανον, ἐπεύχεσθαι εἰωθέναι, σαυνίτας
τε καὶ Πύῤῥον αὐτὸν ταῦτα πεισθῆναι, ὅπως δίοι ῥᾷον ἡτ-
τᾶσθαι γένοιτο σφᾶς αὐτοὺς ἡδοναῖς ἐπιδεδωκότας: βε-
βιώκει δ᾽ ἄρα Μάρκος κούριος κατὰ Πόπλιον Δέκιον τὸν
πενταετίᾳ πρὸ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ κουρίου ἐς ἑκούσιον σφα-
γὴν ὑπὲρ τῆς πολιτείας ἑαυτὸν δεδωκότα: ἤδη δὲ τὸν
αὐτὸν τοῦτον καὶ Φαβρίκιος: ἤδη δὲ Κορύγκανος: οἳ δή, τὸ
μὲν ἐκ τοῦ καθ᾽ ἑαυτοὺς βίου, τὸ δ᾽ ἐκ τῆς πράξεως οὗ λέγω
Ποπλίου Δεκίου, ἔκριναν εἶναί τι φύσει κάλλιστον καὶ λαμ-
πρότατον· ὅπερ ἂν ἐθελουσίως μαστεύοιτο: καὶ ᾧ γ᾽ ἂν περιο=
ρωμένης τε καὶ καταφρονουμένης τῆς ἡδονῆς, τῶν βελτί-
στων ἕκαστος ἕποιτο τί δὲ ταῦθ᾽ οὕτω συχνὰ περὶ ἡδονῆς, ὅ=
τι οὐχ ὅσον ψόγος οὐδεὶς, ἀλλὰ καὶ μέγιστος ἔπαινος γή-
ρως, τὸ μὴ πάνυ τι ποθεῖν τῶν τοιούτων ἡδονῶν μηδεμίαν:
ἀπορεῖ φησὶν εὐωχιῶν καὶ τραπεζῶν εὐπρεπῶν καὶ κυλί=
κων συχνῶν: οὐκ οὖν καὶ οἰνοφλυγίας: καὶ ἀπεψίας: καὶ ἀ=
γρυπνίας ἀπορεῖ: εἰ δ᾽ ἄρα τι καὶ δοτέον τῇ ἡδονῇ, ἐπει=
δὴ τοῖς θωπεύμασιν αὐτῆς οὐκ εὐμαρῶς ἀνθιστάμεθα: καὶ
Πλάτων δαιμονίως κακῶν δέλεαρ τὴν ἡδονὴν ὀνομάζει,

ἐκ τοῦ ταύτῃ δηλονότι ἀνθρώπους ἁλίσκεσθαι ὥσπερ ἰχθύας ἀγκίστρῳ: κἂν εἰ εὐωχιῶν ἀσυμμέτρων ἐνδεῶς ἔχοι τὸ γῆρας: δύναταί γε μετρίοις ἥδεσθαι συμποσίοις: γάιον οὖν Δυΐλλιον τὸν Μαρτίου, ὃς δὴ στόλῳ πρῶτος λιβύων ἐκράτησε· πολλάκις παῖς ὢν γέροντα ἑώρων οἴκαδε ἀναλύοντα μετὰ δεῖπνον· ἥδετο γὰρ θαμινὰ, λαμπάσι τε καὶ αὐλῷ· ἃ πρὸς οὐδὲν παράδειγμα ἰδιώτης ὢν, ἑαυτῷ προσειλήφει: τοσοῦτον εἰς αὐτὸν ἐξουσίας παρεῖχεν ἡ εὔκλεια: ἀλλὰ τί τὰ παρὰ τῶν ἄλλων ἐγώ: πρὸς ἐμαυτὸν δὴ ἐπανήξω. Πρῶτα μὲν γὰρ συναίτους εἶχον ἀεὶ συναίτια δὲ ταμιεύοντος ἐμοῦ ἀναδέδεικται τῶν ἰδαίων παραλαμβανομένων τελετῶν τῆς μεγάλης μητρός: εὐωχούμην οὖν μετὰ συναίτων πάνυ μετρίως: ἀλλ' ἦν ὡς ἔοικε ζέσις τις ἡλικίας: ἧς προϊούσης, πάντα πραότερα τῷ χρόνῳ καθίσταται: οὐδὲ γὰρ τὴν τῶν συμποσίων αὐτῶν εὐφροσύνην ἡδοναῖς ταῖς περὶ τὸ σῶμα πλέον, ἢ τῷ χορῷ τῶν φίλων καὶ τοῖς λόγοις ἐμέτρουν: καλῶς γὰρ οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τὴν περὶ τὰς εὐωχίας τῶν φίλων κατάκλισιν, ὅτι περ σύνδεσμον ἔχει βίου, συμβίωσιν ἀπεκάλεσαν: καὶ ἄμεινον ἤπερ ἕλληνες, οἳ ταὐτὸ τοῦτο, ὁτὲ μὲν συμπόσιον. ὁτὲ δὲ σύνδειπνον ὀνομάζουσι, ὥστε ὅπερ ἐνταῦθα ἐλάχιστον, τοῦτο μάλιστα φαίνεσθαι ἀποδεχομένους: ἐγὼ διὰ τὴν ἀπὸ τῶν λόγων εὐθυμίαν καὶ συμποσίοις ἐπικαίροις ἐνασμενίζω: καὶ οὐ μόνον μεθ' ἡλικιωτῶν ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἐν ἡλικίᾳ τῇ ὑμετέρᾳ, καὶ μεθ' ὑμῶν αὐτῶν: χάριν τε ἔχω τῷ γήρᾳ πολλήν: ὅ, μοι τὴν μὲν τῶν λόγων ἐπιθυμίαν ηὔξησεν: τὴν δὲ τῆς βρώσεως καὶ πόσεως ἀπεμάρανεν: ὥστ' εἴ τινα καὶ ταῦτα εὐφραίνει, ὡς ἂν μὴ παντάπασι δόξω πόλεμον καταγγείλας τῇ ἡδονῇ. ἧς ἔνεστιν ἴσως μέτρον τι κατὰ φύσιν: οὐδ' ἐν

αὐταῖς δὴ ταῖς ἡδοναῖς ταύταις, αἰσθήσεως τὸ γῆρας δεῖσθαι ὁρῶ: ἐμὲ γάρ τοι καὶ συμποσιαρχίαι εὐφραίνουσι πρὸς τῶν προγόνων συντεταγμέναι: καὶ λόγος, ὃς παρὰ συμποσιάρχου τοῦ μεγίστου εἰς τὸν κώθωνα ἔθει προγόνων παράγεται· καὶ κύλικες ὡς ἐν τῷ ξενοφῶντος συμποσίῳ σμικραὶ καὶ ἐπιψεκάζουσαι, ψῦχός τε ἀκμῇ θέρους: καὶ αὖ ἐν μέρει ἥλιος ἢ πῦρ, ὥρᾳ χειμερινῇ: ἃ δὴ καὶ ἐν σαβίνῃ μετιέναι εἴωθ᾽ ἐγὼ συμπόσιόν τε ἀγρογειτόνων συγκροτῶ καθ᾽ ἑκάστην: καὶ τοῦτο πόῤῥω νυκτῶν ᾗ μάλιστα δυνατὸν λόγοις συμπαρατείνομεν διαφόροις: ἀλλ᾽ οὐκ ἔστιν ἡδονῶν τοσοῦτος οἷον γάργαλος ἐν τοῖς γέρουσιν; πείθομαι. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ πόθησίς γε: χαλεπῶν δὲ οὐδὲν ὧν ἂν μὴ ποθῇς. εὖ οὖν καὶ Σοφοκλῆς ἐρωμένου τοῦ αὐτὸν ἡλικίαν ἤδη κατειργασμένον εἰ ἔτι χρῷτο ἀφροδισίοις, εὐφήμει εἶπεν: ἐγὼ γὰρ ἀσμένως αὐτὸ ὥσπερ τινὰ λυττῶντα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀπέφυγον. τοῖς μὲν γὰρ ἐρωτικῶς ἔχουσι τῶν τοιούτων, μισητὸν ἴσως τὸ δεῖσθαι καὶ χαλεπόν: διακόροις δὲ καὶ καταπλέως: τοῦ ἀπολαύειν τὸ δεῖσθαι ἥδιον : καίτοι γε οὐδὲ δεῖται ὅς, ἂν μὴ ποθῇ. τοιγαροῦν τὸ μὴ ποθεῖν τοῦτο, ἥδιόν φημι εἶναι: ὡς τ᾽ εἰ τούτων αὐτῶν ἀπολαύει τῶν ἡδονῶν ἥδιον ἡ χρηστὴ ἡλικία: πρῶτον μὲν, σμικρῶν τινῶν ὡς ἔφαμεν ἀπολαύει: ἔπειτα δὲ ὧν καὶ τὸ γῆρας, κἂν πρὸς ἀφθονίαν μὴ ἐμφορῆται, ἐνδεὲς οὐκ ἔστι παντάπασιν. ὡς γὰρ ἐπὶ τυρπίωνι ἀμβιβίῳ ἥδεται μέν τοι μᾶλλον ὁ ἀπὸ τοῦ πρώτου θεωρητηρίου θεώμενος: ἥδεται δὲ αὖ καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ τελευταίου: ὡς καὶ νεότης ταῖς ἡδοναῖς ἐγγύθεν προσβάλλουσα μᾶλλον ἥδεται ἴσως. ἥδεται δέ γε μὴν καὶ τὸ γῆρας θεώμενον αὐτὰς πόῤῥωθεν ὅσον ἱκανῶς ἔχοι: ἀλλὰ μὴν ἐκεῖνό γε ἥδιον, τὸ τὴν ψυχὴν ὥσπερ μισθοφορεῖν πεπαυμένην, ἀκολασίᾳ: φιλοτιμίᾳ: φιλονεικίᾳ:

ἐχθρὰ πάσαις ἐπιθυμίαις καθ᾽ ἑαυτὴν εἶναι, καὶ μεθ᾽ ἑαυτὴν τὸ λεγόμενον, ζῆν· ἐὰν δέ δή τι καὶ σπουδῆς καὶ μαθήσεως οἷόν τινα χιλὸν ἔχῃ, οὐδὲν ὡς ἀληθῶς γήρως σχολὴν ἄγοντος ἥδιον· μόνον οὐκ ἐναποπνέοντα σπουδῇ τῶν περὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἀναμετρήσεων Γάϊον ἑωρῶμεν τὸν οἰκεῖον τοῦ σοῦ πατρὸς ὦ Σκιπίων· ὁσάκις μὲν ἐκεῖνον ἡ ἕως ἐγχειρήσαντα νυκτὸς διαγράφειν ἄρτι ἐπέσχεν· ὁσάκις δ᾽ αὖ ἡ νὺξ ἀρξάμενον ἕωθεν. ὅσον αὐτὸν εὔφραινε τὸ τὰς ἡλίου καὶ σελήνης ἐκλείψεις πολὺ πρόσθεν προλέγειν ἡμῖν. τί δ᾽ ἐν ἐλαφροτέραις μὲν, ὀξείαις δὲ, καὶ ταῖσδε σπουδαῖς· ὅσον μὲν Ἔννιος ἔχαιρε τῷ ἑαυτοῦ λυβικῷ πολέμῳ, ὅσον δὲ πλαῦτος τῷ τρυκυλέντῳ· ὅσον τῷ ψευδοδούλῳ· εἶδον ἔτι καὶ Λύβιον γέροντα· ὃς ἑπτὰ ἔτεσι πρὸ γενέσεως τῆς ἐμῆς ῥαψῳδίαν διδάξας, προβέβηκε ζῶν ἄχρι ἐμῆς ἐφηβίας· τί δ᾽ ἄρα ὑπὲρ τῆς Ποπλίου λικινίου κράσσου σπουδῆς, περί τε τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὸ πολιτικὸν νόμιμον λέγω. ἢ τῆς αὐτοῦ Ποπλίου Σκιπίωνος· ὃς ὀλίγων ἡμερῶν τῶνδε μέγιστος ἀπεδείχθη ἀρχιερεύς. καὶ γὰρ ἅπαντας οὓς ἀνέμνησα τούτους, σπουδῶν πνέοντας τοιούτων ἐν γήρᾳ εἴδομεν. Μάρκον δὲ καίθηγον, ὃν Ἔννιος μελίγηρυν ὀρθώτατα ὀνομάζει· ὅσῃ σπουδῇ γυμναζόμενον εἰς τὸ λέγειν ἑωρῶμεν καὶ γέροντα· τίνας οὖν εὐωχιῶν· ἢ ἀγώνων ἢ παιδικῶν, ἡδονὰς ἄξιον ταῖς ἡδοναῖς ταυταισὶ παραβάλλειν; καὶ αὗται μὲν δὴ σπουδαὶ μαθημάτων εἰσίν· αἳ δὴ τοῖς συνετοῖς τῶν ἀνδρῶν καὶ πεπαιδευμένοις ἂν κατὰ ταυτὰ τῷ βίῳ, συναύξονται· οἷόν τι κἀκεῖνο τῷ Σόλωνι εὐχῇ μονολογούμενον· ὅπερ ἐμμέτρως φησὶν ὡς πρότερον εἶπον, γηράσκειν αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος· ἧς δὴ περὶ ψυχὴν ἡδονῆς, οὐδ᾽ ἂν μία ὡς ἀληθῶς μείζων εἴη. Νῦν δὲ πρὸς τὰς τῶν γεωργῶν ἔρχομαι ἡδονάς·

αἷς ὑπερφυῶς ἥδομαι ἔγωγε. αἳ δὴ οὔτε τῷ διακωλύονται γήρᾳ, καί μοι πρὸς βίον σοφοῦ ἐγγυτάτω παραγινόμεναι φαίνονται· ἔχουσι γάρ τοι λόγον πρὸς γῆν ἥγε τὸ κελευόμενον οὐδέποτ' ἀναίνεται· οὐδ' ἐν δὴ ὅτε χωρὶς τόκου ἀποδίδωσι τὸ ληφθέν· ἀλλ' ὅτε μὲν σὺν ἐπικαρπίᾳ ἐλάσσονι· ὡς τὰ πολλὰ δὲ σὺν μείζονι ἀμείβεται. καίτοι ἐμέγε οὐχ ὁ καρπὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς γῆς δύναμίς τε καὶ φύσις εὐφραίνει· ἥτις εἰς κόλπον μεμαλαγμένον τε καὶ διειργασμένον τὸ σκεδασθὲν σπέρμα ὑποδεξαμένη, πρῶτον μὲν βωλοκοπηθὲν συνέχει πιέσασα. ὅθεν δὴ καὶ βωλοκοπία ἡ τόδε ἀπεργαζομένη καλεῖται· ἔπειτα δὲ νοτίδι τε καὶ πιλώσει διαχεῖ θερμαινόμενον, καὶ χλωρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἐφέλκεται πόαν· ἣ δὴ ῥιζίοις προσφῦσα τε καὶ παγεῖσα, λεληθότως αὐξανομένη μειρακιοῦται. καὶ καλάμῃ γονάτῳ ἀνατιθεῖσα, λέμμασιν ἤδη καὶ θήκαις ὥσπερ ἡβῶσα τε καὶ ἰουλοφύουσα περικλείεται· τούτων δ' ἀναδῦσα, ἀποχεῖ τὸν καρπὸν σταχύος εὐταξίᾳ συντεταγμένον καὶ πρὸς τὰ τῶν ἐλαττόνων ὀρνίθων δήγματα, ἀθέρων σταυροῖς ὀχυρῶς κεχαρακωμένον· τί δ' ἀμπέλων περὶ γενέσεως καὶ φυτεύσεως καὶ αὐξήσεως ἀναμιμνήσκω· κόρον τε εὐφροσύνης τῷ ὄντι λαβεῖν οἷός τ' εἰμί· ἵνα τὴν τοῦ ἐμοῦ γήρως ἀνάπαυλάν τε καὶ ἡδυπάθειαν εἰδῆτε· παρίημι γὰρ τὴν δύναμιν αὐτῶν πάντων τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων. ἥτις ἐκ τηλικαύτης κεγχραμίδος ἢ γιγάρτου ἢ ἑτέρων καρπῶν ἢ ῥιζοφυτῶν τινῶν ἐλαχίστων σπερμάτων, τηλικαῦτα στελέχη, καὶ κλάδους δημιουργεῖ· μοσχεύματα δὲ φυτευτήρια καὶ ὄζοι· καὶ ὑπόρριζοι καὶ ἀπώρυγες, ταῦτα πάντα οὐχ οὕτω πως διατίθησιν· ὡς μὴ ἂν θαύματος ἄνευ τέρπεσθαι, μὴ δέ ὅντινα οὖν· ἄμπελος δὲ δὴ φύσει εὐκατάπτωτος οὖσα· καὶ

ἣ μὴ ἀπειργομένη που τύχοι, ῥαδίως ἐπὶ τὴν γῆν καταφερομένη. ἢ δ' ὅπως ἑαυτὴν ἀνορθοῖ συμφύτοις ἕλιξιν οἷον χερσὶν ὅτου ἂν λάβηται περιπτύσσεται: εἶτ' ἀφέρπουσα ὀλίσθῳ πολυχιδοῖτε καὶ πλάνητι, σιδήρῳ τέχνης γεωργῶν περιαιρουμένη κατίσχεται. μὴ κλήματισιν ὑλομανῇ καὶ πανταχόσε διαχέηται πλήσιν: ἔαρος δ' ὑποφαίνοντος, ἐν τοῖς καταλοίποις αὐτοῖς, ὥσπερ ὑπομέτωπα τῶν κλημάτων ἀνέωγεν ὁ καλούμενος ὀφθαλμός: ὅθεν ὁ βότρυς. ἑαυτὸν δεικνύει ἀνίσχων. ὁ δ' αὖ γῆς εὐτροφίᾳ καὶ θάλπει ἡλίου αὐξόμενος πρῶτα μὲν στρυφνότατος δεῖ γεύσασθαι. ἔπειτα δὲ γλυκαίνεται πεπαινόμενος: οἰναρά τε περικείμενος: οὔτε θέρμου συμμετρίας ἀμοιρεῖ: καὶ τὸν τοῦ ἡλίου ἰσχυρὸν καύσωνα διαφεύγει: καὶ τί ποτ' ἂν, ἢ εὐκαρπία τοῦ δὲ ἁβρότερον, ἢ εὐμορφία περικαλλέστερον γένοιτο; τοῦ δ' οὐ τὸ ὄφελος μόνον ὡς πρότερον ἔφην, ἀλλὰ καὶ ἡ θεραπεία, καὶ ἡ φύσις αὐτή με εὐφραίνει: χαράκων συστοιχία: κορυφῶν συζυγία. ἀνάδεσις καὶ κατάθεσις ἀμπέλων: καὶ κλημάτων, τῶν μὲν ὡς εἴρηται περιαίρεσις: τῶν δὲ πρόσθεσις: τί δ' ἀρδείας: τί δὲ σκαπάνας. καὶ νεώσεις καὶ γυρείας: καὶ βωλοστροφίας ἀγρῶν ἀπαγγέλω: οἷς ἡ γῆ πολὺ γονιμωτέρα καθίσταται; τί δὲ κόπρου ὠφελείας πέρι, διδάσκω· γέγραφα ἐν οἷς τὰ περὶ τοὺς ἀγροὺς συντεταγμένος εἰμί. ἧς πέρι Ησίοδος ὁ σοφὸς οὐδένα πεποίηται λόγον γράφων περὶ ἐργασίας ἀγρῶν: ἀλλὰ μὴν Ομηρος, ὃς ἐμοὶ δοκεῖ πολλοῖς πρόσθεν ἦν ἔτεσιν, λαέρτην ὑπολεαίνοντά τι τὸν πόθον ᾧ κατείχετο ποθῶν τὸν υἱὸν, ἀγρὸν ἐργαζόμενον, καὶ παρέχοντα κόπρον ποιεῖ: οὐ δὲ δὴ ληΐοις μόνον καὶ λειμῶσι καὶ ἀμπελῶσι καὶ δενδρῶσιν ἡδέως ἔχει τὰ τῶν ἀγροίκων, ἀλλὰ καὶ κήποις καὶ παραδείσοις: καὶ τὸ μὲν, βοσκημάτων νομαῖς: τὸ δὲ σμήνεσι μελισσῶν: καὶ ποικιλίᾳ

παντοδαπῶν

παντοδαπῶν ἀνθέων· οὐδ' αὖ μόνον φυτείαις ἐνασμενιζόμεν, ἀλλ' ἔτι καὶ ἐμφυτείαις· ὧν οὐδὲν εὗρεν ἡ γεωργία φιλοτεχνότερον· πολλὰ ἔτι τῶν κατ' ἀγροίκους ἀπολαύσματα ἔχω διεξελθεῖν· ἀλλ' ἅπερ εἴρηκα, ταῦτα μακρότερα αἰσθάνομαι εἰρηκώς· σύγγνωτε δέ· σπουδῇ τε γὰρ προῆγμαι τῶν ἀμφὶ τοὺς ἀγρούς· καὶ ἅμα τὸ γῆρας φύσει λαλίστερον· ἵνα μὴ πάσης κακίας αὐτὸ φαίνωμαι ἀπαλλάττων. τοιγαροῦν ἐν τῷ τοιῷδε βίῳ Μάρκος κούριος, ἐπειδὴ ἀπὸ σαυνιτῶν καὶ σαβίνων καὶ πύῤῥου νικητήρια ἔπεμψεν, τὸν τελευταῖον τῆς ἡλικίας χρόνον δὴ κατεβίω· οὗ τὴν ἔπαυλιν ἐγὼ θεωρῶν, ἀπέχει γὰρ ἀπ' ἐμοῦ οὐ πολύ, θαυμάζειν ἀποχρώντως οὐκ ἔχω, οὔτε τὸ ἐγκρατὲς τοῦ ἀνδρός, οὔτε τὸ ἀπὸ τῶν χρόνων πολυμαθές. Κουρίῳ δὲ τούτῳ πρὸς ἐσχάρᾳ καθεζομένῳ, σαυνῖται σταθμὸν χρυσίου μέγαν προσενεγκόντες, οὐδεμιᾶς ἔτυχον ἐπιστροφῆς· οὐ γὰρ τὸ χρυσίον ἔχειν λαμπρὸν οἱ ἔφη δοκεῖν· ἀλλὰ τὸ κρατεῖν τῶν ἐχόντων χρυσίον. Ἆρ' οὖν οὐ δύναιτο ψυχὴν τηλικαύτην, μὴ οὐ γῆρας ἡδὺ ἀπεργάζεσθαι; ἀλλὰ μέτειμι πάλιν πρὸς τοὺς γεωργικούς, ἵνα μὴ αὐτὸς ἀπ' ἐμαυτοῦ δοκέω ἀποχωρεῖν· ἐν ἀγροῖς ἦσαν τὸ τότε ἄνδρες τῶν ἐκ τῆς γερουσίας γέροντες καθάπερ εἰκός· εἴγ' ἀροῶντι λευκίῳ κυΐντῳ κινκινάτῳ ἀπηγγέλθη, ὅτι δικτάτωρ αὐτὸς αἱρεθείη· οὗ δὴ δικτατορεύοντος ἐπιτάξει, Γάϊος σερβίλιος ἄλας· ἄρχων τῶν ἱππέων· σπούριον μέλιον βασιλείαν οἱ κατασκευαζόμενον φωραθέντα, ἀπέκτεινεν· ἐξ ἐπαύλεως μεταπεμπτοὶ τῷ βουλευτηρίῳ παρῆσαν καὶ οἱ περὶ κούριον, καὶ ἕτεροι γέροντες· ὅθεν δὴ καὶ κλήτορες οἱ καλοῦντες αὐτοὺς ὠνομάσθησαν· μὴ οὖν τὸ γῆρας τούτων ἐλεεινὸν ἦν, οἳ σφᾶς αὐτοὺς γεωργίᾳ τέρποντες διετέλουν; οὐ κατά γε γνώμην ἐμήν, οὐκ οἶδα εἴ τις βίος εἴη τούτου μακαριώτερος· οὐ μό-

τον ἐπιτηδεύσει, τῶν τὴν ἀγρῶν ἐργασίαν παντὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει σωτήριον πεφυκέναι, ἀλλὰ καὶ ἣν ἔφην, εὐφροσύνῃ, καὶ πληρώσει καὶ εὐπορίᾳ πάντων, ὅσα τείνει εἴς τε ἀνθρώπων τροφὴν, εἴς τε θεῶν θεραπείαν. ἵν' ἐπειδή τινες τὰ τοιάδε ποθοῦσιν, εἰς χάριν ἤδη τῇ ἡδονῇ ἐπανήκωμεν· ἀεὶ γάρ τοι ἀγαθοῦ καὶ ἐπιμελοῦς κυρίου, μεστοὶ οἱ οἰνῶνες· καὶ ἐλεῶνες· καὶ μελιτῶνες· καὶ ὀψῶνες· καὶ κτηματικὴ πᾶσα ἡ κώμη εὐπορεῖ δέλφακος· ἀμνοῦ ἐρίφου· ἀλεκτορίδος· γάλακτος· τυροῦ· μέλιτος. ἤδη δὲ καὶ τὸν κῆπον αὐτοὶ γεωργοὶ ταραχέαν ἑτέραν ἀποκαλοῦσιν. ἡδίω δ' ἄρα ταῦτα ἀποδεικνύει· καὶ ἡ ὡς ἐν παρέργῳ, ὀρνιθοθήρα καὶ κυνηγία. τί δὲ τὸ τῶν λειμώνων εὐχλώρου καὶ εὐανθοῦς πέρι, ἢ τὸ τῶν δένδρων εὐτάκτου· ἢ τὸ τῶν ἀμπελώνων τε καὶ ἐλαιώνων εὐειδοῦς πλείω εἴπω: συνελὼν δὴ τοῦτο βραχὺ ἐρῶ. ὅτι ἀγροῦ εὖ καὶ καλῶς γεγεωργημένου, οὐδὲν ἂν γένοιτο οὔτε ἀφθονώτερον χρήσασθαι, οὔτε μὴν εὐειδέστερον θεάσασθαι: ὧν δὴ οὐχ ὅπως τὸ γῆρας βραδυτέρους ἢ ὡς ἐπ' ἀπόλαυσιν ἀπεργάζεται, ἀλλὰ καὶ διεγείρει καὶ θέλγων προσάγεται. ποῦ γὰρ ἂν ἡ ἡλικία δύναιτ' ἐκείνη, ἤτοι ἡλίῳ καὶ πυρκαϊᾷ θερμαίνεσθαι βέλτιον. ἢ σκιαῖς ἐν μέρει καὶ ὕδασι καταψύχεσθαι σωτηριωδέστερον· οὐκ οὖν σφίσιν ἵππους· σφίσιν ὅπλα· σφίσιν ἀκόντια: σφίσι ῥόπαλον· καὶ σφαῖραν· σφίσι νήξεις, καὶ δρόμους ἐχόντων οἱ νέοι· ἡμῖν δὲ τοῖς γέρουσιν ἐκπαιγνίων πολλῶν πεττούς τε καὶ ἀστραγάλους καταλειπόντων, καὶ τοῦτ' αὐτὸ μήποτε οὐκ ἦ πρὸς θυμοῦ· ἐπειδὴ καὶ τούτων ἄνευ, ἐθέλει τὸ γῆρας εἶναι μακάριον: ἐν πολλοῖς γε μὴν τὰ ξενοφῶντος βιβλία τυγχάνει χρήσιμα ὄντα· ἃ δὴ καὶ σπουδαίως ἀναγινώσκειν ὑμᾶς ἀξιῶ· καθάπερ δὴ καὶ ποιεῖτε: ὅσιν οὖν φιλοτίμως πρὸς αὐτοῦ γεωργία ὑμνεῖται, ἐν τῷ περὶ ἐπιμελείας τῶν κα-

τὰ τὴν οἰκίαν πραγμάτων, ὅπερ οἰκονομικὴ ἐπιγράφεται. καὶ ἵν' εἰδῆτε μηδὲν βασιλικὸν οὕτω δοκεῖν, ὡς τὴν περὶ γεωργίας σπουδήν, Σωκράτει λόγος ἐν αὐτῷ πρὸς Κριτόβουλον Κῦρον τὸν νεώτερον βασιλέα περὶ σῶν: ἀγχινοίᾳ τε καὶ ἡγεμονίας εὐκλείᾳ διάφορον. ὅ,τε Λύσανδρος ὁ Λακεδαιμόνιος ἀνὴρ ἐπ' ἀρετῆς ἄκρον ἐληλακὼς ἀφίκετο πρὸς αὐτὸν εἰς Σάρδεις κομίζων τὰ παρὰ τῶν συμμάχων δῶρα: τά τε ἄλλα κοινῶς καὶ φιλανθρώπως Λυσάνδρῳ προσενεχθῆναι: καί τινα συμπεφραγμένον ἀγρὸν πεφυτευμένον πρὸς ἀκρίβειαν ἐπιδεῖξαι: ἐπεὶ δὲ ἐθαύμαζεν ὁ Λύσανδρος τάς τε τῶν δένδρων εὐθυωρίας, καὶ τοὺς ὀρθοὺς εἰς πεντάδα εὐγώνιον στίχους: καὶ τὸ τῆς γῆς μαλθακὸν καὶ ὑπόκουφον, καὶ τὴν τῶν ἀνθέων ἀποπνεομένην καθαρῶς ἡδεῖαν ὀσμήν: καὶ θαυμάζων εἶπε, μὴ μόνον τὸ ἀπηκριβωμένον, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλότεχνον θαυμάζειν τοῦ καταμερήσαντος ἐκεῖνα καὶ διατάξαντος: τὸν Κῦρον ἀποκρίνασθαι: ἐγὼ τοίνυν ταῦτα διεμέτρησα πάντα: ἐμοί εἰσιν οἱ ὄρχοι. ἐμὴ ἡ διάταξις: πολλὰ δὲ τῶν δένδρων αὐτοῦ, καὶ χειρὶ πεφύτευται τῇ ἐμῇ. καὶ τὸν Λύσανδρον ἀποβλέποντα εἴς τε τὸν πορφυροῦν κάνδυν, καὶ τὸν πολλοῦ χρυσοῦ καὶ πολλῶν λίθων περσικὸν κόσμον, εἰπεῖν: ὀρθῶς ἄρα ὦ Κῦρε μακάριόν σε εἶναί φασι: τύχη γὰρ παρέζευκταί σου τῇ ἀρετῇ: ταύτης τοίνυν ἔξεστι καὶ γέρουσιν ἀπολαύειν: οὐδέ τι τὰ τῆς ἡλικίας ἀπείργει: ὡς θᾶττον τῶν τε ἄλλων καὶ τοῦ γεωργεῖν ἐν τοῖς μάλιστα ποιεῖσθαι, σπουδὴν ἄχρι τε λευταίου χρόνου γήρως: ἐπεὶ καὶ Μάρκον Οὐαλέριον Κορβῖνον, εἰς ἑκατοστὸν παρατείναντα τὸ ζῆν πυνθανόμεθα: διαιτώμενον ἐν ἀγροῖς τοῦ βίου ἤδη πεπερασμένου: καὶ γεωργίᾳ προσέχοντα: ᾧ δὴ ἀπό γε τῆς πρώτης ὑπατείας ἐπὶ τὴν ἕκτην, ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα ἔτη διεγε-

γόνει· ὥσθ' ὅσον ἡλικίας διάστημα ἐπὶ τὴν τοῦ γήρως ἀρ=
χὴν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ἠξιώκασιν εἶναι, τοσοῦτος ἐκεί-
νῳ δρόμος παρετάθη τιμῶν, καὶ τὸ ἔσχατον τῆς αὐτοῦ ἡλι-
κίας, ταύτῃ τοῦ μέσου μακαριώτερον· ἢ ἀξίωμα μὲν μεῖ-
ζον· πόνον δὲ εἶχεν ἐλάσσω· οὕτω γήρως κολοφών ἐστι τὸ ἀ-
ξίωμα. ὅσον μὲν οὖν ἐν λουκίῳ καὶ κιλλίῳ μετέλλῳ· ὅ=
σον δ' ἐν ἀτιλίῳ καλατίνῳ· εἷς οὖν ἕνα, πλεῖστα ἔθνη τὸ ἐλε-
" γεῖον ἐκεῖνο συνάδει. Πρῶτος ἀνὴρ ὅδ' ἔην ἄστεος εὐρυό-
" χου· γνώριμον οὖν μάλα τὸ ἔπος ἐπικεχαραγμένον τῷ τά-
φῳ· ἐνδίκως ἄρα σεμνὸς οὕτω τοὺς ἐπαίνους ἡ παρὰ πάν-
των φήμη ὁμογνωμονοῦσα τυγχάνει· οἷον δ' ἄνδρα νεωστὶ
Πόπλιον κράσσον ἀρχιερέα μέγιστον τεθεάμεθα· οἷον δὴ
μετὰ ταῦτα, Μάρκον λέπιδον, τῇ αὐτῇ ταύτῃ κεκοσμέ=
νον ἱερωσύνῃ· τί δὲ παύλου πέρι, ἢ ἀφρικανοῦ λέγω; ἢ ὡς
πρόσθεν ἤδη περὶ Μαξίμου· ὧν οὐ τῇ γνώμῃ μόνον, ἀλλὰ
νεύματι αὐτῷ ἐπεκάθιζε τὸ ἀξίωμα· ὥστ' ἂν περὶ πλείο=
νος εἶναι πασῶν ὁμοῦ τῶν ἡδονῶν τῆς νεότητος· ἀλλὰ γὰρ με=
μνῆσθαι δεῖ παρὰ πάντα τὸν λόγον· ὡς ἐγὼ γῆρας ἐκεῖνο
δὴ ἐπαινῶ, ὅπερ ἐπὶ κρηπῖδος νεότητος βεβηκὸς ἑστήκει·
ταῦτ' ἄρα καὶ συμβαίνει ὅπερ αὐτὸς πάλαι σὺν ὁμολο=
γίᾳ μεγάλῃ ἁπάντων ἀπεφηνάμην· ὡς ἄρα ἄθλιον γῆρας
εἴη τὸ λόγῳ μόνον προϊστάμενον ἑαυτοῦ· οὐ γὰρ πολιαὶ οὐδὲ
ῥυτίδες ἐξαίφνης ἱκαναὶ προσφέρειν ἀξίωμα· ἀλλ' ὁ πρὸ
τοῦ καλῶς διηγμένος βίος, καρποὺς τελευτῶν δρέπεται ἀ-
ξιώματος· ταυτὶ γὰρ ἐστὶν αὐτάπου τὰ ἔντιμα ἅπερ ἐλαφρὰ
καὶ κοινάπως δοκεῖ· ἀσπάζεσθαι· ἐφίεσθαι· ἐξίστασθαι· ὑπανί
στασθαι· προπέμπειν· ἐπαναπέμπειν· συμβουλεύεσθαι· ἃ
δὴ καὶ ἐν ἡμῖν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τῶν πόλεων, ὡς ἄριστα ἠθῶν
ἔχει ἑκάστη, οὕτω τοι καὶ ἀκριβέστατα διασώζεται. Λύσαν-
δρον οὖν τὸν λακεδαιμόνιον, οὗ μνείαν πεποίημαι, λέγειν

εἰωθέναι φασὶν, ὅτι εὐσχημονέστατον γήρως δωμάτιον ἐν λακεδαίμονι εἴη: οὐδαμοῦ γὰρ ἀπονέμοιτο ἡλικίᾳ τοσοῦτον: οὐδαμοῦ τὸ γῆρας ἐντιμότερον εἴη: οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παραδέδοται ἐς μνήμην, ὡς ἀθήνησιν θεῶν ἐπιτελουμένων, τινὸς τῶν πρεσβυτάτων εἰς τὸ θέατρον παρεληλυθότος οὐδαμοῦ τοῦ μεγάλου συνεδρίου τόπος αὐτῷ δοθείη ὑπὸ τῶν αὑτοῦ πολιτῶν. ὡς δὲ πρὸς λακεδαιμονίους παρεγένετο: οἱ πρέσβεις ὄντες ἐν ἀποδεδειγμένῳ τόπῳ ἐτύγχανον συνεδρεύοντες: πάντας ὑπαναστῆναι λέγεται, καὶ εἰς ἕδραν παρειληφέναι τὸν γέροντα ἐφ᾽ οἷς κρότου συχνοῦ παρὰ παντὸς γενομένου τοῦ συνεδρίου, φάναι τινὰ αὐτῶν, ὡς ἀθηναῖοι ἐπίστανται μὲν τὰ ὀρθῶς ἔχοντα. ποιεῖν δὲ ἥκιστα αἱροῦνται. κἂν τῷ ἡμετέρῳ δὲ συλλόγῳ, πολλὰ μὲν τῶν ἀξιολογωτάτων ἔστιν ἰδεῖν: τούτου δὲ εἰς τὰ πρῶτα οὗ πέρι ὁ λόγος: ὡς γὰρ ἕκαστος ἡλικίᾳ προέχῃ, οὕτω καὶ τὸ περὶ τὰς γνώμας ἀνήρηται κράτος: οὐ δὲ μόνον τῶν ἄλλων ἐπιτιμίᾳ προεχόντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ἡγεμονίᾳ ὄντων αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι τῶν οἰωνοσκόπων προάγονται. τίνες δὴ σώματος ἡδοναὶ ἄξιαι παραβάλλεσθαι τοῖς τοῦ ἀξιώματος γέρασιν: οἷς οἱ διαφανῶς χρησάμενοι: τὸν τοῦ βίου μῦθον, ἐμοὶ δοκοῦσιν διηνυκέναι: νὴ δί᾽ ἀλλ᾽ εἰσί τινες δυσάρεστοι, καὶ ἐπίχολοι: καὶ δυσάνιοι: καὶ ὀργίλοι: καὶ δυσξύμβολοι: καὶ ἀπροσήγοροι γέροντες: ἣν δὲ πολυπραγμονῶμεν, καὶ φειδωλοί· ἀλλὰ ταῦτα οὐ γήρως, ἀλλ᾽ ἤθους κακίαι εἰσίν: καίτοι καὶ τὸ δυσάρεστον αὐτὸ καὶ ὅσαπερ εἶφην, ἔχοντ᾽ ἀπολογίας τινὰ φαίνεται: οὐ μέντοι κείνην γε τὴν δικαίαν, ἀλλ᾽ ἣ ἂν δυνατὴ δοκιμάσαι πως δόξειεν: καταφρονεῖσθαι γὰρ οἴονται: παρορᾶσθαι: ἐμπαίζεσθαι. πρὸς δὲ, καὶ εἰς ἀσθενὲς σῶμα: μισητὸν πρόσκρουμα ἅπαν εἶναι: ὅμως μὴν ταῦτα καὶ δι᾽ ἠθῶν εὐτροπίαν καὶ δι᾽ ἐπι-

στημῶν μάθησιν πέφυκε γίγνεσθαι ἡδίω· τοῦτο δ' ἐστὶ καταμαθεῖν, τῇ μὲν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βίου· τῇ δ' ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἀδελφῶν· ὅση μὲν γὰρ ἐν τῷ, σκληρότης· ὅση δ' ἐν τῷ, φιλοφροσύνη· οὕτω καὶ γὰρ ἔχει· καθάπερ οὐ πᾶς οἶνος, οὕτως οὐδὲ πᾶς βίος ὀξύνει παλαιωθείς· αὐστηρότητα μὲν οὖν ἀποδέχομαι γήρως, καὶ ταύτα ὡς καὶ τἄλλα μετρίαν· στρυφνότητα δέ, οὐδ' ὅπως τιοῦν· φειδωλία δὲ γερόντων ὅτι βούλοιτο οὐ μανθάνω· τί ἐστιν ἀτοπώτερον, τοῦ ταύτῃ πλείω ζητεῖν ἐφόδια, ᾗ ἐλάσσων ὁδὸς καταλείπεται· Λοιπὴ δὲ ἡ τετάρτη τῶν αἰτιῶν· ἣ μάλιστα περὶ λυποῦν τε δοκεῖ καὶ πολυμέριμνον ἔχειν τὴν ἡμετέραν ἡλικίαν, ἡ τοῦ θανάτου γειτνίασις. ὃν γε ὡς ἀληθῶς πόρρω τοῦ γήρως εἶναι οὐκ ἐγχωρεῖ· ἀλλ' ὦ γέροντος κακοδαίμονος, ὃς δι' οὕτω βίου μακροῦ καταφρονητέον ὄντα οὐκ εἶδοι τὸν θάνατον· ὃς ἤτοι καθάπαξ ὀλιγωρητέος ἐστίν, εἰ παντελῶς τὴν ψυχὴν ἀποσβέννυσιν, ἢ καὶ εὐκταῖος, εἴποι αὐτὴν ἀπάγοι ἢ μέλλοι εἶναι ἀΐδιος· καὶ τρίτον οὐθὲν ὡς ἀληθῶς οἷόν τε εὑρεῖν. τί οὖν δείσω, εἰ μετὰ θάνατον ἢ οὐκ ἄθλιος ἢ μακάριος ἔσομαι. καίτοι τίς οὕτως εὐήθης, κἂν νεανίσκος ᾖ, ὃς βεβαίως οἴοιτο ζήσειν ἄχρι ἑσπέρας· καὶ κείνη γάρ τοι ἡ ἡλικία πολὺ πλείους τῆς ἡμετέρας συντυχίας ἔχει θανάτου. ῥᾷον γὰρ περιπίπτουσι νόσοις οἱ νέοι· χαλεπώτερον ἀσθενοῦσι· δυσχερέστερον θεραπεύονται· ὅθεν δὴ καὶ πάνυ ὀλίγοι ἥκουσιν ἐπὶ γῆρας· ὅπερ εἰ μὴ ταύτῃ συνέβαινε, βελτιόνως ἂν εἶχε καὶ φρονιμωτέρως ὁ βίος· νοῦς γὰρ καὶ λόγος· καὶ εὐβουλία, γέρουσιν ἔνεστιν· ὧν εἰ μηδεὶς ἦν, οὐδὲ πόλεις ἂν τὸ παράπαν ἦσαν· ἀλλ' εἰς τὸν ἐπηρτημένον αὐτὸν ἐπανάγει μοι θάνατον· τί γὰρ ἔγκλημα γήρως ἐκεῖνο, ὅτε κοινὸν πρὸς νεότητα ὂν ὁρᾶται· ἠσθόμην ἔγωγε τὰ μὲν, ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ βελτίστου υἱέος. τὰ δ' ἐπὶ τῶν εἰς ἀξίαν

ὑψηλοτάτην προσδοκίμων σῶν ἀδελφῶν ὦ Σκιπίων: κοινὸν ὄντα ἡλικίᾳ πάσῃ τὸν θάνατον: Ἀλλ᾽ ὅγε νεανίσκος ἐλπίζει βιώσεσθαι ἐπιπολύ: ὅπερ ὁ γέρων ἐλπίσαι κατὰ ταῦτα οὐκ ἂν ἔχοι: ἀνοήτως μὲν οὖν ἐλπίζει: τί γὰρ εὐηθέστερον τοῦ πρόδηλα ἀντ᾽ ἀδήλων λαμβάνειν: καὶ ψευδῆ, ἀντὶ ἀληθῶν: οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ὅτι δὴ καὶ ἐλπίσειεν ἔχοι ὁ γέρων: Ἀλλ᾽ ἔστι κἀνταῦθα ἐν καταστάσει βελτίονι νεανίσκου: ἐπεὶ ὃς ἤδη τετύχηκεν ὧν ἐκεῖνος ἔτι ἐλπίζει. ὁ μὲν γὰρ ἐπιπολὺ βούλεται ζῆσαι ὁ δ᾽ ἐπιπολὺ ἔζησε: καίτοι ὦ θεοὶ πανάγαθοι ἐν ἀνθρώπου ζωῇ τί ἂν εἴη ἐπιπολύ; δώσεις γὰρ τελευταῖον που χρόνον. κἂν εἰς τὴν βασιλέως τῶν ταρτησίων ζωὴν ἀποβλέψωμεν: ἐγένετο γὰρ ὡς ἔστιν ἀναγεγραμμένον ἰδεῖν, ἀργανθώνιός τις γαδιτανός: ὃς ὀγδοήκοντα μὲν ἐβασίλευσεν ἔτη: εἴκοσι δὲ καὶ ἑκατὸν ἐβίωσεν: ἀλλ᾽ ἐμοὶ οὐ χρόνιον δοκεῖ οὐδὲ ἕν, ἐν ᾧ τί ἐστι τελευταῖον. ἐπειδὰν γὰρ αὐτὸ παραγένηται, ἐκεῖνο τὸ παρεληλυθὸς ἐξερρύη: καὶ τοσοῦτον δὴ παραμένοι μόνον, ὁπόσον ἀρετῇ καὶ ἔργοις ὀρθοῖς περιεποιήσω: ὧραι μὲν γὰρ ὑπεκχωροῦσι, καὶ ἡμέραι· καὶ μῆνες: καὶ ἐνιαυτοί: οὐδ᾽ ὁ παρεληλυθώς ποτε ἀναστρέφει χρόνος οὐδ᾽ ὅτι ἕπεται δυνατὸν εἰδέναι. ὁπόσος οὖν ἑκάστῳ πρὸς ζωὴν δίδοται χρόνος, στέργειν ἐπὶ τοιούτῳ χρεών: οὔτε γὰρ ὑποκριτῇ ἀπεργαστέος ἅπας ὁ μῦθος ὅπως ἀρέσῃ: εἰ μόνον ἐν ὅτῳ τύχοι δράματι εὐδοκιμήσειεν: οὔτε σοφῷ ἄχρι τοῦ κροτεῖτε ἰτέον: βραχὺς γὰρ βίου χρόνος ἅλις ἔχει μήκους πρὸς τὸ εὖ καὶ καλῶς βιοτεύειν: εἰ δὲ καὶ περαιτέρω χωρήσαις, οὐδὲν μᾶλλον τῶν γεωργῶν ἀνιᾶσθαι χρή. ἐφ᾽ ὧ τοῦ ἡδίστου τῆς ἐαρινῆς παρεληλυθότος ὥρας: θέρος τε, καὶ φθινόπωρον ἐφεστηκέναι. τὸ μὲν γὰρ ἔαρ, τὸ νεανίσκον οἷον, σημαίνει: καὶ καρποὺς μέλλοντας ἔσεσθαι ἐπιδείκνυσιν: αἱ λοιπαὶ δ᾽ ὧραι, τὸ τῶν καρ-

τῶν ἀμητῷ καὶ τῇ κομιδῇ συνωνείωνται: καρπὸς δὲ γήρως ὡς πολλάκις ἔφθην εἰπὼν, ἡ τῶν πρόσθεν ἀγαθῶν πλεονεκτημάτων μνήμη καὶ εὐπορία. πάντα δὲ τὰ κατὰ φύσιν γιγνόμενα, θετέον ἐν ἀγαθοῖς: τί δ' οὕτω κατὰ φύσιν, ὡς γηραιοῖς τὸ τεθνάναι; ὃ δὴ καὶ νέοις συμβαίνει τ' αὐτὸ, ἐναντιουμένης τε καὶ ἀμυνομένης τῆς φύσεως: διὸ καὶ νέοι μὲν ἀποθνήσκειν ἐμοὶ δοκοῦσι, καθάπερ ὅταν πλησμονῇ ὕδατος φλογὸς καταπιέζηται δύναμις. γέροντες δὲ, ὥς τε ὅτε πῦρ ἀφ' ἑαυτοῦ, μηδεμιᾶς βίας ἐπενεχθείσης ἀναλωθὲν ἀποσβέννυται. καὶ ὡς περ ὀπῶραι: ἢν μὲν ἄωροι τυγχάνουσιν ἦσαι, βίᾳ κατασπῶνται τῶν δένδρων: εἰ δ' ὡραῖαι καὶ πέπονες, εὐπετῶς καταπίπτουσιν: ὡς δὲ καὶ νέων μὲν τὸ ζῆν ἀφαιρεῖται βίᾳ: γερόντων δὲ πέπανσις ὡραία: ἣ δὴ οὕτως ἔμοιγε προσηνής ἐστιν, ὥσθ' ὅσῳ ἐγγυτέρω γίγνομαι τοῦ θανάτου, γῆν οἷον ὁρᾶν μοι δοκῶ: καί ποτε μέλλειν ἐκ μακροῦ πλοῦ εἰς λιμένα καταίρειν: καὶ πασῶν μὲν τῶν ἄλλων ἡλικιῶν ἀποδέδεικται προθεσμία, γήρως δὲ, οὐδεὶς ὥρισται ὅρος: ὀρθῶς τ' ἔχει τὸ ζῆν ἐν αὐτῷ, ἐφ' ὅσον ἄν τις κατορθοῖ τὴν τοῦ καθήκοντος ὑπουργίαν, καὶ φυλάττειν οἷός τε ᾖ, καὶ μέντοι θανάτου καταφρονεῖν. ὥστε καὶ κινδυνεύει, θαρραλεώτερόν τε καὶ ἀνδρειότερον νεότητος εἶναι τὸ γῆρας: καὶ τοῦτ' ἔστιν οἶμαι ὃ Πεισιστράτῳ τῷ τυράννῳ ἀπεκρίνατο Σόλων, ὅτ' ἐρωτῶντι αὐτῷ τίνι δήποτε πεποιθὼς ἐλπίδι, εὐτόλμως οὕτως οἱ ἐνίσταται; γήρᾳ ἔφη: πέρας γε μὴν ἄριστον βίου: ὅταν ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ νοῦ καὶ ὑγιαινουσῶν τῶν αἰσθήσεων, τὸ οἰκεῖον ἔργον αὐτὴ διαλύσῃ ἥτις καὶ συνέστησε φύσις: ὡς γὰρ ναῦν τε καὶ οἰκοδόμημα: ὁ αὐτὸς ῥᾷστα καταλύει, ὅστις καὶ κατεσκεύασεν: οὕτως ἄρα καὶ ἄνθρωπον, ἄριστα ἡ αὐτὴ διαλύει, ἥτις καὶ συνέστησε φύσις: ἤδη δὲ πᾶσα σύστασις πρόσφα

τῆς μὲν οὖσα, χαλεπῶς διασπᾶται· παλαιωθεῖσα δέ τοι πά-
νυ ῥαδίως· οὕτω δὴ συμβαίνει, μήτ' ἄγαν ὀρέγεσθαι χρῆ-
ναι τοὺς γέροντας αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ βραχύτι τῆς ζωῆς ὑπολει-
πομένου, μήτε τι μεθίεσθαι ἄνευ αἰτίας· ἐπεὶ καὶ Πυθα-
γόρας κωλύει, προστάγματος ἄνευ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ θεοῦ
δηλονότι, ἐκ τῆς φρουρᾶς ἀναχωρεῖν· καὶ τῆς περὶ τὸ ζῆν
φυλακῆς· Σόλωνος δὲ τοῦ σοφοῦ ἐλεγεῖον ἐστίν· ᾧ τὸν αὐτοῦ
θάνατον οὔ φησι βούλεσθαι καθαρὸν λύπης εἶναι, καὶ ὀλοφυρ-
μῶν τῶν ἐπιτηδείων· ποθεινὸς γὰρ ὅδ' οἶμαι τοῖς ἑαυτοῦ
» εἶναι ἐθέλει· ἀλλ' ἴσως Ἔννιος ἄμεινον. Οὔτις κυδαίνων ἢ
» πειτ' ἐμὲ δάκρυ ἀφήσει· οὐδὲ τάφον μοι θήσει λυγρὸν ἐ-
» πιστοναχίζων. Οὐ γὰρ οἴεται θρηνητέον τὸν θάνατον, ᾧ γ'
ἀθανασία παρέπεται· ἤδη δ' αἴσθησις μὲν τοῦ ἀποθνήσκειν
εἴ τις καὶ ᾖ, ἐπὶ χρόνον ἤγε ἀδρανῆ διαρκεῖ ἄλλως τε καὶ
γέροντι· μετὰ θάνατον δέ, ἤτοι εὐκταία, ἢ οὐδεμία ἐστὶν
αἴσθησις· ἀλλά τε ἐκ νέου δεῖ ἔχειν μεμελετημένον θανάτου
καταφρονεῖν ὡς ἄνευ ταυτησὶ τῆς μελέτης, οὐκ ἐνὸν τῷ
ἔχειν τὴν ψυχὴν ἀθορύβως· ἀποθανεῖν γάρ τοι ὡς ἀληθῶς
δεῖ· καὶ τοῦτ' ἄδηλον εἰ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ· τὸν οὖν
ὅσαι ὧραι ἐπηρτημένον θάνατον δεδιώς, τίς ἂν ἀτρεμί-
ζειν τὴν ψυχὴν οἷός τε εἴη; τούτου γε μὴν περί, οὐ πολλῆς
τινος διαλέξεως ἔοικε δεῖν· ὁπότε καὶ ἔχω ἐν νῷ· οὐ λού-
κιον Βροῦτον ὃς ἐπ' ἐλευθερίᾳ τῆς πατρίδος ἀνῄρηται· τοὺς δύο
δεκίους· οἳ πρὸς μόρον ἑκούσιον τοὺς ἵππους δρόμῳ συνέτει-
ναν· οὐ Μάρκον ἀτίλιον, ὃς ἐπὶ τιμωρίαν ἀπῆλθεν, ὅπως
τὴν δοθεῖσαν τῷ πολεμίῳ πίστιν εἴη τετηρηκώς· οὐ τοὺς δύο
Σκιπίωνας οἳ καὶ τοῖς σφετέροις σώμασιν ἔφοδον τοῖς
λίβυσιν ἀντιτάξασθαι ἠξιώκασιν· Οὐ λούκιον παῦλον
πάππον τὸν σόν· ὃς εἰς θάνατον παραπολέλαυκε τῆς τοῦ
συνάρχοντος ἐν τῇ περὶ κάνναις ἀτιμίᾳ θρασύτητος· οὐ

Μάρκον μάρκελλον ὃν ἀναιρεθέντα, οὐδ᾽ ὁ ἀπηνέστατός
γε πολέμιος, τιμῆς στέρεσθαι ἐπιταφίου ἠνέσχετο· ἀλλ᾽ αὐ-
τὰ τὰ ἡμέτερα τάγματα· ὃ δὴ κἀν ταῖς ἀρχαιολογίαις
ἀνέγραψα εἰς τόπον τοιοῦτον ἐφορμῶντα πολλάκις ἀκραι-
φνεῖ καὶ ἀπτῶτι ψυχῇ· ὅθεν, οὐδέποτ᾽ ἂν ἐδόκει ἐπανελ-
θεῖν· οὐ τοίνυν νεανίσκοι καὶ οὗτοι μὴ ὅτι ἀδίδακτοι, ἀλλὰ
καὶ ἄγροικοι καταφρονοῦσι, τοῦ δὲ γέροντες σοφοὶ καταπλή-
ξουσιν; παντάπασιν ὥς γε ἐμοὶ δοκεῖ, ὁ περὶ ἑκάστην σπου-
δὴν κόρος, καὶ βίου ἀπεργάζεται κόρον· εἰσὶ μὲν γάρ τοι
παιδὸς ἀποδεδειγμέναι σπουδαί· μὴ γὰρ ταύτας ἐπιπο-
θεῖ τὰ μειράκια; εἰσὶ γὰρ καὶ μειρακίων ἄλλαι τινές· μῶν
ταύτας ἤδη ἡ σταθερὰ ἡλικία μαστεύει ἡ μέση καλεῖται·
εἰσὶ δὲ καὶ τῆσδε τῆς ἡλικίας· ἀλλ᾽ οὐδ᾽ αὗταί γε ὑπὸ γήρως
ἐπιζητοῦνται· εἰσὶ δὲ καὶ γήρως σπουδαί τινες τελευ-
ταῖαι· οὐκοῦν ὥσπερ αἱ τῶν ἀνωτέρων ἡλικιῶν σπουδαὶ
δύουσιν ἀεί, οὕτω καὶ αἱ τοῦ γήρως· οὗ δὴ παραγενομένου ὁ
τοῦ βίου κόρος καιρὸν τῷ θανάτῳ ἐπάγει ὡραῖον· ἀλλ᾽ ἔγω-
γε οὐχ ὁρῶ τί ποτε λέγειν οὐ τολμῶ πρὸς ὑμᾶς, ἅπερ αὐτὸς
φρονῶ περὶ τοῦ θανάτου ἅπερ ταύτῃ που βέλτιον ἀθρεῖν μοι
δοκῶ, ᾗ δὴ ἧττον πόρρω τούτου ἀφέστηκα· ἐγὼ γὰρ τοὺς
πατέρας ὑμῶν ὦ Πόπλιε Σκιπίων καὶ Γάϊε Λαίλιε τοὺς
ἐνδοξοτάτους ἐκείνους, καὶ προσφιλεστάτους μοι ἄνδρας, ζῆν
ἡγοῦμαι· καὶ ταύτην γε τὴν ζωήν, ἣν μόνον χρὴ ζωὴν ὀνο-
μάζειν· καὶ γὰρ ἕως ἂν ὦμεν ἐγκατακεκλειμένοι ταῖς
ἀλληλουχίαις ταῖσδε τοῦ σώματος, λειτουργίαν τινὰ ἀνάγ-
κης καὶ ἔργον ἀνύομεν ἐπαχθές· ἡ γάρ τοι ψυχή, οὐρά-
νιος οὖσα ἐξ ὑπερκοσμίου οἰκήματος· ἐκπεπιεσμένη καὶ εἰς
γῆν ὥσπερ βεβαπτισμένη, τόπον φύσει θείᾳ καὶ ἀϊδιότητι
ἐναντίον· ἀλλὰ καὶ πείθομαι τοὺς ἀεὶ ὄντας θεοὺς σκεδάσαι δὴ
τὰς ψυχὰς εἰς τ᾽ ἀνθρώπινα σώματα· ἵν᾽ εἶεν οἵτ᾽ ἂν τῶν

ἐπιγείων ἐπιμελοῖντο: καὶ οἱ τὴν τῶν οὐρανίων εὐταξίαν: θεωροῦντες: μέτρῳ τε βίου καὶ εὐσταθείᾳ ταύτην ἀπομιλοῖντο καὶ ταῦτα, οὐ μόνον λόγος τε καὶ διάλεξις οὕτω με πείθεσθαι ἀναγκάζει, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄκρων δὴ φιλοσόφων τὸ εὐγενές τε καὶ ἔνδοξον: ἤκουον γὰρ Πυθαγόραν τε καὶ τοὺς Πυθαγορείους τοὺς ἡμετέρους σχεδόν τι ἐπιχωρίους: οἳ τὸ πάλαι ἰταλικοὶ ἐκαλοῦντο φιλόσοφοι, μηδὲ πώποτ᾽ ἀμφισβητῆσαι, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ καθόλου θείου νοῦ ἀποῤῥυείσας ἔχοιμεν τὰς ψυχάς: ἀπεδείκνυτο δέ μοι πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα Σωκράτης τῇ τελευταίᾳ τοῦ βίου, ἀθανασίας πέρι ψυχῶν διελέχθη: ὃς χρησμῷ τοῦ ἀπόλλωνος σοφώτατος κέκριται ἁπάντων: ἀλλὰ τί δεῖ πολλὰ λέγειν: οὕτως ἔγωγε ἐμαυτὸν πείθω καὶ ταύτῃ φρονῶ, ὅτι ἐπειδὴ τάχος τοσοῦτον ἔνεστι ταῖς ψυχαῖς καὶ τοσαύτη μνήμη μὲν παρεληλυθότων, σύνεσις δὲ μελλόντων, καὶ τοσαῦται τέχναι: τοσαῦται ἐπιστῆμαι τοσαῦτα εὑρήματα, οὐχ οἷόν τε τὴν περιέχουσαν ταῦτα φύσιν εἶναι θνητήν: καὶ ἐπειδὴ ψυχὴ κινεῖται ἀεὶ, οὐδ᾽ ἀρχὴν κινήσεως ἔχει διὰ τὸ αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν, μηδέ γε τέλος κινήσεως ἕξειν, διὰ τὸ μηδέποτε αὐτὴν ἑαυτὴν καταλείψειν: καὶ ἐπειδὴ ἡ τῆς ψυχῆς φύσις ἐστὶν ἁπλῆ, οὐδ᾽ ἔχει τι ἐν ἑαυτῇ κεκραμμένον, διαφέρον αὐτῆς καὶ ἀνόμοιον, μὴ οἷόν τ᾽ εἶναι αὐτὴν διαιρεῖσθαι: ὅπερ εἰ μὴ δυνατὸν, μηδ᾽ ἀπόλλυσθαι δυνατὸν εἶναι: τεκμήριόν τε μέγα τοῦ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὶν γενέσθαι εἰδέναι πολλά: ὅτι παῖδες ἔτι ὄντες τέχνας μανθάνοντες δυσχερεῖς, οὕτω ταχὺ μυρία χρήματα συναρπάζουσιν: ὥστε μὴ τότε αὐτὰ πρῶτον ἀναλαμβάνοντες, ἀλλ᾽ ἀναμιμνησκόμενοι καὶ ἀναλογιζόμενοι φαίνεσθαι: καὶ ταῦτα μὲν, Πλάτωνος: παρὰ ξενοφῶντι δὲ κῦρος ὁ πρεσβύτερος ἀποθνήσκων, ὧδέ φησιν: μὴ οἴεσθε

ἔφη ὦ φίλοι παῖδες, ὡς οὐδὲν οὐδαμοῦ ἐγὼ ἔσομαι, ἐπειδὰν ἀφ᾽ ὑμῶν ἀποχωρήσω· οὐδὲ γὰρ ὅτε ἦν μεθ᾽ ὑμῶν, τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἑωρᾶτε, ἀλλ᾽ οἷς διεπραττόμην ταύτην αὐτὴν ὡς οὖσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ κατεφωρᾶτε· τὴν αὐτὴν τοίνυν πείθεσθε εἶναι κἂν εἰ μηδὲν ἔτι ἔχοιτε ὁρᾶν· οὐδὲ γὰρ ἂν τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν μετὰ θάνατον αἱ τιμαὶ διέμενον, εἰ μηδὲν αὐτῶν αἱ ψυχαὶ ἀπετέλουν, ὥστε τὴν μνήμην αὐτῶν ἂν σωτηροίημεν χρονιώτερον· οὕτως ἔγωγε οὐδὲ πώποτ᾽ ἐπείσθην ὡς ἡ ψυχὴ ἕως ἂν ᾖ ἐν θνητῷ σώματι, ζῇ, ὅταν δὲ τούτου ἀπαλλαγῇ τέθνηκεν. Οὐδέ γε ὅπως ἄφρων ἔσται ψυχὴ ἐπειδὰν τοῦ ἄφρονος σώματος δίχα γένηται· Ἀλλ᾽ ὅταν ἄκρατος ὁ νοῦς ἐκκριθεὶς εἰλικρινής τε καὶ ἀκέραιος ἄρχηται εἶναι, τότε καὶ φρονιμώτερός ἐστι. θανάτῳ δὲ διαλυομένης τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, τῶν μὲν ἄλλων, εὔδηλον ὅπου ἕκαστα μεταλλάττει· ἄπεισι γὰρ ἐκεῖσε πάντα, ὅθεν προῆλθεν· ἡ ψυχὴ δὲ μόνη, οὔτε παροῦσα, οὔτε ἀπιοῦσα ὁρᾶται· ἐννοήσατε δὲ ὅτι ἐγγύτερον μὲν τῶν ἀνθρωπίνων, θανάτῳ οὐδέν ἐστιν ὕπνου· αἱ ψυχαὶ δὲ τότε δήπου τῶν κοιμωμένων θειόταται καταφαίνονται· πολλὰ γὰρ τῶν μελλόντων ἀνειμέναι οὖσαι, καὶ ἐλεύθεραι προορῶσιν· ὅθεν ἐστὶν ἰδεῖν ὁποῖαί τινες ἔσονται ἐπειδὰν παντελῶς τῶν δεσμῶν ἀπολυθῶσι τοῦ σώματος· εἰ μὲν οὖν ταῦθ᾽ οὕτως ἔχει, ὡς θεὸν ἐμὲ τιμᾶτε καὶ θεραπεύετε· εἰ δ᾽ ἄρα συναποθνήσκει τῷ σώματι ἡ ψυχή, ἀλλ᾽ ὑμᾶς γε θεοὺς φοβούμενοι· οἳ τήνδε τὴν τῶν ὅλων τάξιν καὶ καλλονὴν συγκρατοῦσιν ἀκριβῆ τε καὶ ἀναμάρτητον μνήμην ἡμῶν εὐσεβῶς καὶ ἀνεκβιάστως φυλάξατε. Κῦρος μὲν οὖν τελευτῶν τὸν βίον ἐκεῖνα· ἡμᾶς δὲ εἰ δοκεῖ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν θεωρῶμεν· οὐδείς με οὐδέποτε πείσει ὦ Σκιπίων, ὡς ἢ Πόπλιος ὁ σὸς πατὴρ, ἢ οἱ δύο πάπποι, Παῦλος καὶ ἀφρικα-

νὸς, ἢ ὁ Ἀφρικανοῦ πατὴρ, ἢ πρὸς πατρὸς θεῖος, ἢ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἀρίστων, οὓς νῦν ἐξαριθμῆσαι ἀναγκαῖον οὐδέν· τηλικαῦτα διηγωνίσαντο ἄν, ἃ ἐς μνήμην τῶν ἐν τῷ ἔπειτ' ἀνθρώπων φέροντα, εἰ μὴ εἶχον τῇ ψυχῇ διορᾶν τὰ τῶν μεταγενεστέρων εἰς σφᾶς τείνοντα αὐτούς. ἢ ἐμὲ οἴει ἵνα τί καὶ περὶ ἐμαυτοῦ, γερόντων ἔθει αὐχήσωμαι. πόνους ἂν τοσούτους ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, οἴκοι τε καὶ ἐν στρατείαις ἀνατλῆναι, εἴπου τοῖς αὐτοῖς ὅροις τὴν ἐμαυτοῦ εὔκλειαν ὅσπερ καὶ τὸν βίον ἔμελλον ὁριεῖν; ἆρ' οὐκ ἂν πολὺ κάλλιον ἦν βίον σχολαῖον τε καὶ ἡσύχιον πραγμάτων χωρὶς καὶ φιλονεικίας διάγειν; ἀλλ' οὐκ οἶδα ὅπως ἡ ψυχὴ ἑαυτὴν ἀνορθοῦσα τὰ τῶν ὑστέρων οὕτως ἀεὶ προεώρα· ὥσπερ ἂν τότε μέλλουσα ζῆν, ὅταν ἀπαλλάγῃ τῆς ἐνθάδε ζωῆς· καὶ μὲν δὴ, εἰ μὴ οὕτως εἶχεν, ἀθανάτους δηκα δὴ τὰς ψυχὰς εἶναι. σχολῇ γὰρ ἂν τῶν βελτίστων ἑκάστου ψυχὴ μάλιστα ἠπείγετο πρὸς δόξαν ἀθανασίας ἀγήρων· τί δὲ πᾶς μὲν σοφώτατος ἀταλαιπώρῳ ψυχῇ τελευτᾷ τὸν βίον· ἀβελτερώτατος δὲ, ταλαιπωροτάτῃ; ἆρ' οὐχὶ καὶ ὑμῖν δοκεῖ ὡς ἐκείνη μὲν ἡ ψυχὴ ἡ πλέον τι διορῶσα καὶ πορρωτέρω, εἰς ἀμείνω λῆξιν ἑαυτὴν ἀπιοῦσαν ὁρῴη· αὕτη δὲ ἧς τὸ ὄμμα ἀμβλύτερον, οὐδὲν ἔχοι ὁρᾶν; ἔγωγε ὅσον ἐκφέρομαι σπουδῇ, τοὺς ὑμετέρους πατέρας θεάσασθαι· οὓς στέργων τε καὶ θεραπεύων διατετέλεκα· οὐδ' ἄρα τούτους μόνον ἔχω εὑρεῖν, οὕσπερ ἔγνων ἐγὼ, ἀλλὰ καὶ ὧν πέρι, ἤκουσα καὶ ἀνέγνων· καὶ αὐτὸς τυγχάνω συγγεγραφώς· οὐ δὴ προχωροῦντά με, οὐδεὶς ἂν οἶμαι εὐχερῶς ἀποστρέψειεν, οὐδ' ὥσπερ σφαῖραν αὐτικ' ὄψας ἀποσφαιρίσειε· κἄν τις θεῶν μοι δωρῆται ἐκ τοῦ δὲ τῆς ἡλικίας, ἀνανηπιοῦσθαι καὶ πάλιν ἐν κοιτίδι βαβάζειν, σφόδρα ἂν παραιτοίμην, δόλιχον οἷόν τινα ἐκδραμὼν, ἐκ τοῦ τέρματος αὖ ἐπὶ τὴν βαλβίδα μετακαλεῖ=

σθαι. τί γὰρ σύμφορον ἔχει ὁ βίος; τί δ' οὐχὶ μᾶλλον ἐπίπο-
νον. εἰ δὲ μή, καὶ ἔχει γέ τοι· ἀλλ' ἔχει δήπου καὶ εἴτε κόρον εἴτε
μέτρον δέοι καλεῖν· οὐ γάρ τοι φίλον ἐμοὶ ὀλοφύρεσθαι τὸν
βίον· ὃ πολλοὶ δι' ἀπαιδευσίαν πολλάκις φαίνονται δε-
δρακότες· οὐδέ τις με τοῦ ζῆσαι ἔχει μεταμέλος· ἐπειδὴ
οὕτως ἔζησα ὥστε μὴ μάτην οἴεσθαι γεγενῆσθαι· καὶ ἐκ τῆς
ζωῆς ὡς ἐκ πανδοχείου καὶ οὐχ ὡς ἐξ οἴκου ἀναχωρῶ· δια-
τριβῆς γὰρ καταγώγιον, ἀλλ' οὐ κατοικίαν ἡ φύσις ἡμῖν ἐνδε-
δώκει· ὢ τοίνυν λαμπροτάτης ἡμέρας ἣ ἐγὼ παρὰ τὴν
θείαν τῶν ψυχῶν ὁμήγυριν καὶ τὸν ὅμιλον ἄπειμι· ἤ γε ἐκ
τῆς ἐνθάδε τύρβης καὶ τοῦ χλίδους ποτὲ ἀπαλλάξω. πορεύ-
σομαι γάρ τοι οὐ μόνον παρ' ἄνδρας οὓς ἄρτι ἔφην, ἀλλὰ καὶ
ὡς Κάτωνα τὸν ἐμόν· οὗ γ' ἀνὴρ βελτίων ἐγένετο οὐδὲ εἷς·
οὐδ' εἷς διαφορώτερος τὴν εὐσέβειαν· οὗ τὸ μὲν σῶμα ἐμβέ-
βληται ὑπ' ἐμοῦ τῇ πυρᾷ, δέον τοὐναντίον ὑπ' ἐκείνου τοὐ-
μόν. ἡ ψυχὴ δέ, οὐκ ἐγκαταλιμπάνουσά με· ἀλλ' ἐντρεπαλι-
ζομένη πως ὡς ἐκεῖνον οἴχεται ἀπιοῦσα τὸν χῶρον· οἷ ἐ-
μοὶ πορευτέα εἶναι ἐκεῖνος ἐγίνωσκεν· ἣν δὴ ἐγὼ συμφο-
ρὰν γενναίως πως ἔδοξα ἐνεγκεῖν· οὐχ ὡς φέρων ἀλύπως·
ἀλλὰ παραμυθούμενος ἐμαυτόν· ὡς μὴ μακράν τινα οἰόμε-
νος τὴν καθ' ἡμᾶς διάζευξίν τε καὶ ἀποχώρησιν ἔσεσθαι·
τούτοις ἐμοὶ ὦ Σκιπίων· τουτὶ γὰρ εἰωθέναι ἔφησθα θαυμά-
ζειν μετὰ Λαιλίου· ἀνεπαχθὲς τὸ γῆρας ἐστί· καὶ οὐχ ὅπως
τι χαλεπόν· ἀλλὰ καὶ ἡδύ· ὥστε εἰ ταύτῃ πῃ ἁμαρτάνω·
ἢ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἀθανάτους οἴομαι εἶναι· ἄσμε-
νος ἁμαρτάνω· οὐδέ τι μὰ Δί' αἱροῦμαι τὸ ἁμάρτημα· ὃ
χαίρω δὴ ἁμαρτάνων τοῦτο, ἕως ἂν ζῶ ἐξαιρεθῆναι ἀπ'
ἐμαυτοῦ· εἴ γε μετὰ θάνατον ὥς τινες κολοβοὶ φιλόσοφοι
οἴονται, οὐδενὸς ἐπαισθήσομαι ἔτι· δέος ἄρ' οὐδὲν οὕτω μὴ τοῦ
ἐμοῦ τουτοὶ πλάνου οἱ τοιοῦτοι φιλόσοφοι ἀποθανόντες κατα

γελῶσιν· ὥστ᾽ εἰ μὴ καὶ ἀθάνατοι εἶναι μέλλομεν, ἀλλ᾽ οὖν
ἀνθρώπῳ εὐκταῖον κατασβέννυσθαι ἐν οἰκείῳ καιρῷ· ἔχει
γὰρ μέτρον ἡ φύσις ὥσπερ τῶν ἄλλων ἁπάντων· οὕτω τοι
καὶ ζωῆς· γῆρας δὲ βίου ἐστὶ καθάπερ μύθου ἀπεργασία,
ὃ δὴ τοὺς καμάτους φεύγειν χρεών. ἄλλως τε καὶ κόρου
προσγενομένου· Ταῦτα περὶ γήρως εἶχον εἰπεῖν· εἰς ὃ δὴ
καὶ ὑμᾶς γένοιτο ἀφικέσθαι. ἵνα περ ἐμοῦ ἀκηκόατε, δυ-
νηθείητε ἐπαινέσαι πεῖραν εἰληφότες τοῦ πράγματος.

Io vi dico ch' io ho a caro ques

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ.

ΟΝΕΙΡΟΣ ΤΟΥ ΣΚΙΠΙΩΝΟΣ.

ἐ Νίκα περὶ τὴν ἀφρικὴν ἀφικόμην Ἀνιτίου μανλίου ὑπατεύοντος, ἐπὶ τὸ τέταρτον τάγμα, δήμαρχος ὡς ἴστε τῆς στρατιᾶς, οὐδέν μοι γέγονε πρότερον μᾶλλον, ἢ, Μασινίσσα τῷ βασιλεῖ συνελθεῖν, τῆς ἡμετέρας οἰκίας ἐξ αἰτιῶν δικαίων φίλῳ μάλιστα πάντων τυγχάνοντι: πρὸς ὃν ἐλθόντα με, περιβαλὼν ὁ γέρων αὐτὸς οὗτος, ἐδάκρυσε: καὶ μετ' ὀλίγον ἀναβλέψας εἰς οὐρανὸν, χάριτάς σοι φησὶν ὕψιστε ἥλιε ἔχω, καὶ ὑμῖν τοῖς ἄλλοις θεοῖς, ὅτι πρὶν ἢ τοῦδε τοῦ βίου μεταστῆναι, ὁρῶ ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ βασιλείας καὶ τῶν οἰκημάτων τούτων, Παῦλον Κορνήλιον τὸν Σκιπίωνα: οὗ αὐτὸς ἐγὼ τῷ ὀνόματι ἀναζωπυροῦμαι: οὕτως οὐκ ἔστιν ὅτε μου τῆς διανοίας ἀποκεχώρηκεν ἡ τοῦ ἀρίστου ἐκείνου καὶ πραοτάτου ἀνδρὸς μνήμη: ἐντεῦθεν ἐγὼ μὲν ἐκεῖνον περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ἐμὲ δὲ ἐκεῖνος περὶ τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἀνήρετο: πολλοὺς δὲ λόγους δεῦρο κἀκεῖσε κατ' ἐκείνην ἡμῖν αὐτοῖς τὴν ἡμέραν διαδαπανήκαμεν: μετὰ δὲ ταῦτα βασιλικῇ ὑποδεχθέντες παρασκευῇ, τὴν ὁμιλίαν πόρρω τῆς νυκτὸς προηγάγομεν: τοῦ γέροντος μηδὲν ὅτι περὶ τοῦ ἀφρικανοῦ τοῦ ἐμοῦ πάππου ἀνεξερεύνητον καταλιπόντος: ἀλλὰ πάντα τὰ ἐκείνου, οὐ μόνον ἔργα, ἀλλὰ καὶ ῥήματα διαμνημονεύοντος: ἐκ δὲ δὴ τούτου, ὡς ἐπὶ κοίτην ἀπεχωρήσαμεν, ἐκ δὴ τῆς τροφῆς καὶ ὅτι δὴ πρὸς νύκτα πολλὴν διηγρύπνησα, βαθυτέρῳ τοῦ εἰωθότος ἐλήφθην ὕπνῳ: ἐνταῦθά μοι πέπεισμαι ἐξ ὧν, ὡμιλήσαμεν:

γίγνεται γὰρ πολλάκις τίκτειν τί τοιοῦτον τοὺς ἡμῶν διαλογισμούς τε καὶ λόγους ἐν ὕπνοις, ὁποῖον περὶ Ὁμήρου Ἔννιος γράφει: περὶ ὃν δὴ, συνεχέστατα ἀγρυπνῶν εἰώθει μελετᾶν τε καὶ διαλέγεσθαι: ὁ Ἀφρικανὸς ἑαυτὸν ἐνεφάνισε, ταύτῃ τῇ μορφῇ, ἥ μοι ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ μᾶλλον, ἢ ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου γνώριμος ἦν: ὃν αὐτὸς μὲν ἐπιγνοὺς, ἔφριξα: ὁ δέ τῷ νοΐ φησὶ, πάρει Σκιπίων: καὶ δὴ τὸ δέος ἀπόθου: καὶ ἅπερ σοι ἐρῶ, τῇ μνήμῃ παράθου. Ὁρᾷς ἐκείνην τὴν πόλιν ἥτις ὑπακούειν τοῖς ῥωμαίων πράγμασι δι' ἐμοῦ καταναγκασθεῖσα τοὺς παλαιοὺς πολέμους ἀνανεοῖ, καὶ οὐχ οἷά τε ἐστὶν ἡσυχάζειν: ἐδείκνυε δέ μοι τὴν καρχηδόνα, ἐκ μετεώρου καὶ πλήρους ἄστρων καὶ αἰθρίου καὶ λαμπροῦ τινὸς τόπου: πρὸς ἣν αὐτὸς πολεμήσων νῦν ἥκεις, σχεδὸν στρατιώτης, ταύτῃ τῇ διετίᾳ ὕπατος ἀναστρέψεις, καί σοι ἔσται τόδε τὸ ἐπώνυμον διὰ σαυτοῦ περιποιηθὲν, ὃ κατὰ κληρονομίαν ἐξ ἡμῶν κατιὸν ἔχεις: ἡνίκα δ' ἂν ἐκπολιορκήσῃς τὴν καρχηδόνα, θρίαμβον θήσεις: καὶ τιμητὴς γενήσῃ: καὶ πρεσβευτὴς ἐπ' αἴγυπτον καὶ συρίαν ἀφίξῃ: καὶ ἀσίαν: καὶ τὴν ἑλλάδα αἱρεθήσῃ τε αὖθις ὕπατος, καὶ ἀποδημῶν: καὶ πόλεμον μέγιστον συγκροτήσεις: καὶ τὴν νουμαντίαν ἐκκόψεις: ἐπειδὰν δὲ δίφρῳ πρὸς τὸ καπιτώλιον ἐνεχθῇς, προσκρούσεις τῇ πολιτείᾳ, ταῖς τοῦ ἐγγόνου μου βουλαῖς ταραχθείσῃ, ἐνταῦθά σε ἀφρικανὲ δεῖξαι δεήσῃ τῇ πατρίδι τὸ φῶς τοῦ, τε νόος σοι, καὶ τῆς εὐβουλίας: Ἀλλὰ τὴν ἐκείνου τοῦ χρόνου ὀξυτάτην ὁρῶ ὡσανεὶ μοιρῶν ὁδόν: καὶ γὰρ τῆς ἡλικίας σοι ἑπτάδι καὶ ὀκτάκις τοῦ ἡλίου περιόδους καὶ ἐπανόδους ἀμείψασης, δύο δὲ οὗτοι ἀριθμοὶ, ὧν ἑκάτερος πλήρης ἐκ διαφόρου ἐστὶν αἰτίας, περιόδῳ φυσικῇ, τὸ πεπρωμένον σοι τέλος συμπράξουσιν: καὶ πρὸς σὲ μόνον καὶ τὸ σὸν ὄνομα ἡ πόλις

ἑαυτὴν ἐπιστρέψῃ· σὲ δὴ γερουσία· σὲ πάντες οἱ χρηστοί· σὲ οἱ ἑταῖροι· σὲ οἱ Λατῖνοι περιβλέψονται· σὺ μόνος ἔσῃ, πρὸς ὃν ἡ τῆς πόλεως ἐρείδοιτο σωτηρία· καὶ ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, σὲ μόνον ἄρξαντα τὴν πολιτείαν καταστῆσαι δεήσῃ· εἰ τὰς ἀλιτηρίους τῶν ἔγγιστα τοῦ γένους ἐκφύγοις χεῖρας. Ἐν τούτοις ἀνακεκραγότος Λαιλίου καὶ οἰμωξάντων τῶν ἄλλων σφοδρότερον, ἠπίως προσμειδιῶν ὁ Σκιπίων, δέομαι φησὶ, μὴ τοῦ ὕπνου διαναστήσετε· ἀλλ' εἰρήνη ἔστω τοῖς πράγμασιν, ὡς ἀκοῦσαι καὶ τὰ λοιπά· Ἀλλ' ἵν' εὐθυμότερος εἴης Ἀφρικανὲ τῆς πολιτείας ἐπιμελεῖσθαι, οὕτως ἔχειν σε χρὴ καὶ πιστεύειν· Πᾶσι τοῖς τὴν πατρίδα φυλάξασι βοηθήσασιν· αὐξήσασιν, ἀποδεδειγμένον τυγχάνει ἐν οὐρανῷ τόπον καὶ ὡρισμένον· ἔνθα περ οἱ μακάριοι ἀτελευτήτου αἰῶνος καταπολαύουσιν· οὐδὲν γάρ ἐστιν ὅπερ ἐκείνῳ τῷ ἄρχοντι θεῷ καὶ πάντα διοικοῦντι τὸν κόσμον ἀσμενέστερον γένοιτο, ἢ συνέδρια καὶ στίφη ἀνδρῶν, νόμοις συναγελαζόμενα· ἃ πόλεις προσαγορεύονται· τούτων οἱ διοικηταί τε καὶ φύλακες, ἐνθένδε προελθόντες, δεῦρο ἐπανίασιν αὖθις· ἐνταῦθα δὲ ἐγὼ καίτοι μάλιστα καταπεπλήγμην, τοῦτο μὲν, τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ, τοῦτο δὲ ταῖς παρὰ τῶν ἡμετέρων ἐπιβουλαῖς· ἠρόμην μέντοι, εἰ ἄρα αὐτός τε ζῇ, καὶ ὁ πατὴρ Παῦλος, καὶ οἱ ἄλλοι οὓς ἡμεῖς ἀπεσβηκότας εἶναι οἰόμεθα· καὶ μάλα φησὶν οὗτοι ζῶσιν· ὧν τοῦ σώματος δεσμῶν ὡσανεὶ δεσμωτηρίου ἐκπτάντες. ἡ δ' ἡμετέρα λεγομένη ζωὴ, θάνατός ἐστι· τί γὰρ μὴ βλέπεις ἐρχόμενον πρὸς σὲ Παῦλον τὸν πατέρα σαυτοῦ, ὃν αὐτίκα τε εἶδον καὶ πλῆθος δακρύων ἀνέδωκα, ὁ δέ με περιπλεξάμενος καὶ καταφιλῶν, κλαίειν ἐκώλυεν· ἐγὼ δ' ὡς τὰ πρῶτα τὸν θρῆνον πιέσας, τοῦ λέγειν ῥώμην ἀνέλαβον· δέομαι ἔφην πάτερ ἁγιώτα-

τέ μοι καὶ ἄριστε, ἐπεὶ περ ἥδε ἐστὶν ἡ ζωὴ καθάπερ ἀκούω τοῦ ἀφρικανοῦ λέγοντος, τί ποτε διατρίβω ἐπὶ γῆς; καὶ μὴ δεῦρο πρὸς ὑμᾶς σπεύδω παραγενέσθαι, οὐχ οὕτως ἐστὶν ἦ δ' ὅς· εἰ μὴ γὰρ θεὸς οὗ νεώς ἐστι τόδε τὸ πᾶν ὃ βλέπεις, ταύτης σε τῆς τοῦ σώματος ἐλευθερώσει φρουρᾶς· δεῦρό σοι πάροδον ἀνοιχθῆναι, οὐχ οἷόν τε· οἱ γὰρ ἄνθρωποι τῷδε τῷ κόσμῳ γεγένηνται, οἱ τυροῦντες τὴν σφαῖραν ἐκείνην, ἣν ἐν τῷδε τῷ ναῷ βλέπεις, ἡ γῆ προσηγόρευται· καὶ τούτοις ὁ νοῦς δέδοται ἐξ ἐκείνων τῶν ἀϊδίων πυρῶν, ἅπερ ἄστρα καὶ ἀστέρες καλεῖται· οἳ περιφερεῖς καὶ σφαιρικοὶ καθεστῶτες, καὶ θείοις νόοις ὡς εἰπεῖν νοοθέντες, τοὺς οἰκείους κύκλους τε καὶ τὰς σφαίρας, θαυμαστῷ διεξίασι τάχει· ὅθεν σοι δῆτα πόπλιε καὶ τοῖς εὐσεβέσι πᾶσι, καθεκτέον ἐστὶ τὴν ψυχὴν, ἐν τῇ τοῦ σώματος φυλακῇ· καὶ μὴν δίχα πράγματος τούτου παρ' οὗ ἡμῖν αὕτη δέδοται, ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς μεταστατέον· ὡς ἂν μὴ, τὸ τοῖς ἀνθρώποις ἐσφραγισμένον ἐκ θεοῦ δῶρον, δόξητε πεφευγέναι· ἀλλ' οὕτως Σκιπίων ὥσπερ ὅδε σοι ὁ πάππος καὶ ὁ γεννησάμενός σε ἐγὼ, τὴν δικαιοσύνην τίμα· καὶ τὴν εὐσέβειαν· ἣ μεγάλη περί τε τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς καθ' αἷμα προσήκοντας οὖσα, μεγίστη περὶ τὴν πατρίδα καθίσταται· ἥδε κατὰ τὸν οὐρανὸν ἐστὶν ἡ ζωή· καὶ τοῦτο τὸ σύστημα, τῶν ἤδη βεβιωκότων· οἳ τοῦ σώματος ἀφειμένοι, ὃν βλέπεις οἰκοῦσι χῶρον ἐκεῖνον· ἦν δ' οὗτος, λαμπροτάτου λευκώματος, μεταξὺ τῶν σελαγούντων πυρῶν κύκλος· ὃν ὑμεῖς ὡς παραλάβετε παρὰ τῶν ἑλλήνων, κύκλον ὀνομάζετε γαλαξίαν· ἐξ οὗ κατανοοῦντι, πάντα θαυμαστά τ' ἄλλα καὶ λαμπρά μοι ἐδόκει· ἦσαν δ' οὗτοι ἀστέρες· οὓς οὐκ ἔστιν ὅτε ἐκ τοῦδε τοῦ τόπου ἐθεασάμεθα, καὶ ταῦτα τὰ μεγέθη οἷα πάντων εἶναι, οὐδέποτε ὑπωπτεύσαμεν· ὧν ἥδε ἦν ἐλαχίστη·

ἥτις ἐσχάτη μὲν ἐξ οὐρανοῦ, ἐγγυτάτω δὲ τῆς γῆς, φωτὶ διέλαμπεν ἀλλοτρίῳ: τὸ δὲ τῶν ἀστέρων σφαίρωμα, τοῦ τῆς γῆς μεγέθους, εὐχερῶς ὑπερεῖχε: καὶ γὰρ αὕτη μοι ἡ γῆ οὕτω μικρὰ ἔδοξεν εἶναι, ὥστε καὶ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἀρχῇ αἰσχύνεσθαι: δι' ἧς οἱονεί τινι στιγμῇ τῆς γῆς ἐφαπτόμεθα: ταύτην ἔτι μᾶλλον Σκοποῦντί μοι δέομαι, ἦ δ' ὅς, ὁ ἀφρικανὸς, μέχρι τίνος ὁ νοῦς ἐπὶ γῆς σοι προσέξεται; ἢ οὐχ ὁρᾷς εἰς τίνα ποτὲ τὸν νεὼν ἐλήλυθας; Ἐννέα κύκλοις ἢ μᾶλλον σφαίραις τὰ πάντα συμπλέκεται: ὧν εἷς ὁ ἐξωτάτω ἐστὶν ὁ οὐράνιος, ὁ τοὺς λοιποὺς περιειληφὼς ἅπαντας: κορυφαῖος αὐτὸς θεὸς, συνέχων τε καὶ περιέχων τοὺς ἄλλους: ἐν ᾧπερ, ἐκεῖνοι πεπήγασιν οἱ περιελιττόμενοι τῶν ἀστέρων ἀΐδιοι δρόμοι: τούτῳ δ' ἑπτὰ σφαῖραι ὑπόκεινται, αἳ εἰς τοὐπίσω στρεφόμεναι, τὴν ἐναντίαν κινοῦνται τῷ οὐρανῷ κίνησιν: ὧν μίαν ἐκεῖνος ὁ ἀστὴρ κέκτηται, ὃν ἐπὶ γῆς κρόνον προσαγορεύουσιν: ἐντεῦθεν δὲ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, σωτήριον σέλας ἐκεῖνος ὁ ζεὺς ὀνομάζεται: εἶτα δ' ὁ πυρόεις, καὶ φοβερὸς τοῖς ἐν γῇ, ὃν ἄρη φατέ· μετὰ δ' ἐκεῖνον, τὴν μέσην σχεδὸν ἥλιος χώραν ἐπέχει, ἡγεμὼν καὶ ἄρχων: καὶ οἰκονόμος τῶν ἄλλων φωτῶν νοῦς τοῦ κόσμου: καὶ εὐκρασία: τοσούτου μεγέθους ὢν, ὡς πάντα τοῦ οἰκείου φωτὸς πληροῦν καὶ λαμπρύνειν: τούτῳ δ' ὥσπερ εἴτινες ὀπαδοὶ, ἕτερος μὲν ὁ τῆς ἀφροδίτης, ἕτερος δὲ τοῦ ἑρμοῦ δρόμος ἕπεται: ἐν τῇ κατωτάτῃ δὲ σφαίρᾳ ἡ σελήνη στρέφεται ταῖς ἀκτῖσι τοῦ ἡλίου ἀναπτομένη: ἐπὶ δὲ τῆς γῆς, οὐδέν ἐστιν ὅ,τι μὴ θνητὸν: καὶ ἐπίκηρον, πλὴν τῶν ψυχῶν: αἳ τῇ χάριτι τῶν θεῶν τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐδωρήθησαν γένει: τὰ δ' ὑπὲρ τὴν σελήνην, πάντα ἀΐδια: αὕτη γὰρ ἡ ἐνάτη καὶ μέση γῆ, οὔτε κινεῖται καὶ κατωτάτη ἐστὶ, καὶ πρὸς αὐτὴν φέρεται πάντα τῇ οἰκείᾳ ῥοπῇ τὰ βάρη: ταῦ-

τ' ἐγὼ σὺν ἐκπλήξει σκοπῶν, ὡς ἐμαυτὸν ἐπανέλαβον· τί τοῦτ' ἔφην τίς ὁ πληρῶν μοι τὰς ἀκοάς, οὗτος ἡδὺς καὶ τοσοῦτος ἦχος; οὗτος ἐκεῖνος, εἶπεν, ὃς διαστήμασι περιττοῖς συνημμένος· ὅμως μέντοι τῇ συμφώνῳ τῶν μερῶν ἀναλογίᾳ διωρισμένοις, ὑπὸ τῆς ὠθήσεως καὶ κινήσεως τῶν δὲ τῶν σφαιρῶν γίνεται· καὶ τὰ ὀξέα συγκιρνῶν τοῖς βαρέσι, ποικίλους ὁμαλῶς τοὺς τόνους ἀποτελεῖ· οὐδὲ γὰρ ἡσύχως αἱ τοσαῦται κινήσεις φέρεσθαι δύνανται· καὶ ἡ φύσις δὲ δίδωσιν, ὥστε τὰ ἄκρα ἐκ μὲν θατέρου μέρους βαρέως· ἐκ δὲ θατέρου, ὀξέως ἠχεῖν· δι' ἣν αἰτίαν ὁ κορυφαῖος ἐκεῖνος καὶ ἀστροφόρος τοῦ οὐρανοῦ δρόμος, οὗπερ ἡ στροφὴ ὀξυτάτη, καὶ ὀξυτάτῳ κινεῖται ἤχῳ· βαρυτάτῳ δ' οὗτος ὁ σεληναῖος καὶ κατώτατος· ἡ γῆ γὰρ ἐνάτη καὶ ἀκίνητος μένουσα, ἐν ἕδρᾳ μιᾷ δι' αἰῶνος ἐστήρικται, κατειληφυῖα τὸν μέσον τοῦ κόσμου τόπον· ἐκεῖνοι γε μὴν οἱ ὀκτὼ δρόμοι, ὧν διπλῆ αὐτοῖς πρὸς ἐστι δύναμις, ἑπτὰ διωρισμένους τοῖς διαστήμασιν ἤχους ἀποτελοῦσιν· ὅς τις δῆτα ἀριθμὸς σύνδεσμος ἀντικρὺς τῶν ὄντων ἐστίν. ὅπερ οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀνθρώπων, νευραῖς μιμησάμενοι καὶ ᾠδαῖς ἠνέῳξαν ἑαυτοῖς εἰς τὸν δεῦρο χῶρον ἐπάνοδον· ὥσπερ οὖν ἕτεροι ταῖς φύσεσιν ὑπάρχοντες ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ βιωτῇ τὰ θεῖα ἐσπούδασαν· τούτου τοῦ ἤχου πληρωθέντα τὰ τῶν ἀνθρώπων ὦτα, ἐκκεκώφηται· οὐδ' ἔστιν ἐν ἡμῖν ἀμβλυτέρα τίς αἴσθησις ἑτέρα· ὥσπερ καὶ τοῦ Νείλου παρὰ τοῖς λεγομένοις καταδούποις ἐξ ὑψηλῶν ὀρῶν καταράττοντος, τὸ παροικοῦν ἐκεῖνον τὸν τόπον ἔθνος, τῷ τοῦ ἤχου μεγέθει, τῆς αἰσθήσεως στέρεται· οὗτος δὲ τοσοῦτος ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου τοῦ παντὸς ἦχος, καὶ οὕτως ὀξυτάτης ῥύμης, ὡς μηδαμῶς τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς χωρῆσαι τοῦτον δυνατῶς ἔχειν· καθὰ δὴ καὶ τῷ ἡλίῳ ἀντοφθαλμεῖν ἀμηχάνως ἔχετε· καὶ τῶν

ἀκτίνων ἐκείνου τὸ ὑμέτερον ὀξυδερκὲς ἥττηται· ταῦτ᾽ ἐγὼ θαυμάζων, μετέφερον μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ γῆς, αὖθις καὶ αὖθις· τότε τοίνυν ὁ ἀφρικανός· αἰσθάνομαί σου φησὶ τὴν ἕδραν τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἑστίαν καταμανθάνοντος· ἥτις εἴπερ σοι μικρὰ ὥσπερ δῆτα καὶ ἔστι, δοκεῖ, ταυτὶ τὰ οὐράνια δῆτα διὰ παντὸς ἔλπιζε· τῶν δ᾽ ἀνθρωπίνων, ὑπεροπτικῶς ἔχε· τίνος γὰρ σὺ τῆς εὐκλείας ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων φήμης, ἢ τίνος ἐπεράστου τυχεῖν δόξης δυνήσῃ· ὁρᾷς πάντως τὴν γῆν σποράδην καὶ στενοῖς οἰκουμένην χωρίοις; καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς οἱονεὶ στίγμασιν, ἔνθαπερ οἰκεῖται, μεγάλας ἐρημίας ἐμβεβλημένας· καὶ τούτους δὴ τοὺς τὴν γῆν οἰκοῦντας, οὐ μόνον ἀπ᾽ ἀλλήλων οὕτως ἀπερρωγότας, ὡς μηδὲν ἐν αὐτοῖς ἀφ᾽ ἑτέρων μεταχετεύεσθαι πρὸς ἀλλήλους οἷόν τε εἶναι· ἀλλὰ καὶ τοὺς μὲν, πλαγίους· τοὺς δ᾽ ἀντεστραμμένους· τοὺς δ᾽ ἀντικειμένους ἡμῖν, ἱσταμένους· ἐξ ὧν προσδοκᾶν δόξαν ὡς ἀληθῶς, οὐδ᾽ ἡντινοῦν ἔχετε· ὁρᾷς δὲ τὴν αὐτὴν οἱονεὶ ταινιμένην καὶ περιλαμβανομένην ζώναις τισίν· ὧν δύο μὲν τὸ μέγιστον ἀφεστώσας, καὶ ὑπ᾽ αὐτοὺς τοὺς τοῦ οὐρανοῦ πόλους, ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑποκειμένας· καὶ πεφρυκυίας τοῖς πάγοις βλέπεις· τὴν μέσην δὲ καὶ μεγίστην ἐκείνην, τῇ θέρμῃ τοῦ ἡλίου ἐκκαιομένην· δύο δέ εἰσιν οἰκήσιμοι· ὧν, νοτία μὲν, ἥδε ἐστὶν ἐφ᾽ ἧς οἱ βαδίζοντες, ἐναντία ἡμῖν τὰ ἴχνη ἐγείρουσιν· οὐδὲν αὐτοῖς πρὸς τὸ ἡμέτερον γένος· αὕτη δὲ ἡ ἑτέρα ἡ τῷ βορρᾷ ὑποκειμένη, ἣν, νέμεσθε· καθ᾽ ἣν ἄθρει πόσον τι στενῆς μερίδος ὑμῖν μέτεστι· πᾶσα γὰρ ἡ ὑφ᾽ ὑμῶν οἰκουμένη γῆ, ἡ στενὴ μὲν κατὰ τὰς τῶν πόλων ἐστὶ κορυφάς· πλατυτέρα δὲ κατὰ τὰς πλευράς· μικρά τις νῆσος ἐστὶ περικλυζομένη τῇ θαλάττῃ ἐκείνῃ, ἣν ἀτλαντικὴν· ἣν μεγάλην· ἣν ὠκεανὸν ἐπὶ γῆς ὀνομάζετε· καὶ οὗτος μέν τοι ὁ το-

σοῦτε τυγχάνων ὀνόματος, ὃ πόσον βραχύ ἐστι βλέ-
πεις: ἐκ δὴ τούτων αὐτῶν τῶν γνωρίμων καὶ οἰκουμένων
τόπων: ἆρα ἢ τὸ σὸν ἢ τῶν ἡμετέρων τινὸς ὄνομα, ἢ τὸν
καύκασον τοῦτον ὃν ὁρᾷς ὑπερβῆναι δεδύνηται, ἢ τὸν
γάγγην ἐκεῖνον διαπλεῦσαι: ἢ ἐν τοῖς ἐπιλοίποις τίς τῆς
ἀνατολῆς: ἢ ἐν τοῖς τοῦ ἡλίου δυομένου ἐσχάτοις: ἢ τοῦ βο-
ρᾶ: ἢ τοῦ νότου τοῖς μέρεσιν τὸ σὸν ἂν ἀκούσειεν ὄνο-
μα; ὧν ἀφαιρουμένων, παντάπασι θεωρεῖς ἐν πόσῃ θεω-
ρίᾳ ἡ ὑμετέρα δόξα ἑαυτὴν θέλει πλατύνειν: καὶ αὐτοὶ
δὲ οἱ περὶ ὑμῶν λέγοντες, μέχρι πόσου δὴ λέξουσιν; ὁπό-
τε καὶ εἴ τα μάλιστα προθυμοῖτο, ἡ τῶν μεθ' ὑμᾶς ἀνθρώ-
πων γενεά, ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἐπαίνους ὑμῶν ἑκά-
στου, πρὸς τῶν πατέρων παραλαμβάνοντες, τοῖς μετα-
γενεστέροις μεταδιδόναι: διὰ μέντοι τοὺς κατακλυσμοὺς,
καὶ τὰς ἐκπυρώσεις τῆς γῆς, ἃς συμβαίνειν καθ' ὡρισμέ-
νον χρόνον ἀνάγκη, οὐ μόνον οὐκ ἀΐδιον, ἀλλ' οὐ μακρόβιον
λαχεῖν δόξαν δυνάμεθα: τίς δὲ ὄνησις ἐκ τῶν ἐπιγενη-
σομένων ἀνθρώπων, εἶναί τινα περὶ σοῦ λόγον, ὁπότε μη-
δεὶς ἐκ τῶν σοῦ προγενεστέρων γενήσεται: οἵπερ οὐτ' ἐλάττους
καὶ ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν κρείττους γεγόνασιν ἄνδρες: καὶ μάλιστα
ὁπότε παρ' αὐτοῖς τούτοις ἀφ' ὧν θρυλλεῖσθαι τὸ ὑμέτερον
ὄνομα δύναται, οὐδ' εἷς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ παρακολουθῆσαι μνή-
μην δυνατὸς ἔχει: οἱ γὰρ ἄνθρωποι, τῇ συνηθείᾳ, ἐνιαυτὸν,
μόνον τὴν τοῦ ἡλίου: τοῦτο δέ ἐστιν ἑνὸς ἀστέρος ἀποκατάστα-
σιν συμμετροῦσιν: ἀλλ' ἡνίκα ἂν πρὸς τὸ αὐτὸ, ὅθεν κατά-
παξ ἐκινήθησαν, πάντες ἐπανέλθωσιν οἱ ἀστέρες, καὶ τὴν
αὐτὴν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ διάθεσιν μακροῖς διαστήμασιν ἐπα-
νακομίσωσι, τότε ἐκεῖνος ἀληθῶς στρέφων, ἐνιαυτὸς ὀνο-
μάζεσθαι δύναται: ἐν ᾧ μόνῳ, τολμῶ λέγειν, πολλοὶ ἀν-
θρώπων αἰῶνες ἂν περιέχοιντο: καὶ γὰρ ὡς ἔμπροσθεν

ἐκ λιπεῖν ὁ ἥλιος πᾶσιν ἀνθρώποις ἔδοξε καὶ σβεσθῆναι
ἡνίκα ἡ Ῥωμύλου ψυχὴ, εἰς τοῦτον εἰσέδυ τὸν νεών: ὁπηνίκα
ἂν πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν και-
ρὸν ὁ αὐτὸς ἐκλείπει, τηνικαῦτα, καὶ τῶν ζωδίων ἁπάν-
των καὶ τῶν ἀστέρων, πρὸς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐπαναδρα-
μόντων: τέλειον τοῦτον ἐνιαυτὸν ἔχε: τούτου γε μὴν τοῦ ἐνιαυ-
τοῦ μήπω τὸ εἰκοστὸν μέρος ἐξεληλυθὸς ἴσθι: περὶ ὃ φη-
μὶ ὡς εἰ τὴν εἰς τουτονὶ τὸν χῶρον ἐπάνοδον ἀπελπίσῃς,
ἐν ᾧ πάντα δὴ τοῖς μεγάλοις ἀνδράσι καὶ ὑπερέχουσι, πό-
σου ἄν τι μήσαιο ταύτην τὴν ἐξ ἀνθρώπων δόξαν: ἣ μό-
λις πρὸς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ μέρος ὀλίγον δύναται ἀφικέσθαι:
τοιγαροῦν, ἢν εἰς τὸ ὕψος ἀφορᾷν ἐθελήσῃς, καὶ ταυτη-
σὶ τῆς λήξεως καὶ ἀϊδίου κατοικίας ἐπιλαβέσθαι, μήτε
σεαυτὸν τοῖς τοῦ δήμου θρύλλοις ἐκδῷς, μήτε ἐν ἀνθρω-
πείοις ἐπάθλοις τὴν ἐλπίδα, τῶν σαυτοῦ θῇς πραγμάτων:
ταῖς γὰρ ἑαυτῆς ἡδοναῖς τὴν ἀρετὴν αὐτὴν δεῖ πρὸς τὴν
ἀληθινήν σε τιμὴν ἀνελκύσαι: τί δὲ περὶ σοῦ θρυλλήσειεν
ἄν, αὐτοί γε ὄψονται, θρυλλήσουσι μέν τοι: πᾶς γὰρ ὁ
ἐκείνων λόγος καὶ στενοχωρίαις περιλαμβάνεται ταύ-
ταις ἃς βλέπεις: καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε περί τινος ἀΐδιος γέ=
γονε: ἀλλὰ συγκαλύπτεται καὶ σβέννυται: ταῦτα εἰπόν-
τος, ἐγὼ δὲ ἔφην ἀφρικανέ, εἰ τοῖς σπουδαίοις τῶν ἔργων
οἱονεί τις ὁδὸς τῆς πατρίδος πρὸς τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον
ἀναπέπταται: καίτοι τὰ μάλιστα ἐκ παίδων τοῖς ἴχνεσι
πορευθεὶς, τοῦ πατρός τε καὶ τοῖς σοῖς, καὶ τὴν ὑμῶν κοσμιό-
τητος ὑπήκοος γενόμενος ἐνδίκως: νῦν μέν τοι βραβείου προ-
κειμένου τοσούτου, σπουδάσω πολλῷ γρηγορώτερον: κἀκεῖνος
ἔφη: σὺ δὲ καὶ σπούδαζε: καὶ οὕτως ἴσθι, σαυτὸν μὴ θνητὸν ὄν-
τα: ἀλλὰ τουτὶ τὸ σῶμα οὐδὲ οὗτος εἶ σύ, ὃν ἤδη ἡ μορφὴ ἐμ-
φανίζει, ἀλλ' ὁ νοῦς ἑκάστου, οὗτός ἐστιν ἕκαστος: ἀλλ' οὐχὶ τουτὶ

τὸ σχῆμα· ὁ δακτύλῳ δείκνυσθαι δύναται· θεὸν τοιγαροῦν ἴσθι σαυτὸν ὄντα, εἴγε θεός ἐστιν ὁ ζῶν· ὁ αἰσθανόμενος· ὁ μεμνημένος· ὁ προνοούμενος· ὁ διιθύνων καὶ διεξάγων τοῦτο τὸ σῶμα, οὗ προτέθειται· ὥσπερ δῆτα καὶ τόνδε τὸν κόσμον, ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος θεὸς διοικεῖ· καὶ ὃν τρόπον ὁ κόσμος ἐκ μέρους μέν τινος θνητός ἐστιν, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς αἰώνιος, τοῦτο καὶ τὸ φθαρτὸν σῶμα, ἡ ἀθάνατος κινεῖ ψυχή· τὸ γὰρ ἀεικίνητον, ἀθάνατον· τὸ δ' ἄλλο κινοῦν, καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, καὶ παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς· μόνον δὲ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτό, οὔποτε λήγει κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται, τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως· ἀρχὴ δέ, ἀγένητον· ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀνάγκη, πᾶν τὸ γινόμενον γίνεσθαι· αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός· εἰ γὰρ ἔκ του ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν εἴη ἀρχή· ἐπειδὴ δὲ ἀγέννητόν ἐστι· καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη· ἀρχῆς γὰρ δὴ ἀπολωμένης, οὔτε αὐτή ποτε ἔκ του, οὔτε ἄλλο ἐξ ἐκείνης γενήσεται, εἴπερ ἐξ ἀρχῆς δεῖ τὰ πάντα γίνεσθαι· οὕτω δὴ κινήσεως μὲν ἀρχή, τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν· τοῦτο δέ, οὔτ' ἀπόλλυσθαι, οὔτε γίγνεσθαι δυνατόν· ἢ πάντα τε οὐρανὸν καὶ πᾶσαν τε γένεσιν συμπεσοῦσαν στῆναι· καὶ μήποτε αὖθις ἔχειν στῆναι· ὅθεν κινηθέντα γενήσεται· ἀθανάτου δὲ πεφασμένου τοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον τοῦτον αὐτόν τις λέγων, οὐκ αἰσχυνεῖται· πᾶν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον· ᾧ δ' ἔνδοθεν αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ, ἔμψυχον· ὡς ταύτης οὔσης φύσεως ψυχῆς· εἰ δ' ἔστι τοῦτο ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν· ἢ ψυχήν, ἐξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε καὶ ἀθάνατον·

Ταύτην σὺ γύμναζε ἐν βελτίστοις πράγμασιν· εἰσὶ δ' αὗται φροντίδες ἄρισται αἱ περὶ σωτηρίας τῆς ἐνεγκαμένης· αἷς ἡ ψυχὴ κινουμένη τε καὶ γυμναζομένη, θᾶττον εἰς τὴν δὲ

τὴν λοῦξιν καὶ τὸν ἑαυτῆς ἀναπτήσεται οἶκον· καὶ τοῦτο δ' ἂν
κοῦφος ποιήσειεν, εἴπερ ἡνίκα ἂν ἐγκεκλεισμένη τῷ σώ-
ματι ἔξω προκύπτῃ, καὶ τὰ ἐκτὸς ὄντα κατανοοῦσα, πλεῖ-
στον ὅσον ἑαυτὴν ἐξέλκοι τοῦ σώματος· αἱ δὲ ψυχαὶ, τῶν
ἑαυτοὺς ταῖς ἡδοναῖς ἐκδεδωκότων τοῦ σώματος, αἱ τού-
των ἑαυτὰς οἱονεί τινα παρέδωκαν ὑπηρέτιδας, καὶ τῇ
τῶν ἐπιθυμιῶν ῥύμῃ, ταῖς ἡδυπαθείαις ὑπέκυψαν· καὶ
θεῶν καὶ ἀνθρώπων, δίκαια κατεπάτησαν· ἐξελθοῦσαι τοῦ
σώματος, περὶ τὴν γῆν αὐτὴν καλινδοῦνται· καὶ οὐδ' ὁτιοῦν
πρὸς τουτονὶ τὸν χῶρον, ὅτι μὴ πολλοῖς αἰῶσι δίκας εἰσ-
πραχθεῖσαι ἐπανακάμπτουσι· καὶ ὁ μὲν, ἀνεχώρησεν· ἐγὼ
δὲ τοῦ ὕπνου εὐθὺς ἀπελύθην.

Τέλος τοῦ περὶ ὀνείρου τοῦ Σκιπίωνος.

a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u
Omnes Quaterni.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI,
MENSE FEBRVARIO.
M. D. XIX.

1519

AL
DVS

